

T. C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
(İSLAM TARİHİ) ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

XVII. YÜZYILDA

BALIKESİR'DE KADINLAR

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Abdülmecit MUTAF

112937

Danışman

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

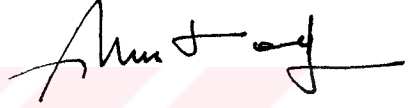
İzmir -2002

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “XVII. Yüzyılda Balıkesir’de Kadınlar” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30/10/2002

Abdűlmecit MUTAF

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 07.108./2002 tarih ve 17. sayılı toplantısında oluşturulan jüri tarafından, Lisansüstü Yönetmeliğinin 30. maddesine göre İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı doktora öğrencisi Abdülmecit MUTAF'ın "XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar" konulu tezi incelenmiş ve aday 18.11./2002 tarihinde, saat 10.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğundan oy birliği ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

ÜYE

Prof. Dr. M. Akif ERDOĞRU

ÜYE

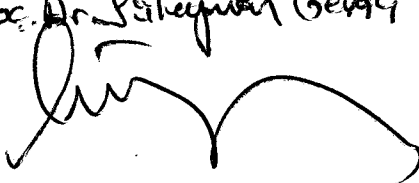
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ

ÜYE

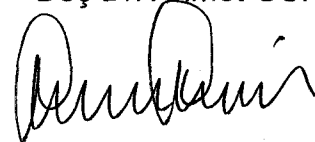
~~Prof. Dr. Mehmet ÇELİK~~

Yard. Doç. Dr. Selçuk GÖRÜŞ

ÜYE

Doç Dr. Ahmet GÜNER

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ
FORMU

Tez No:
Konu Kodu:
Üniversite Kodu:

Tezin Yazarının

Soyadı: MUTAF

Adı: Abdülmecit

Tezin Türkçe Adı: XVII. Yüzyılda Balıkesir’de Kadınlar

Tezin Yabancı Dildeki Adı “Women in Balıkesir in the 17th Century”

Tezin yapıldığı

Üniversite: Dokuz Eylül

Enstitü: Sosyal Bilimler

Yıl: 2002

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü.

1- Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

2- Doktora:

Sayfa Sayısı: XIX+132

3- Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 600

4- Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı: Mehmet

Soyadı: ŞEKER

Türkçe Anahtar Kelimeler:

İngilizce Anahtar Kelimeler

1- Kadınlar

1- Women

2- Balıkesir

2- Balıkesir

3- XVII. Yüzyıl

3- 17 th Century

4- Şer’iye Sicilleri

4- Şer’iye Sicils

5- Osmanlı

5- Ottoman

Tezimin Fotokopi yapılmasına izin veriyorum.

Yazarın İmzası:

Tarih: / 10 /2002

ÖZET

17. Yüzyıl Balıkesir Şer'îye Sicillerine göre kadınlar, tıpkı erkekler gibi bizzat veya vekilleri aracılığıyla mahkemeye müracaat edebiliyor, şikayette bulunabiliyor ve hakkını arayabiliyordu. Kadınlar boşanma, malî veya adlî konularda "davacı" oluyor ve hatta kocalarını, anne-babalarını, çocuklarını ve diğer akrabalarını dahi dava edebiliyorlardı. Mahallî mahkemede hakkını alamayınca üst mahkemeye (Divân-ı Hümâyûn) müracaat etmekten çekinmiyorlardı.

Kadınlar mahkemeye sadece davacı olmak için değil, alım-satım veya hibe işlemlerini tescil ettirmek için de gidiyordu. Yıllardır kayıp olan kocasının öldüğünü tespit ettirip yeniden evlenebilme imkanı buluyordu. Her tür işlem için kendisine vekil tayin ediyor veya kendisi çocuğu için vasi veya veli tayin edebiliyordu. Bu işlemleri sicillere kaydettiriyordu.

Kocalarından , babalarından veya erkek kardeşlerinden bağımsız olarak mülk sahibi olabilen kadınlar onları dilediği gibi satabiliyor , köle-cariye satın alabiliyordu. Miras , mihr , vakıf görevi , kira gibi yollarla kendisine gelir sağlıyor, az da olsa bazı iş kollarında çalışıyordu. Onlar ekonomiye "alıcı"dan çok "satıcı" olarak katkıda bulunuyorlardı.

Ailede önemli bir yeri bulunan kadın genellikle ev işleriyle uğraşüyor. Aile dışındaki sosyal ve iktisadî faaliyetlere erkekler kadar katılmıyorlardı.

Hayır kurumlarına bağışta bulunan kadınlar, sevap kazanmak için çoğu kez köle ve cariyeleri azat ediyorlardı. Gayr-ı müslim kadınlar da temel hak ve hürriyetler açısından diğerlerinden farklı değildi. Cariyeler ise , hür kadınlar kadar haklara sahip olmasalar da sonunda çoğunun hürriyetine kavuştuğu görülüyor.

ABSTRACT

Sharia sijils that belong to the 17th century-Balıkesir—a Turkish town in northwest Turkey—show that like men, women applied to courts and file complaint on any problem. Women went to the court for divorce-related problems, including divorce allowance and even took their husbands, parents, children and other relatives to the court. When they could not solve their problems in local courts, they did not hesitate to take the matter to the supreme court (Divan-ı Humayun).

Women went to the court not only for their complaints, but also for registration of papers related to sale or buying of property and charity donations. Also, women went to the court to trace the situation of their lost husbands to marry someone else. They were able to assign a representative for their various matters and a patronage for themselves or their children. They had all paper work related to these matters recorded in sijils.

Women that owned property were able to sell them as they wished and buy slaves. They were receiving income through heritage, divorce allowance, vakıfs, and rent, and were working to some extent. They were contributing to economy as “sellers” rather than “buyers”—consumers-.

Occupying an important place in family, women were usually dealing with house work. They were not taking part as much as men in social and economic activities outside family. Divorced women were the head of household.

Women that were involved in charity works freed their slaves for the sake of good deed. As far as basic freedom and rights are concerned, non-Muslim women were not different from the others. Slaves lacked as many rights as free women, but most received their freedom at the end.

İÇİNDEKİLER
XVII. YÜZYILDA BALIKESİR'DE KADINLAR

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K. DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÖNSÖZ	x
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM
KADINLAR VE HUKUK

1.1 HUKUK DİLİNDE “KADINLAR”	1
1.2. HAK VE ADALET ARAMA GELENEĞİ	5
1.2.1. Mahallî Mahkemeye Müracaat	5
1.2.2. Üst Mahkemeye Müracaat	8
1.3. HUKUKA MÜRACAAT ŞUURU	11
1.4. HUKUK BİLGİSİ	13
1.5. HUKUKU VE MUARIZI YANILTMA ÇABALARI	16

İKİNCİ BÖLÜM
“DAVACI” KADINLAR

2.1. BOŞANMA DAVALARI	19
2.2. MALÎ DAVALAR	24
2.3. ADLÎ (CEZA) DAVALARI	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HUKUKÎ İŞLEMLER – “DAVALI” KADINLAR

3.1. HUKUKÎ İŞLEMLER	38
3.1.1. Tescil Davaları	38
3.1.2. Tespit Davaları	40
3.1.3. Tayin-Tevcih İşlemleri	46

3.2. DAVALI KADINLAR	52
3.2.1. Boşanma Davaları	53
3.2.2. Malî Davalar	54
3.3.3. Adlî Davalar	55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KADINLAR VE EKONOMİ

4.1. MALVARLIKLARI	64
4.1.1. Gayr-ı Menkuller	65
4.1.2. Menkul Mallar	67
4.1.3. Nakit	70
4.2. GELİRLERİ	70
4.3. ÇALIŞAN KADINLAR	74
4.4. EKONOMİDE KADIN FAKTÖRÜ	77
4.5. EKONOMİK DURUMLARINA GÖRE TASNİF	81

BEŞİNCİ BÖLÜM AİLE HAYATINDA KADINLAR

5.1. EVLENME	85
5.1.1. Namzedlik	85
5.1.2. Nikah	87
5.2. EVLİLİK HAYATI VE KADIN	92
5.2.1. “Hane” ve Kadın	92
5.2.2. Evlilik ve “Dayak”	96
5.2.3. Hane Dışında Kadın	97
5.3. AİLE NÜFUSU VE ÇOCUKLAR	101
5.4. AİLE İÇİ GAYR-I MEŞRU İLİŞKİLER	102
5.5. ÇOK EŞLİLİK	103
5.6. EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE DUL KADINLAR	105

ALTINCI BÖLÜM
DİNİ HAYAT – GAYR-I MÜSLİMLER – CÂRİYELER

6.1. DİNÎ HAYAT	108
6.1.1. İbâdetler ve Yasaklar	108
6.1.2. Hayırlar ve Sevaplar	110
6.2. GAYR-I MÜSLİMLER	115
6.3. CÂRİYELER	120
SONUÇ	122
KAYNAKLAR	126

ÖNSÖZ

Sosyal tarih alanında son yıllarda yapılan çalışmaların sayılarında önemli bir artış meydana gelmiştir. Bu bağlamda ortaya konan her bir şehir tarihi, Osmanlı coğrafyasındaki parçaların birleştirilmesini sağlayarak ülkenin geneli hakkında bilgi edinmeyi mümkün hale getirecektir. Ancak bu çalışmalarda şehrin nüfus, ekonomi, coğrafya, fizikî yapı vb gibi hususlarla birlikte genellikle erkek nüfus hakkındaki bilgilere ağırlıklı olarak yer verilmektedir. Halbuki aynı şehirlerde, yaklaşık erkekler kadar bir nüfusu oluşturan ve hayatın her halini onlarla paylaşan kadınlar, hak ettikleri oranda araştırmaya tabi tutulmamışlardır. Bu konudaki çalışmaların sınırlı sayıda olması, bizi bu alanda çalışmaya yönlendiren önemli bir sebep olmuştur.

“Kadın” konusu üzerinde yapılacak bir çalışma, Osmanlı'nın tamamına ait bilgileri ortaya koyamayacağından dolayı, şehir tarihi çalışmalarında olduğu gibi yine bir şehir veya bölgeyi seçmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede; bir Batı Anadolu kasabası olup, nüfus itibarıyla gayr-ı müslimlerin sayısının -örneğin komşu vilayetler olan- Bursa, Manisa'ya oranla az, Türk nüfusun ise yoğun olması sebebiyle kozmopolitleşmemiş ve karakteristik millî - dinî kültür ve kimliğini oldukça koruduğunu düşündüğümüz Balıkesir'i seçtik. Dönem olarak XVII. yüzyılı seçmemizde, bu döneme ait belge ve kaynakların, önceki yüzyıllara göre daha zengin olması etkili oldu.

Bu döneme ait, doğrudan doğruya kadınları konu alan kronik eserlerin bulunmaması sebebiyle konu hakkında dolaylı olarak bilgi edinebileceğimiz kaynaklara yönelme zorunluluğu doğdu. Bu tür kaynakların da en önemlisi Balıkesir Şer'îye Sicilleridir. Ancak sicillerin, mahkeme kararlarını içeren hukuk kayıtları olması, bu çalışmada da hukuk konusunun ağırlıklı olarak yer almasına sebep oldu ve bu hukukî davalardaki olaylardan toplumsal hayatı yorumlamaya çalıştık.

Tamamı altı bölümden oluşan bu çalışmanın ilk üç bölümünde, kadınları “davacı” veya “davalı” olarak hukukla ve mahkemeye olan ilişkileriyle, bunların toplumsal boyutları ele alındı. Dördüncü bölümde “Ekonomi”, beşinci bölümde ise “Aile” konuları yine kaynakların elverdiği ölçüde işlenmeye çalışıldı. Genelde satır aralarından elde edebildiğimiz “Dinî Hayat”a ilişkin bilgilere, diğer kadın gurupları

olan “Gayr-ı Müslimler” ve “Cariyeler” ile birlikte altıncı bölümde yer verdik. Burada şunu da hatırlatmak gerekir; son bölüme kadarki bilgilerin tamamı hür ve müslüman olan kadınlara aittir, diğerleri (gayr-ı müslimler ve câriyeler) ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bilgilerin çoğu şehre ve şehirdeki kadınlara aittir. Köye veya köylü kadınlarla ilgili bilgilerin köye ait oldukları açıkça belirtilmiştir. Ayrıca, -Kadı ve mahkemelerin görevleri gibi- bilinen temel ve genel bilgileri burada tekrar etmekten kaçındık.

Bu çalışma esnasında gerek belgelerin yorumlanmasında ve gerekse ek bilgilere ihtiyacım olduğunda yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarımdan tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet ŞEKER’e, tez izleme jürisi üyeleri olan Prof. Dr. M. Akif ERDOĞRU, Prof. Dr. Rıza SAVAŞ ve Doç. Dr. Ahmet GÜNER’e teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmam esnasında bana sağladığı kaynak ve araştırma eserlerden dolayı Dr. Mehmet GÜNAY’a ve Balıkesir Halk Kütüphanesi Müdürü Ercan TIĞ Beyefendiye de ayrıca teşekkür ederim.

Abdulmecit MUTAF

KISALTMALAR

AAS	:Asian and African Studies
a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t.	:Adı geçen tez
B	:Receb
bkz.	:Bakınız
bt.	:bint
BŞS	:Balıkesir Şer'iye Sicilleri
c	:Cilt
C	:Cümade'l-âhir
Ca	:Cümade'l-ûlâ
Çev.	:Çeviren
IJMES	:International Journal of Middle East Studies
JESHO	:Journal of the Economic and Social History of the Orient
L	:Şevval
M	:Muharrem
MEOK	:Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Editör, Madeline C. Zılfi, İstanbul 2000
N	:Ramazan
R	:Rebîu'l-âhir
Ra	:Rebîu'l-evvel
S	:Safer
s	:Sayfa
SI	:Studia Islamica
SDSTA	:Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, Ankara 1992
Ş	:Şaban
ŞD	:Osmanlı Arşivi Şikayet Defterleri
WFDL	:Amira Sonbol, ed: Women the Family and Divorce Laws in Islamic History
WMW	:Lois Beck-Nikki Keddie, ed.; Women in the Muslim World
Z	:Zilhicce
Za	:Zilkade

GİRİŞ

Her çağda mevcut nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmalarına rağmen, kadınlar hakkında yapılan çalışma ve yazılan eser sayısına bakıldığında bunların oldukça az olduğu görülmektedir. Pek çok toplumdaki erkek egemenliği, kadın konulu kitap, eser ve araştırmalarda da hakimiyetini göstermiş ve kadınlar hakkında çok az şey yazılıp incelenmiştir. Bunun yanında kadınlar da kendi haklarında çok az yazılı eser bırakmışlardır.

Bundan dolayı kadınlar hakkında pek çok konu hâlâ soru işaretleriyle doludur. Örneğin; hukuki statüleri ilgili kaynaklarda detaylı olarak belirtilen kadınlar acaba bu teorik haklarını gerçek hayatta kullanabiliyorlar mıydı veya bu haklarını ne oranda arayabiliyorlardı? Hukuk, ekonomi, aile vb. gibi toplum hayatını oluşturan konularda erkeklerle olan ilişkilerde karşılıklı tavırlar ve hareket tarzları nasıldı? Kadınlar ne gibi haksızlıklara ve tehlikelere maruz kalıyorlardı; onlar ne tür suçlarla itham ediliyor, cezalandırılıyorlardı? Ekonomik hak ve özgürlükleri nelerdi ve bir kadın olarak bunları kullanabiliyorlar mıydı? Bir eş ve anne olarak aile içerisindeki yeri ve konumu neydi? Kısaca, Osmanlı coğrafyasındaki genel toplum hayatı içerisinde kadınların durumunun uygulamadaki örnekleriyle birlikte ortaya konabilmesi, ancak şehir veya bölge olarak alan araştırması ve çalışmalarının yapılmasıyla mümkün olacaktır.

XVII. yüzyıla ait böyle bir çalışmada yararlanılabilecek birinci el kaynakların başında Şer'îye Sicilleri gelmektedir. Çünkü siciller, kayıtlarının tutulmuş olduğu yerleşim birimine ait bilgileri içermektedir. Ancak, sicillerdeki bu kayıtların kullanılmasıyla ilgili bazı problemler bulunmaktadır. Her şeyden önce bu kayıtlar menşe'leri itibariyle iki kısımdırlar: Başka makamlardan sâdır olan ve sicillere kaydedilen emir, ferman, buyruldu, tezkere, temessük, berat gibi *merkezî yazılar* ve Kadı tarafından kaleme alınan i'lâm, hüccet, mürâsele, ma'rûz gibi *mahallî kayıtlar*.¹ Balıkesir Şer'îye Sicillerinde oldukça çok sayıda bulunan merkezî kayıtlar; genellikle,

¹ Şer'îye Sicilleri; Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, c.1, s. 19 ve devamı.

hemen hemen ülkenin her bölgesini ilgilendiren genel konularla alakalı olduklarından dolayı, pek azı bu çalışmada kullanılabilmiştir. Şehirdeki toplum hayatıyla doğrudan ilgili olan ve bu çalışmada da bol miktarda kullanılan belgeler ise; mahallî kayıtlardır.

Diğer bir problemle ilgili olarak da Şer'îye sicillerindeki belge ve bilgilerin değerlendirilmesi ile alakalı bir hatırlatmada bulunmakta yarar var: Sicillerdeki mahallî kayıtlar iki ana başlıkta toplanabilir: Birincisi, alış-veriş akitleri, boşanma kayıtları gibi tamamen şahısların isteğine bağlı olarak kayda geçen olaylardır. Bu kayıtlar ihtiyarî olduğu için Balıkesir'deki bu çeşit olayların tamamını ihtiva etmeyebilirler. Bundan dolayı bu çeşit belgelerden elde edilecek bilgilerde de kesinlik yoktur ve verileri de istatistikî olmayıp; -örnekleme metodu diyebileceğimiz- kesin bilgi değil, olaylar hakkında fikir verici mahiyettedirler. İkinci çeşit kayıtlar ise; hırsızlık, öldürme, yaralama, fuhuş gibi genellikle asayişle ilgili olan ve kayda geçirilmeleri kişilerin isteğine bağlı olmadığından, görevlilerce tespit edildiğinde muhakkak kayda geçen olayları ihtiva ederler. Bu cins kayıtlardan elde edilen bilgiler ve veriler, birincilere oranla daha kesin veya kesine yakındırlar. Bu husus ayrıca yeri geldikçe çalışma içerisinde de zaman zaman belirtilmiş ve hatırlatılmıştır.

Bu çalışma, yüz yıllık bir zaman dilimini hedeflemektedir. Fakat Balıkesir sicilleriyle alakalı olarak bu hususta da bir problemle karşılaşmıştır: Bu defter serisinde bazı yıllara ait boşluklar bulunmaktadır. (bkz. Tablo 1) Ancak, sicillerin belli yıllara yığılmış şekilde olmayıp muhtelif yıllara yayılmış olması, en azından yüzyılın geneli hakkında bir fikir edinilmesini sağlamıştır. Bu durum; - zorunlu olarak - sicillerden "örnekleme metodu" ile yararlanmayı gerektirmiştir.

Şer'îye Sicillerinde, araştırmaya konu olan "Kadınlar"a ait belge sayısının azlığı da (toplam kayıt sayısının % 12 si) bazı kısıtlamalara sebep olmuştur. Bu nedenle, "Kadınlar"la ilgili olarak akla gelebilecek daha fazla ve farklı konular ele alınamamıştır. Diğer taraftan; mevcut konuların bazılarında ait çok sayıda örnek belge bulunurken, bazı konulardaki belge sayısının azlığı da (bkz. Tablo 2), bunların oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmasında önemli ölçüde belirleyici olmuştur.

Araştırma eserlere gelince; "Kadınlar" konusuyla ilgili olarak şimdiye kadar, ülkemizde ve Batı'da muhtelif çalışmalar ve yayınlar yapılmıştır: Tanzimattan sonra, gerek Batı dünyasında meydana gelen reform hareketlerinin Osmanlı ülkesini de etkilemesiyle ve gerek Avrupa ülkelerine giden öğrenci ve ilim adamlarının aktardıkları fikirleri sebebiyle, pek çok konuda olduğu gibi kadının toplumdaki

durumu konusunda da bilim ve fikir adamları eserler vermeye başlamışlardır. Dönemin ilim ve fikir adamlarınca kaleme alınan bu eserler; maziye sorgulayan, hâli irdeleyen ve istikbale yönelik tavsiye ve fikirler ileri süren bir tarzda olup genellikle; hukukî, ahlâkî ve sosyolojik içeriklidirler. Ancak bu yayınlarda kadınlardan genel olarak bahsedilmekte; Osmanlı kadınlarının tarihi, özel yaşantıları, toplum ve ekonomik hayat içerisindeki rol ve durumlarına ilişkin konulara hususi olarak pek yer verilmemektedir.

Osmanlı tarihçileri açısından da durum bundan farklı değildir. Osmanlıların Anadolu, Ortadoğu, Balkanlar, Kuzey Afrika bölgelerindeki hakim rolü ve Osmanlı belgelerinin bolluğu dikkate alındığında; devletin geniş coğrafi alt yapısının, bu bölgedeki kadınlar ve onların toplumsal hayatlarına ilişkin tarihsel incelemelere yol açması beklenirdi, fakat öyle olmadığı söylenebilir. Osmanlı rejiminin buralardaki Türk, Arap ve diğer nüfusları üstündeki yaygın ve uzun süreli hakimiyetine karşın, Osmanlı dönemini inceleyen tarihçiler, (pek az istisnaıyla), kadına pek fazla yer vermediler.²

Cumhuriyetten sonra ise kadınlar hakkında, genel konuların yanında tarih ve sosyal konularına yönelik çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu yayınlar sadece sarayda ve İstanbul'da yaşayan kadınlara ait olup, kadın nüfusun büyük çoğunluğunu, yani saray ve İstanbul köşklere dışında yaşayan halkı veya taşrada olan Osmanlı kadınının durumunu yansıtmaktan uzaktılar. Kamil Su'nun "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı" (İstanbul 1937) adlı eserindeki "Kadın Hayatı" bölümünde de Balıkesir'den çok İstanbul kadınlarıyla ilgili belge ve bilgiler yer almış bulunmaktadır. Bu tür çalışmalarda çizilen kadın portresi ve hayat tarzı da, ülkenin kadınlarının tamamına ait bilgileri yansıtmaktan uzak görünmektedir.

Genel İslam tarihlerinde ise Osmanlı ile ilgili bilgilere rastlamak daha zor görünüyor. Bilimsel literatürde "İslâmî geçmiş" sözü sık sık yalnızca Osmanlı öncesine gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla, İslâmiyetin ortaya çıkışından sonraki ilk yüzyılların incelendiği, sonra da Ondokuz ve Yirminci yüzyıllara atlayan bir anlatımın sergilendiği görülüyor. Kadınlara ait olan bilgilerin öyküsü de benzer bir kronoloji izliyor. Osmanlı dönemi, bazen üzeri örtülü olarak ele alınmakta, bazen de açıkça önemsizleştirilmektedir. Böylece konu, bir tür disiplin içi "oryantalleştirme"

² Madeline C. Zılfi (Ed.) ; "Sunuş", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, (MEOK), İstanbul, 2000, s.1.

yoluyla çoğu kez düpedüz ya dışlanıyor, ya da adı geçse bile tanınmaz kılıklara sokuluyor. Halbuki İslâmiyetin ilk yüzyıllarının, daha sonraki toplum ve halkların yaşam düzenleri açısından taşıdığı önem yadsınamaz. Yirminci yüzyıl pratiğinin kökleri, gerçekten de önemli ölçüde bu inancın ortaya çıkış yıllarında ve bu yıllara ait orijinal belgelerinde yatmaktadır. Ancak, İslâmiyete merkezlik etmiş ülkelerin geçmişi, aynı zamanda Osmanlı yüzyılları tarafından temsil edilmektedir ve kadınların deneyimine ilişkin soruların pek çoğuna cevap, en azından kısmen, Osmanlı kaynakları yoluyla verilebilir.³

Osmanlı tarihiyle meşgul olan Batılı tarihçilerin, özellikle de daha önce yaşamış olanlarında, Osmanlı hakkındaki bazı peşin fikirlerinin yansımalarını, kadınlar konusunda da görmek mümkündür. Saray hayatıyla ilgilenenler konuya erotik ve fantezik olarak bakmış ve öyle de yansıtmışlardır. Osmanlı toplumu kadınları hakkındaki genel kanaatları ise, onların yoğun baskı altında buldukları şeklindedir. Batılı tarihçilerin bu subjektif görüşleri –tabii çok sayıda belgenin ortaya çıkması ve bunlara dayalı araştırmaların yapılmasından sonra- kendi tarihçileri tarafından da eleştirilmiştir.⁴

Son yıllarda, Sosyal Tarih alanında çalışan Batılı Osmanlı tarihçileri, kadınların Osmanlı toplumundaki yerini büyük ölçüde araştırmaya başladılar. Bunlardan Amerikalı araştırmacı Ronald C. Jennings, Kayseri Şer'iyeye Sicilleri üzerine yaptığı çalışmaya dayanarak kadınların sosyal, ekonomik, hukukî durumları hakkında yayınladığı makalede, XVII. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da kadının o devirde hiç de sanıldığı gibi toplum hayatının dışında olmadığını ortaya koymuştur. Jennings'e göre bu asırda Kayseri'de kadınlar serbestçe mahkemeye gidebilmekte, kendileri de başkaları tarafından dava edilebilmektedirler. Hatta kocalarını ve erkek kardeşlerini dahi dava etmektedirler. Ayrıca mülk sahibi olabilen kadınlar akitler imzalamaktadır. XVII. yüzyılda Kayseri'de yapılan mukavelelerin %40'ında kadınlar rol almaktadır. Bundan başka, benzer konularda kadınlarla ilgili yapılan araştırmalar arasında Haim Gerber, Gabriel Baer, ve Suraiya Faroqhi gibi yazarların eserlerini saymak mümkündür.⁵ Bu çalışmalar, şimdiye kadar değinilmeyen taşra kadınları

³ Zilfi; a.g.e., s. 4.

⁴ Haim Gerber; "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", (Çev. Hayri Erten), **Selçuk Üni. İlahiyat Fak Dergisi** 1988, sayı:8, s.327-343.

⁵ Haim GERBER; "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City Bursa 1600-1700" *IJMES* 12 (1980), s. 231-244. Gabriel BAER ; "Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546", *Asian and African Studies* 17 (1983), s. 9-27.

hakkında da doyurucu bilgiler sunmuşlardır. Bir diğer Batılı araştırmacı olan Leslie P. Peirce ise Harem-i Hümayun'u detaylıca incelemiştir.⁶

Bazı araştırmacılar konuya daha geniş ve İslamî kaynaklara dayanarak teorik bir çerçeve ile bakarken⁷ bazıları da Osmanlıdaki genel anlayışı⁸ ele almışlardır. Çok sayıda araştırmacı ise Osmanlı idaresi altındaki Ortadoğu'yu⁹, Mısır'ı¹⁰ çalışmışlardır. Batılı araştırmacıların bazısında taraflı yaklaşımlar olsa da yaptıkları yayınlar, hem saray hayatına hem de halktan olan kadınların yaşantılarına ait yanlış bilgileri çürüttüğü gibi; pek çok yeni bilgi ve yeni bakış açıları da getirmiştir.

Suraya FAROQHI ; Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, İstanbul 1997; Osmanlıda Kentler ve Kentliler, İstanbul 1993.

⁶ Leslie PEIRCE; **Harem-i Hümayûn**, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, 1993.

⁷ Lois BECK ve Keddî NİKKİ ed.; Women in the Muslim World, Cambridge, MA, 1978; John L ESPOSITO.; Women in Muslim Family Law, Syracuse 1982.

⁸ Alan DUBEN ; "Turkish Families and Housholds in Historical Perspective"; Journal of Family History 10 (1985), s. 75-79; Jan DENGLER ; "Turkish Women in the Ottoman Empire" Women in the Muslim World (WMW) İçinde.

⁹ Dror ZE'EVI ; "Women in 17th-Century Jerusalem: Western and İndigeneous Perspective" IJMES, 27 (1995) s. 157-173. Abraham MARCUS; "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in Eighteenth-Century Aleppo" JESHO 26 (1983); The Middle East on the Eve of Modernity, New York, 1989.

¹⁰ Judith E. TUCKER ; Women in Nineteenth-Century Egypt, Cambridge, 1985.

Tablo 1: Balıkesir'e ait Sicillerin adedi, Defter no'ları, Hicri-Miladi tarihleri, varak adetleri, defterdeki toplam kayıt adedi ve "Kadın" konusuna ait kayıt adedi

Sıra No	Defter No	Tarih	Varak Adedi	Toplam Kayıt Adedi	"Kadın" Kayıt Adedi
1	693	1012 / 1612	154	760	137
2	694	1023 - 1024 / 1614 - 1615	128	860	123
3	695	1024 - 1026 / 1615 - 1617	77	343	27
4	696	1029 - 1031 / 1619 - 1621	90	677	106
5	697	1051 - 1052 / 1641 - 1642	110	70	12
		1068 - 1069 / 1657 - 1658		136	45
		1078 - 1084 / 1667 - 1673		290	31
6	698	1030 - 1034 / 1620 - 1624	94	903	141
7	699	1039 - 1043 / 1629 - 1633	146	650	110
8	700	1052 - 1054 / 1642 - 1644	44	240	50
9	701	1061 - 1069 / 1650 - 1658	105	603	63
10	702	1073 - 1081 / 1662 - 1670	145	638	65
11	703	1083 - 1087 / 1672 - 1676	74	376	35
12	704	1093 - 1095 / 1682 - 1684	60	281	19
13	704 - A	1095 - 1097 / 1684 - 1685	47	183	21
14	705	1097 - 1100 / 1685 - 1688	70	285	22
15	706	1100 - 1103 / 1688 - 1691	38	165	17
16	707	1103 - 1105 / 1691 - 1693	77	287	15
17	708	1105 - 1106 / 1693 - 1694	43	135	5
18	709	1106 - 1107 / 1694 - 1695	95	364	44
19	710	1109 - 1110 / 1697 - 1698	67	205	19
20	711	1110 - 1113 / 1698 - 1701	99	337	28
		TOPLAM	1763	8788	1135

Tablo 2: *Balıkesir Sicillerinde kadınlarla ilgili olan 1135 adet kaydın konularına göre tasnifi*

DAVACI		DAVALI		TESPİT TAYİN		EKONOMİ (TESCİL)		DİNİ HAYAT	
<u>Boşama Davaları</u>	16	Boşanma	5	<u>TESPİT</u> Boşanma	17	Satış	98	Bağış	15
<u>Adli Davalar</u>		Bayın Talakı	4	Kocanın ölümü	16	Alış	47	Azat	19
Katl	8	Selase	5	Muhalaa	46	Hibe	40	Evlat edinme	1
Darp	14	<u>Mali Davalar</u>		Iddet	3	İcare	3		
Sirkat	3	Miras	5	<u>TAYİN</u> Vasi	5	AİLE		GAYRI MÜSLİM	
Tecavüz	8	Borç	9	Vekil	42	Namzed	2		
Sarkıntılık	16	<u>Adli Davalar</u>		Nazır	1	Nikah	4	Genel	20
<u>Mali Davalar</u>		Fuhuş	30	Kefil	5	Talak Yemini	14	Ihtida	7
Nafaka	34	Zina	23	Müteveliye	14	Karıkoca	24		
Mihr	24	Sirkat	18	Zaviyedar	1	Çocuk	6	CARIYE Genel	5
Miras	54	Darp	3	Türbedar	4	Hibe	7	Azatlık	13
Alacak	33	Kız Kaçırma	1	Cüzhan	1			Ayıplı cariyeye	6
Arazi	22	İtham	55	Tesbihhan	1	TEREKE	98	Yave cariyeye	5
İzinsiz Satış	9					MÜTE FERRİK	143		
TOPLAM	241		158		157		488		91

GENEL TOPLAM 1135

BİRİNCİ BÖLÜM

KADINLAR VE HUKUK

Osmanlı toplum hayatı hakkında bilgi veren kaynaklara bakıldığında kadınların en fazla hukuk alanında var oldukları görülmektedir. Kadınlar mahkemelere rahatça gidip müracaatta bulunmuş, şikayetçi olmuş ve haklarını aramışlardır. Bu tür davaların dışında diğer bazı hukuki muameleler için de mahkemeye baş vuran kadınlar, zaman zaman başkaları tarafından şikayet de edilmişlerdir. Kadınlarla hukuk arasındaki bu yoğun birlikteliklerin kayıtlara geçirilmesi sonucunda, onlar hakkında pek çok tarafsız ve doğru bilgi bizlere kadar ulaşmıştır.

1.1. HUKUK DİLİNDE “KADINLAR”

Osmanlı Devletinde vergi veren, savaşa giden, devlet için üretimde bulunan ve ziraatla uğraşan erkek nüfus; resmî belge ve kayıtlarda, devlete yararlı olmalarıyla doğru orantılı olarak kadınlardan çok daha fazla olarak yer almışlardır. İslam-Osmanlı Hukukuna ait belgelerde ise bu durum kadınlar lehine olarak nispeten daha zengindir ve bu tür kayıtların çoğunluğunu oluşturan Şer’iye Sicillerinde kadınlar, sosyal hayatta var oldukları oranda yer almışlardır. Böylece hukuk belgelerinde; aşağıda görüleceği gibi, aynı zamanda kadınları; yaşları, medeni durumları ve sosyal statülerine göre etraflıca tanımlayan kelimelerden oluşan bir terminoloji de ortaya çıkmıştır.

Şer’iye Sicil kayıtlarında kadınlar için en yaygın olarak kullanılan sıfat “*hatun*” kelimesidir. Ancak bu sıfat, sadece hukuki ehliyeti bulunan, çocukluktan çıkıp buluğ çağına gelmiş ve rüşte ermiş olanlar için kullanılmıştır. İslam hukukuna göre en az on iki yaşında olup ergenliğe ulaşan (*bülûğ*) veya fiziki olgunluk işaretleri gözlenen kızlar için kullanılan sıfat “*bâliğa*”dır. Şayet söz konusu olgunluk işaretleri yoksa kızlar on yedi yaşında reşit sayılıyordu.¹ Dolayısıyla hukuken reşit olmak, aynı zamanda fiziki olgunluk ölçüsüne bağlıydı. Rüşte ermenin bir diğer önemli ölçüsü olan akıl, sicillerde kadınlara “*hatun*” sıfatı kullanılması için şart ve gerekli değildi. Çünkü aklını kaybedip delirdiği (*mecnûne*) veya kendi işlerini yürütemeyecek kadar akli

melekesi zayıfladığı için mahkemece kendine ait bütün işlemlerin yerine getirilmesi yetkisi bir başkasına verilmiş olan (*hacr*) kadınlar da hukuka konu olmuşlar ve onlar için de aynı sıfat kullanılmıştır:

Kasaplar mahallesinde mecnûne olan Kerime nam hatuna, tasarrufa kâdir olmadığından dolayı, Hüseyin adlı şahıs mahkemece vasî tayin edilmiştir.²

Herhangi bir sebepten dolayı mahkeme kayıtlarında yer alan kadınların önce kendi ismi belirtilir, daha sonraki “öz kızı” anlamına gelen “*bint*” kelimesini babasının adı takip eder. Böylece adı ve kimliği (*nam*) ortaya konmuş olan rüşte ermiş kadının ismine “... *bint-i ... nam hatun..*” şeklinde “*hatun*” sıfatı muhakkak eklenir. İslam öncesi Türklerde, yüksek mevkideki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan³ olan bu kelime, müslüman kadınlar için onurlandırıcı bir sıfat olarak kullanılmıştır. Bu sıfat, mahkemece suçlu bulunan kadınlar için de, kanun nazarında eşitliğin bir göstergesi olarak aynen kullanılmaktaydı. Sicillerde “kadın” kelimesine ise sıfat olarak değil, “*Hacı Kadın*” örneğindeki gibi sadece özel isim olarak rastlanmaktadır:

Şeyh Lütfullah mahallesinden Hacı Kadın bt Abdullah, buradaki evini kızının oğlu olan torunu Ahmed'e vasiyet etmiştir.⁴

Kadınlar için kimliğin dönüm noktası evliliği. Bu nedenle kadın evli olduğunu ya da daha önce evlenmiş olduğunu anlatan bir dizi terimle biliniyordu.⁵ Büyükanne “*cedde*”, anne ise “*vâlîde*”, nadiren de “*ana*”dır. “Anne” anlamındaki “*Ümm*” kelimesi sadece miras malların dökümü olan tereke kayıtlarında kullanılır. Kayınvalideler için kullanılan sıfat daha ziyade “*kayınana / kâinana*”dır. Belgelerde kocasından dolayı bahsi geçen evli kadın “*zevce*” veya “*zevce-i menkûha*”, kocası ölmüş dul kadın “*zevce-i metrûke*”, boşanmış kadınlar “*mutallaka*” veya “*zevce-i mutallaka*”dır. İkinci eşler ise “*zevce-i âhar*”dır. Babasından dolayı bahsi geçen kadınlar “*kız*”, kardeşinden dolayı ise “*kızkarındaş*” olarak anılırlar. “Ana-baba bir kız kardeş” anlamındaki “*uht li ebeveyn*”, “baba bir kız kardeş” anlamına gelen “*uht li eb*” ve “ana bir kız kardeş” manasındaki “*uht li ümm*” terimleri ise sadece terekelerde ve miras davalarında geçmekte olup İslam hukukuna ait teknik terimlerdir.

¹ M. Ertuğrul DÜZDAĞ, **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İst. 1983, s. 33.

² Balıkesir Şer'îye Sicilleri No 693 / Sayfa veya Varak no 236 - sayfadaki kayıt sıra no 3 (Tarih 30.Z.1012). [Bundan sonra BŞS 693/236-3 (30.Z.1012)].

³ TDK **Türkçe Sözlük**, c. 1, s. 619.

⁴ BŞS 693/98-1 (Evahir.Ca.1012).

Sicillerde geçen “avrat” kelimesinin ise genelde aşağılayıcı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca bu kelime, Kadı veya mahkeme katiplerinin kullandığı resmî veya hukukî bir hitap şekli değil; daha ziyade halka ait avamî bir kelimedir ve onların zabıtlara geçmiş olan ifadelerinde yer alır:

“...mezbûre hatun iyi avrat değildir, evine fâhişe avratlar getirir...”⁶

Örnekte olduğu gibi kadınlardaki düşük ahlaklılığın ifadesidir. Yine bir başka kayıтта rastladığımız “karı” kelimesi de böyle olup; “...Hüseyin karısını zaptetmezse köyde durduğuna razı değiliz...”⁷ şeklinde benzer anlamda kullanılmıştır.

Yetişkin kızlar için “kebîre kızı” kelimesi, genellikle tereke kayıtlarında kullanılırken; henüz evlenmemiş yetişkinler için de kullanılan ifade “bâliğa”dır. Bu iki kelimeyle ifade edilen kadınların bâkire olup olmadıklarına değinilmezken, daha önce hiç evlenmemiş ve bakire olanlar için “bıkr-i bâliğa” nitelemesinin özellikle kullanıldığı görülüyor. Henüz bülüğa ermemiş kız çocuklara ise “sağîre kızı” denmektedir.

“Hatun” nitelemesi her ne kadar hemen hemen tüm kadınları kapsasa da; zenginlikleri, kocalarının sosyal ve idari mevkileri veya herhangi bir vakıf kurarak topluma faydalı olmaları gibi özelliklere sahip bazı kadınların sosyal statü farklılıkları, onlar hakkında ilave birtakım övücü sıfatların kullanılmasını sağlamıştır. Zengin, soylu ve üst düzey bir yöneticinin eşi olanların isimlerinin önlerine “Fahru'l-muhadderât”, “Fahru'l-muhadderât Tâcü'l-mestûrât”, “Müstakîme'l-anîfe”, “Umdetü'l-mestûrât”; vakıf kurucusu olanların ise “Fahru'l-havâtîni'l-muhadderât” gibi lakaplar olunduktan sonra, kendi isimlerinin sonuna:

Fahru'l-muhadderât Hadice hanım bint-i İlyas Paşa'nın, kızı Ayşe hanıma oda ve bahçe hibe senedi.⁸

örneğindeki gibi bir de “hanım” sıfatı eklenir. Sicillerdeki bu protokol uygulaması, manaları itibariyle bu lakapların ihtiva ettikleri “iffetli olma – hayırda bulunma” gibi güzel hasletlere diğer kadınları da özendirmeyi ve müşahhas örnek ortaya koymayı amaçlamış olabilir.

⁵ Leslie P. PEIRCE; “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle ilgili Osmanlı Söz Dağarcığı”; **MEOK** içinde s.168.

⁶ BŞS 694/19b-2 (1023).

⁷ BŞS 694/75a-2 (1024).

⁸ BŞS 704/17a-1 (25.R.1094).

Vakıf yöneticisi oldukları, “*Mütevelli*”⁹ kelimesinin müennesi olan “*Mütevelliye*” kelimesiyle ifade edilirken, kadınların da üstlendikleri bazı vakıf görevleri olan “*Zâviyedâr*”¹⁰, “*Türbedar*”¹¹ veya “*Cüzhan*”¹² kelimeleri erkekler için kullanılanlarla aynıdır.

Osmanlı toplumunu oluşturan milletler ve onların dinleri hakkında da bilgi edinmeyi sağlayan kadın terminolojisinde gayr-ı müslim kadınlar müslümanlardan farklı olarak, kocalarının toplumdaki yeriyle alakalı olarak anılıyordu. Bu, kabalık ya da küçümseme değil; toplumun yarattığı bir kimlik ve tanımlama şeklidir.¹³ Gayr-ı müslim kadınlar en çok “*zimmiyye*”, “*nam nasrâniyye*” veya “*...nam zimmîn*”¹⁴ zevcesi...” sıfatlarıyla kaydedilir, ayrıca övücü ya da aşağılayıcı bir sıfat eklenmezdi. Şehir veya köyde yerleşmiş bulunan müslüman bir kadının terekesinde ondan “*sâkine*” diye bahsedilirken, gayr-ı müslim kadınlar için “*mütemekkine*” deniyordu. Ölmüş müslüman kadın “*müteveffiye*”, “*fevt olan*”, “*vefat eden*” dir; müslüman olmayan ise “*hâlike olan*” dır. Böylece sistemli bir biçimde, gayr-ı müslimlerle müslümanları ayıran farklı bir dil kullanılmıştır. Onların İslama girerek hidayete ermiş olanları ise artık “*mühtediye*” dir. Gayr-ı müslim kadınlar için Sicillerde kullanılan sıfatlarda vurgulanan nokta, onların servetlerindeki farklılıklar değil cinsiyetleri ve dinî farklılıklarıdır.

Bir diğer kadın gurubunu oluşturan kadın köle ve esirler ise; “*cariye*”, hürriyetlerine kavuşmuş olanlar “*azadlı cariye*” veya azat edilmiş anlamında olarak “*mu'taka*” sıfatlarıyla esaret veya hürriyetlerine göre ifade edilmişlerdir.

⁹ Vakıf işlerini vakfiye şartları ve Şer’î hükümler dairesinde idare etmek ve yürütmek için tayin olunanlar hakkında kullanılan tabirdir. M. Zeki PAKALIN; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, İst. 1983, s. 640.

¹⁰ Tekkenin küçüğü veya geçit, derbent ve kervansarayların seyrek bulunduğu yerlerdeki misafirhaneler olan zaviyelerde bulunup gelen-gidene hizmet etmekle görevli kişilere denir. Mithat SERTOĞLU; **Osmanlı Tarih Lügati**, İst. 1986, s. 372.

¹¹ Türbe bekçiliği yapıp, aynı zamanda türbenin temizlik ve sair işlerine bakan görevli olup vakfiyelerde geçen bir tabirdir. PAKALIN; a.g.e., c. 3, s. 538.

¹² Belli bir ücret karşılığında camilerde veya türbelerde Kur’an-ı Kerim okuyan kimse. SERTOĞLU; a.g.e., s. 68.

¹³ Fatma Müge GÖÇEK - Marc David BAER; “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, **MEOK** içinde s. 61.

¹⁴ Cizye ödemekle yükümlü olan hristiyan teb’aya verilen isim. SERTOĞLU; a.g.e., s. 376.

Kadınlar hakkında sicillerde kullanılan sıfat, unvan, lakap ve terimler, onların hukuki meselelerinin kayda geçirilmelerinin yanında; etnik köken, din, sosyal statü, ahlakî durum gibi konularda da bize ilave bilgiler edinmemizi sağlamıştır.

1.2. HAK VE ADALET ARAMA GELENEĞİ

Balıkesir Şer'îye Sicillerindeki kadınlara ait 1135 adet kaydın yaklaşık % 20'sini (241 adet), onların "davacı" sıfatıyla mahkemeye yaptıkları müracaatlar oluşturmaktadır. (bkz. Tablo 2) Bu müracaatlar, sonuçları itibariyle iki kategoriye ayrılır: Birincisi, sonunda bir ceza veya yaptırım hükmü bulunmayıp sadece şikayet, suç duyurusu ve ihbar türünden olan müracaatlar; diğeri ise, bir kararla sonuçlanan davalardır. İkinci çeşit davaları da kendi arasında; Boşanma, Mali ve Adli (Ceza) davaları olarak tasnif etmek mümkündür. Her iki durum da kadınların, ya ailevî veya malî konulardaki hak taleplerini, ya da mağdur duruma düştükleri zamanlarda adalet arama çabalarını içermektedir.

1.2.1. Mahallî Mahkemeye Müracaat

Kadınların mahkemeye yaptıkları müracaatlar her zaman bir hükümlerle sonuçlanmayıp bazen ş i k â y e t safhasında kalsa da; onlar en azından, gerektiğinde ileride kendi lehlerine kullanabilmek için bir vak'ayı kaydettirmiş oluyorlardı. Bu şikayetler, oldukça mahrem sayılabilecek konularda olabileceği gibi en yakınındaki kişiler hakkında da olabiliyordu:

Oruçgazi Mahallesinden olup henüz yeni evli olan Zeyneb bt Musa mahkemeye bizzat gelerek, cinsel iktidarsızlık konusunda genç kocası Mehmed'den şikayetçi olmuştur. Kocayı da dinleyen Kadı, onu haksız bulmamış ve de iktidarsızlıktan boşamak için en az bir yıl süre tanımak gerektiğinden,¹⁵ eşleri barıştırarak geri göndermiştir.¹⁶

Fatma adlı kadın ise; kendisini haksız yere döven kocasını vekili aracılığıyla mahkemeye şikayet etmiş ve ileride doğabilecek yeni bir duruma hukukî dayanak teşkil etmesi için, kocasının "kendisine iki kez vurduğu" itirafının kayda geçmesini sağlamıştır.¹⁷

¹⁵ Kocasını iktidarsız olan kadın onunla yaşamak istemiyorsa, hakime müracaat ederek evliliğın feshini isteyebilir. Kadının böyle bir talepte bulunması durumunda, koca iktidarsızlığını kabul ederse Kadı ona bir yıllık bir süre tanıır ve bu süre Kadı'ya müracaat tarihinden itibaren işlemeye başlar. Halil CİN; **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya, 1988/b, s.89.

¹⁶ BŞS 693/204-1 (Evahir.L.1012).

¹⁷ BŞS 693/223-3 (1012).

Şikayetler aile meseleleri dışındaki konularda da olabiliyordu:

Sâhibü'l-hayrât Hürî Hatun, Yıldırım medresesi talebelerine kandil yağı için vakfettiği 1000 akçeyi yerinde harcamayan mütevelliyi şikayeti üzerine haklı bulunmuş ve vakıf yöneticisinin uyarılmasını sağlamıştır.¹⁸

Köylü kadınların mahkemeye müracaat etmede işleri şehirli kadınlara kadar kolay değildi. Kadı sicillerinde, işe kentli kadınların da karıştığı önemli sayıda olay belgelenirken; köy kadınlarının daha geri planda kaldıkları görülüyor. Köylü kadınların köylerinden kalkıp kent mahkemelerinde davacı olmaya gitmeleri, şehirli kadınlara oranla daha olağanüstü durumlarla sınırlı olmakla birlikte, onlar da gerektiğinde köyden kalkıp şehirdeki mahkemeye geliyorlardı.¹⁹ Hele namusla ilgili bir konu söz konusu olduğunda; Çandır köyünden Nesli Hatunun yaptığı gibi, kendisini haksız yere itham eden Subaşı'yı²⁰ bile şikayet etmekten çekinmiyorlardı.²¹ Nesli Hatun bununla da yetinmemiş, kendi durumunun ahaliden soruşturulmasını da Kadı'dan talep etmiş ve neticede lehindeki şahitliği hem kayda geçirtmiş, hem de kendini temize çıkarmıştır.

H a k a r a m a hususunda oldukça titiz oldukları görülen Balıkesir'deki kadınlar, sayı itibariyle en fazla malî konularda davacı olmuşlardır. (bkz. Tablo 2) Gelirlerinin az ve kısıtlı olması da bunda etkili olmuştur:

Mihriban isimli kadın, müezzin Abdi'den 1600 akçeye sağlığında aldığı dükkanı ölümünden sonra Abdi'nin çocuklarının vermeye yanaşmaması sebebiyle bizzat gittiği mahkemede davayı kazanmış ve mülkü elde etmişti.²²

Bu tür malî davalarda sadece kişilerden değil; devlet hazinesinden ve onun Balıkesir'deki resmi görevlisinden de (*Beytülmal Emîni*)²³ haklarını talep etmişlerdir:

Bigadiç'te, mirasçıları olmadığı için miras malları Beytülmal'e kalan kocasından alacağı olan 80.000 akçe mihr-i müccelini, mirası hazineye devretmekle

¹⁸ BŞS 702/90b-1 (1080).

¹⁹ Köylü kadınlara ait kayıt sayısı, 1135 belge içerisinde 160 kadar olup toplam sayıya oranı yaklaşık %15 civarındadır. Bu 160 adet belgelenen önemli bir kısmının Balıkesir'e çok yakın olan köylerin ahalisine ait olması, tahminen köylülerin bu konuda bazı güçlüklerle karşılaşmalarının da rakamsal bir göstergesidir.

²⁰ Bir şehrin ve bilhassa küçük kasabaların asayiş işlerinin amiri. SERTOĞLU; a.g.e., s. 318.

²¹ "...Sû-i hâli yoğiken taarruz eden Mirliva Subaşı..." BŞS 701/90b-1 (Evail.R.1067).

²² BŞS 693/15-2 (17.Ra.1012).

²³ Vârisi malum ve hazır olmayan ölümlerin miras bıraktıkları mal, eşya ve benzeri her şeyini koruyan idare ve görevlisinin adıdır. Mirasçısız vefat edenlerin terekesi bu görevli tarafından zabtedilerek sayılır ve aynen korunması lazım gelen para vesairesi korunur, borçları ödenir ve alacakları da tahsil edilir. Bu şekilde elde edilen miraslar beş seneye kadar emaneten korunur ve bu sene zarfında vârisi çıkmazsa mal sandıklarına teslim edilir. Abdurrahman Vefik; **Tekâlif Kavâidi**, İstanbul, 1328, s. 66-67.

görevli olan memurdan (*Mübaşir*) talep eden kadın haklılığını ispat ederek parasını almıştır.²⁴

Yine Ayazmend Nahiyesi Yaya köyünde yaşayan Cennet de, bu uzak mesafeye rağmen, Balıkesir'de ölen babasının el konan mirasını Beytülmal'den almaya hak kazanmıştır.²⁵

Hak aranan kişi bazen en yakın komşu da olabiliyordu:

Sahn-ı Hisar Mahallesinden Fatma, kendi duvarı üzerine bina yapıp saçağını kesen komşusu Hasan'ı şikayet ederek zararını tazmin ettirmiştir.²⁶

Kadınlar, aile fertleriyle ilgili olarak da hak arama mücadelesine giriyorlardı. Boşanma davaları için kocalarını mahkemeye getirtebiliyor veya kendi malını izinsiz olarak satan kocasını rahatlıkla dava edebiliyorlardı:

Mirzabey mahallesinden İbrahim, karısına babasından kalan eşya ve hayvanları izinsiz olarak satıp parasını harcadığını mahkemede itiraf ederek karşılığında ona aynı değerinde bir ev vermiştir.²⁷

Boşanmış kadının eski kocasından nafaka, mihr talebi; dul kadının da eşinin ölümünden sonra bu defa mirasçılara karşı hak arama mücadelesi devam ediyordu. Siciller, kadınların eşlerinden başka; anne, baba, kardeş, yakın akraba, üvey anne-baba gibi ailenin diğer fertlerine karşı da hak aradıklarının örnekleriyle doludur.

Kendinin veya bir yakınının maruz kaldığı öldürme (*katl*), dövme (*darb*), yaralama (*cerh*), hırsızlık (*sirkat*), tecavüze uğrama (*fi'l-i şeni'*) gibi durumlarda A d a l e t i n t e m i n i ni sağlamak için de davacı olan kadınlar, haklı oldukları sürece amaçlarına ulaşmışlardır:

Oruçgazi mahallesinde katledilen Şeyh Hasan'ın kızı ve kız kardeşi, babalarının kâtilinin yakalanıp yargılanmasını talep etmişler, ancak kâtilin kaçması üzerine bu defa onun saklanmasını sağlayanları şikayet etmekten çekinmişlerdir.²⁸

Mendehorya köyünden Ayşe ise, oğlu ile mahkemeye (*Meclis-i şer'*), elinde; "oğlu küçük yaşta olduğu için zevcesi şer'an kısasa kadiredir" mealindeki fet-

²⁴ BŞS 697/42a-2 (Evahir.L.1079).

²⁵ BŞS 697/24a-4 (Gurre.Za.1069).

²⁶ BŞS 702/102a-3 (S.1080).

²⁷ BŞS 702/100b-3 (8.Ca.1080).

²⁸ BŞS 704-A/31b-1 (Gurre.Ca.1097).

vayla gelerek dava açmış ve davalılara kan parası cezasını (*dem-i diyet*) ödeyerek adaletin yerine gelmesini sağlamıştır.²⁹

Örnekten de anlaşılacağı üzere kadınlar, mahkemede davalarında haklılıklarını ispatlamak ve iddialarını güçlendirmek için önce şehrin müftüsüne giderek kendi davasına uyan fetva da almışlardır. Ancak fetva kendiliğinden geçerlilik kazanmadığı için Kadı tarafından davanın fetvanın lafzına uyup-uymadığı karar verilmesi gerekiyordu.³⁰

Çok sayıdaki diğer örneklerden kadınların mahkemeyi; haklarını aramada güvenilecek, haksızlık ve adaletsizlik karşısında ise kendilerini güvende hissedecekleri bir müessese olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu davaların çoğunda, Kadı'ların kadınlara inanmayı tercih ederek erkek aleyhine hüküm vermiş olmaları dikkate değerdir. Bu durum, şer'î uygulamayı yansıtıyor olabilir, çünkü delil göstermekle yükümlü olan kişi davacıdır. Ancak, şunu da açıkça belirtmek gerekir ki; eğer Kadı'lar kadınların adaletten yararlanmalarını engellemek isteselerdi, şüphesiz bu maddelerle de bunu yapmanın bir yolunu kolaylıkla bulabilirdi.³¹ Genel olarak adaletin uygulandığı görülmekle birlikte, bazı şahısların mahalli mahkemeden sonra temyiz mercii olan mahkemelerde hak arama mücadelesine devam etmeleri, zaman zaman Kadı'ların adaletsiz davrandıklarını da düşündürmektedir.

1.2.2. Üst Mahkemeye Müracaat

Mahalli mahkemelerde Kadı'nın haksızlık yaptığı, baskı uyguladığı, görevini kötüye kullandığı gibi gerekçelerle mahkemenin işlemlerinden memnun ve ikna olmayan kadınlar, bu defa hak ve adalet arama geleneğini, son başvuru yeri olan Divan-ı Hümayûn³² ve diğer makamlara müracaat ederek sürdürüyorlardı. Bu gelenek aslında, Orta-Doğu devlet ve hükümet sisteminin temel prensibi olan adalet kavramına dayanmaktadır ve adalet kavramı; halkın şikayetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi, onun emriyle de haksızlıkların giderilmesi demektir.³³ Divan-ı Hümayûn'da hem mer'î olan İslam hukukunun hem de devlet yasalarının etkisi var-

²⁹ "...Amr'ın sağır oğlu Bekir varken zevcesi Hind'e şer'an zîre kısas ettirmeye kâdir olur mu? Elcevâb: Olur..." BŞS 711/B11a-1 (10.Za.1110).

³⁰ Suraiya FAROQHI; "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", **MEOK** içinde, (2000) s. 20.

³¹ Dror ZEEVI; **Kudüs**, Çev. Serpil Çağlayan, İst. 2000. s.205.

³² Devlet işlerinin görülmesinde birinci derecede sorumlu makam olan büyük divan. Burada devletin siyasî, idarî, askerî, malî işlerinin yanında, talep olduğu takdirde, kadılıklarca bakılan davalara temyizen bir daha bakılırdı. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI; **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ank., 1988, s. 1 ve devamı.

di. İkisinin içtihatları örtüşüyordu ve buraya getirilen davaların çoğu yeniden görülme üzere Kadı'ya gönderiliyordu.³⁴

Yerel mahkemelere başvurular sözlü olarak yapılabilirdi, fakat başkentteki makamlara başvuru ise çok zordu. Davayı yazılı olarak sunma gereği vardı; sunulan şikayetin gereğince yazılmış olması ise, herhalde sözlü başvuruya göre daha iyi sonuç vermesine karşılık, yazmayı mahallî Muallimhânedeki öğrenmiş olan herkesin başarabileceği bir iş değildir. Ayrıca, dilekçeyi (*arzıhal*) İstanbul'a götürme sorunu da vardı. Güvenilecek bir kişiden başka, onun hiç de az olmayan giderlerinin de karşılanması gerekiyordu. Ayrıca İstanbul'da ödenecek harçlar da herkesin kolayca ödeyebileceği miktarlardan oldukça fazlaydı.³⁵ Bundan dolayı taşradan İstanbul'a müracaat oldukça az veya maddi imkanı yerinde olan kadınlarla sınırlıydı. Şahsi davalarda Kadı'nın verdiği hükümler, Askerî sınıfın kanundışı davranışları, haksız alınan vergiler gibi konuları ihtiva eden bu arzlar, doğrudan Divan-ı Hümayûn'a yapılabildiği gibi, padişah avda veya seferde iken de kendisine ulaştırılabildi.³⁶

Balıkesir'den Divan-ı Hümayûn'a ve diğer makamlara yapılan yirmi bir müracaatın sahibi olan kadınların hemen hepsi de belli bir ekonomik güce sahip olup; bu şikayetlerin on ikisi, vakıflarda Mütevelliyeye, Zaviyedar veya Türbedar olarak görevli kadınlara aittir. Dava konuları ise, yürüttükleri vakıf görevleri veya yönettikleri vakıf arazileriyle ilgilidir:

Zağnos Paşa vakfına evlâdiyet üzere mütevelliyeye olan Zâhîde hanım, vakfın arazilerine müdahale eden "...Beylerbeyi³⁷ adamları ve Sancakbeyi³⁸ Subaşlıları ve sair ehl-i örf tâifesini³⁹ şikayet...",⁴⁰ (?) Hatun da vakıf arsasını tapu izin belgesi olmadığı halde (bilâ temessük) tasarruf eden İsmail'i şikayet etmişti.⁴¹

Müracaatların altı adedi mirasla ilgili olup bunlardan;

³³ Halil İNALCIK; "Adâletnâmeler", **Belgeler II**, Ank.1967, s. 49.

³⁴ Fariba ZARRIENBAF-SHAHR; "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", MEOK, s. 250.

³⁵ FAROQHI; 2000, s.26.

³⁶ Halil İNALCIK; "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", **Osmanlı Araştırmaları**, VII-VIII (1988) s. 33.

³⁷ Osmanlı idarî teşkilatında Sancakların birleşmesiyle meydana gelen Eyaletlerin yöneticileridir. Beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve Sancakbeylerinin amiri durumundaydı. Yusuf HALACOĞLU; **XIV-XVII. Yüzyılda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ank. 1998, s. 85.

³⁸ Osmanlı idarî teşkilatının bir parçası olup, vilayetleri oluşturan ve kendileri de kazalardan oluşan (vilayet ile kaza arasındaki) idarî birimin yöneticisidir. SERTOĞLU; a.g.e., s. 302.

³⁹ Kanunî olmaktan ziyade örfî ve idarî tedbirlerle iş gören idare adamlarıdır. a.g.e., s. 95.

⁴⁰ BŞS 699/74b-1 (Evahir.C.1043).

⁴¹ BŞS 704-A/7b-2 (Evasit.R.1096).

Hanım adlı kadın, ağabeyi Mirmirân (Beylerbeyi) Mehmed Zeman Paşa'nın⁴² tek mirasçısı olduğu için, mirasın kendisine teslimini emr-i şerif alarak temin etmiş; ancak daha sonra "Paşanın bize borcu vardı" deyip elindeki malları alan kişileri iki defa şikayet edip hem hakkını almış, hem de suçluların İstanbul'a gönderilerek orada da yargılanmalarını sağlamıştır.⁴³

Diğer iki belgeden biri, yakınları öldürülen kadınların adalet aramalarıyla ilgili, diğeri ise kocasını şikayetle alakalıdır. Yirmi bir müracaatın sadece iki tanesi köyde yaşayan kadınlara aittir.⁴⁴

Bu şikayetlerin çoğu arzıhal gönderilerek yapılmıştır. Ancak Rûh adlı kadın, Divan-ı Anadolu'ya⁴⁵ kendisini bırakıp giden kocasını şikayet için⁴⁶; diğer iki kadın ise öldürülen kardeşleri için⁴⁷ ve Üçpınar köyündeki vakıf arazisine mütevelliyeye olan Aynî adlı kadın ise elindeki Maliye beratının doğruluğunu tasdik ettirmek üzere Divan-ı Hümayûn'a bizzat gelip müracaat etmişlerdir.⁴⁸

Sefer veya başka nedenlerle Padişahın İstanbul'da bulunmadığı dönemlerde arzıhaller onun bulunduğu yere yollanmıştır Doru köyünden Hadice, iki kardeşini öldürüp parasını da gasp eden kişileri Divan-ı Anadolu'ya arzuhalle şikayet ederken,⁴⁹ Kayabey Camii evkâfının mütevelliyesi olan kadın ise, vakfa ait toprakla ilgili olarak Ordu-yı Hümayûn'a müracaatta bulunmuştur.⁵⁰

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Divan'a başvurma geleneği daha kapsayıcı olmuş⁵¹ ve müracaat sayısı artmıştır. Kadınların kendi başlarına İstanbul'a başvurmaları oldukça önemlidir. Çünkü bu gibi olaylarda taşralı kadınlar ailelerini "resmen" temsil etmiş oluyorlardı.⁵² Bu örnekler, Osmanlı kadınlarının yargı makamlarına ve resmi makamlara daha yakından ve daha açıkça erişebilme sürecinin, XIX ve XX.

⁴² Balıkesir'in Ömer köyünden olup ilki 1050/1640, diğeri ise Mirmiran olarak 1067/1656 yılında Karesi Sancağı mutasarrıfı olmuş, 1078/1667 senesinde de vefat etmiştir. İsmail Hakkı (UZUNÇARŞILI); **Karesi Meşâhiri**, İstanbul 1343/1925 s.152.

⁴³ BŞS 697/73a-1 (Gurre.Ş.1080), 702/79a-3 (Evasıt.L.1077) ve 703/74a(13a)-3 (Evahir.C.1084).

⁴⁴ BŞS 701/67b-2 (Evahir.R.1068) ve 711/A41b-1 (Evahir.M.1112).

⁴⁵ Anadolu Kazaskerinin Divan-ı Hümayûndaki vazifelerinden başka, Salı ve Çarşamba günleri dışında konağında kurdukları ve kendi yetkileri dahilindeki veya havale edilen işleri görüştükları divan. UZUNÇARŞILI; a.g.e., s. 236.

⁴⁶ BŞS 699/130b-3 (1041).

⁴⁷ "...Fatma ve Ayşe nam hatunlar Südde-i Saâdetime gelüp..." BŞS 698/12a-1 (M.1032).

⁴⁸ "...Aynî nam hatun Südde-i Saâdetime gelüp..." BŞS 704/45b(31)-1 (Evahir.Ca.1090).

⁴⁹ BŞS 701/67b-2 (Evahir.R.1068).

⁵⁰ "...Kayabey camii evkâfının evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere mütevelliyesi olan (?) .nam hatun Ordu-yı Hümayunuma arz-ı hal edüp..." BŞS 703/67b(6b)-1 (Evail.S.1083).

⁵¹ ZARIENBAF-SHAHR; 2000., s.243.

⁵² FAROQHI; 2000, s.26.

yüzyılda Batı'nın ve Batı'nın esinlendiği hukuk referanslarının etkilerinden çok önce, XVII. yüzyılda başlamış olduğunu göstermektedir.⁵³

1.3.HUKUKA MÜRACAAT ŞUURU

Osmanlı Devletinin hukuk sistemi içerisinde yer alan mahkemelerin, şahıslar arasındaki davalara bakmanın dışında, bazı hukuki meselelerle ilgili olarak tescil, tespit ve tayin gibi görevleri de bulunmaktadır⁵⁴. Bu bağlamda kadınlar da mahkemeye, "davacı" olarak müracaat etmenin dışında bu gibi hukuki işlemler için de sıkça gidiyorlardı. "Tek taraflı davalar" diye de isimlendirebileceğimiz bu müracaatlar, birini dava etmeyi değil; hukuki bir sonuç veya işlemi tespit, tescil ettirme veya tevcih-tayin işlemlerini kaydedilmesini sağlama amacını taşıyordu. Örneğin; yeniden evlenebilme iznini almak için kocalarının uzun süredir kayıp (*gâib*) ve başka şehre gidip orada (*âhâr diyar*) ölmüş olmaları sebebiyle artık boşanmış olduklarını veya iddet müddetlerinin bitmiş olduğunu mahkemece tespit ettiriyorlar; herhangi bir husus için kendilerine vekil tayin etme işlemini kayda geçiriyorlardı. Zaviyedar, Türbedar gibi vakıf görevlisi olarak da tayin edilebiliyor ve kendilerine *Berat*⁵⁵ veriliyordu. Yine kadınlar, İslam-Osmanlı hukukunun kendilerine sağladığı bir hak olarak, birlikte yaşadıkları kocalarından, babalarından ve ağabeylerinden bağımsız olarak mülk sahibi olabiliyor, onları satabiliyor, dükkan kiralayıp işletebiliyor, borç verip-alabiliyor, hibe edebiliyor veya hibe kabul edebiliyorlardı. Yaptığı tüm bu alım-satım işlemlerini, akıtları, sözleşmeleri vs mahkemede kayıt ettirip tescil belgesini (*hüccet*)⁵⁶ de alabiliyorlardı.

Bu hukuki işlemlerin harç gibi birtakım masrafları olmasına rağmen kadınlar, ileride doğabilecek bazı anlaşmazlıkları kendi lehlerine çözmeye yarayacak olan bu belgeyi almakta ısrarcıydılar. Onları böyle davranmaya sevk eden sebep; bir mal varlığını erkekler kadar kolay elde edememeleri olsa gerektir. Gelir kaynakları ol-

⁵³ ZARIENBAF-SHAHR; 2000. s.245.

⁵⁴ **Şer'iyе Sicilleri**; c.I, s. 19.

⁵⁵ Osmanlı devletinde herhangi bir göreve veya hizmete tayin veya maaş tahsisi yahut da ünvan veya nişan verilmesi dolayısıyla hazırlanan feramanlar. SERTOĞLU; a.g.e., s.45.

dukça kısıtlı olduğundan bunları sağlama almak istiyorlardı ve bunu sağlamanın da en iyi yolu hukuktu. Ayrıca, erkeklere karşı kendilerini daha zayıf hissediyor veya aldatılmaktan da korkuyor olmaları gibi ihtimallerin, onları böyle davranmaya sevk ettiği düşünülebilir.

Balıkesir Sicillerinde kadınların tespit, tescil ve tayin işlemlerine ait 344 adet kayıt bulunmaktadır. (bkz. Tablo 2) Kadınlara ait belge sayısının (1135) yaklaşık %30 nu oluşturan bu oran onlarda; işlemleri kanuna uygun olarak yapma, hukuk dışına çıkmama ve sahip oldukları hakları hukuki garanti altına alma anlayışını içeren bir hukuk bilincinin varlığını göstermektedir. Bu fikri, sicillerdeki pek çok örnek ve delille desteklemek mümkündür:

Balıkesir Şer'iyeye Sicillerinde kadınlara ait olan gayr-ı menkul alım-satım hüccetleri sayısının erkeklerinkinden çok olması da, hukuk bilincinin kadınlarda daha fazla olduğuna dair bir diğer delil olarak ileri sürülebilir.⁵⁷ Halbuki ekonomik olarak kadınlardan çok daha güçlü olan erkeklerin daha fazla ev, bağ, dükkan gibi mülk alım-satımı yaptıkları muhakkaktır. Zaten tereke kayıtlarında da erkeklerin tamamına yakını en az bir eve sahip iken kadınlarda durumun daha düşük olduğu açıkça görülmektedir.⁵⁸ Fakat bu alım-satımların tescilinde erkekler, kadınlar kadar titiz davranmamışlardır. Çünkü, yine sicillerde yer almakta olan ve alım-satımlardan kaynaklanan niza davalarıyla bunlardan dolayı olan alacak davalarına baktığımızda; bu davaların tamamına yakınının erkekler arasında cereyan ettiğini, kadınlara ait olanların yok denecek kadar az olduğunu görürüz. Bu rakamlar, hem erkeklerin tescil işlemlerini yaptırmadıklarından dolayı herhangi bir anlaşmazlık vukuunda birbirleriyle davalı olduklarını, hem de kadınların hukuki işlemlerdeki hassasiyetlerinde ne kadar haklı olduklarını açıkça göstermektedir

Kadının mihr ve nafakasından vazgeçmek suretiyle kocasıyla anlaşarak, onun kendisini boşamasını sağladığı bir boşanma çeşidi olan *Muhâla*'a türü boşanmalarda, boşanma teklifi ve bunun kabul edilmesi işlemi tamamen karı-koca arasında geçtiği ve mahkemeye kaydettirilmesi gerekmediği halde, kadınlar aynı hassasiyeti burada da göstermişlerdir. Sicillerdeki muhala'a kayıtlarının çoğu

⁵⁶ Kadı kararını ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini havi bulunan ve üst tarafında Kadı'nın mühür ve imzasını taşıyan yazılı belge. **Şer'iyeye Sicilleri**, c. I, s. 21.

⁵⁷ Balıkesir sicillerinde kadınlara ait gayr-ı menkul alım-satım kayıt sayısı 142 erkeklere ait olanlar ise 117 dir.

⁵⁸ Erkeklerde ev sahibi olma oranı şehir ve köylerde yaklaşık % 80, kadınlarda şehirde % 50, köylerde ise % 6 dir. (Bkz. Dördüncü Bölüm).

yeti burada da göstermişlerdir. Sicillerdeki muhala'a kayıtlarının çoğu kadınlar tarafından tescil ettirilmiştir; çünkü böylece ileride doğabilecek bir anlaşmazlık için gerekli delil ve belge önceden yazılı hale getirilmiş oluyordu.

Kadınların hukuku kendi lehlerine kullanmada şuurlu hareket ettiklerinin bir göstergesi de "ittiham" konularıdır. Mahalle veya köyde herhangi bir kadın hakkında çıkan ve çoğu ahlaki konularda olan dedi-kodular, bazen asayiş görevlileri (*ehl-i örf taifesi*) tarafından soruşturulurken; bazen de kadın bizzat kendisi veya babası / kocası aracılığıyla durumunun ahaliden sorulmasını talep etmiş ve soruşturma neticesinde lehte olarak çıkan sonuçla hem kendisini temize çıkarmış hem de bu durumun kayda geçmesini sağlamıştır:

Karaoğlan mahallesinden Ayşe vekili aracılığıyla kendi hakkında tahkikat talep etmiş ve mahalle halkı tarafından iyi halde olduğu bildirilmiştir.⁵⁹

Elhac İshak mahallesinden Mehmed'in kızı hakkında talep ettiği namahremlik soruşturması lehte sonuçlanmıştır.⁶⁰

Gök köyden Ali "...hatunum Meryem nam hatun için namahremden perhizi yoktur deyu ehl-i örf taifesi beni hilâf-ı şer' rencide eder, ahvâli ahali-i karyeden sual olunup hakkında takrîrleri tahrîr olunmasını talep ederim" demesi üzerine halk lehte şahitlik etmiştir.⁶¹

Mahkemelerde karşı karşıya geldiği erkek muârizları karşısında cinsiyetinden dolayı dezavantajlı duruma düşmek istemeyen kadınlar, kendisine bir *vekil* tayin etmeye, erkeklere oranla daha fazla önem vermiştir. Yine pek çok kadın davasını ispat veya hukuki bir işlemi tescil için *şahitlik* müessesesini kullanmayı bilmiştir. Şahitler sayesinde haklı olduğu davayı ispat etmiş veya aleyhinde cereyan eden davaları lehine çevirmiştir. Şahit gösterememekten dolayı kaybettiği dava sayısı oldukça azdır:

Fatma adlı kadın, kocasından sağlığında satın aldığı evi fuzuli işgal eden Hüseyin'i şikâyet etmiş ve iddiasını şahitlerle ispat edip davayı kazanmıştır.⁶²

Mahkeme katipleri ve bazı müslim şahıslar Mirzabey mahallesindeki Rahime'nin evine varıp, akd-i meclis edip onun Ahmed'e ev hibesini kaydetmişlerdir.⁶³

⁵⁹ BŞS 699/36b-2 (Selh.L.1040).

⁶⁰ BŞS698/75a-5 (Evasit.Ş.1032).

⁶¹ BŞS 698/76a-1 (Evahir.Ş.1032).

⁶² BŞS 705/41b-2 (10.Ra.1100).

⁶³ BŞS 711/B28a-2 (24.M.1112).

1.4. HUKUK BİLGİSİ

Herhangi bir toplum içerisinde yaşayan fertler, çevresine karşı yerine getirmek ve uymak zorunda olduğu bazı görevler yanında, kaynağını hukuktan alan bazı haklara da sahiptir. Bu görev ve hakların neler olduğunun bilinmesi, özellikle de şahsî hakların talebi, korunması veya zayı olduğunda aranabilmesi için, kişilerin kendilerine yetecek kadar da olsa bir hukuk bilgisine sahip olmaları gerekir. Aksi takdirde zarara uğrayacaklar ve mağdur durumlara düşebileceklerdir.

Balıkesir Şer'îye Sicillerindeki kadınlara ait dava örneklerine bakıldığında, onların kendi haklarını korumaya ve gerektiğinde de hak aramaya yetecek kadar bir hukuk bilgisine sahip oldukları intibainı edinmek mümkündür:

Kıptî tâifesinden Güldalı Meclise bizzat gelip kocası Mustafa'nın kendisini "...îcab eder nesnem yoğiken hılâf-ı şer' daima..." dövdüğünü söyler. Ancak bu ilk şikayet değildir; çünkü Mustafa kendisini daha önce de dövünce Güldalı mahkemeye gitmiş ve "...kibel-i şer'den merkur Mustafa'ya tenbîh olunmuş...", fakat o, bu tenbihle "...mütenebbih olmayıp..." yine hanımını dövünce, bu defa "...mevâzî'-ı hamseden gayrıdan darbetmemek için bâin talaka şart..." üzerine mahkemece kendisine yemin ettirilmiştir. Buna rağmen yine dövülen Güldalı Kadı'ya gelip "...benden darb icabeder zenb sâdır olmayıp bilâ zenb-i şer'î beni darbetti, mutallakayım..." deyip şahitlerinin de bu durumu doğrulamasıyla mahkemece kocasından boşanmıştır.¹

Bu vak'ada Güldalı'nın kullandığı "hılâf-ı şer' " (hukuka aykırı), "bilâ zenb-i şer'î" (dinen suç olmayan) ve "mevâzî-ı hamse" (beş husus) terimleri onun; İslâm hukukuna göre, kocaların eşlerini hangi hallerde dövebilecekleri², kadınların bu durumlardaki haklarının ne olduğu ve talak yemini hususlarında bilgi sahibi olduğu intibai uyandırmaktadır. Bu bilgi sayesinde kendisine zulmeden kocasından boşanan Güldalı, iki ay sonra bu boşanmayı inkar eden kocasını tekrar şikayet etmiş ve şahitlerle bâin talakı tasdik ve kaydettirmiştir.³

Bir diğer örnekte kendisine din-iman söven (*şetm-i galiz ile şetm*) kocası Halil'e "...adam kâfir oldun ve avratın boş oldu, yarın seninle hâkim-i şer' huzuruna varalım..." diyen Sâbire hatunun⁴ şer'î hukukun bu durumdaki hükmünü⁵ gayet iyi bildiği anlaşılıyor.

¹ BŞS 693/133-1 (23.C.1012).

² Kadının kocasına karşı yapmakla yükümlü olduğu ve İslam hukukunda "Mevâzî-ı hamse" olarak belirtilen beş görev ise şunlardır: Kocaya itaat, müşterek ikametgahta birlikte oturma, özrü olmadıkça cinsi münasebetten kaçınmama, kocaya sadakat ve evin, eşin mallarının korunmasında ihtimam gösterme. Halil CİN; **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya,1988/a, s. 186.

³ BŞS 693/171b-2 (Selh.Ş.1012).

⁴ BŞS 699/72a-3 (Evahir.S.1043).

⁵ DÜZDAĞ; a.g.e. s.57.

Henüz bâliğa değilken, velîsi olan annesi tarafından Memi ile nikahlanan Ayşe ise buluğa erince bu nikahı feshetmek (*fesh-i nikah*) için dava açmış; üstelik kendini haklı gösteren bir fetvâ da almış ve henüz çocuk denecek yaşta olmasına rağmen bu husustaki bilgisi sayesinde nikahı feshettirerek bu evlilikten kurtulmuştur.⁶⁹

Ailevi meselelerin dışında –ileride görüleceği üzere – malî ve adlî konularda da benzerlerini bulabileceğimiz çok sayıda örnekler, kadınlardaki bu hukuk bilgisinin kaynağı sorusunu akla getiriyor. Çünkü bilgi, eğitimi gerektirir. Kadınların, hayatlarındaki karmaşık ekonomik ve kanunî konularda kendilerine rehber olabilecek kadar eğitim almış olmaları muhtemel görünmektedir.⁷⁰

Örgün eğitim olarak, mahalle mektebinde Kuran okumayı öğrenme ve sınırlı ilmiyal bilgisinden başka eğitim almadıkları bilinen kadınlar bu bilgileri nasıl edinmiş olabilirler? İlk akla gelen, özellikle de şehirde yaşayanların bu konuları danışabilecekleri Müftülük⁷¹ makamlarının bulunmuş olduğudur. Bazılarının ellerinde fetva ile mahkemeye gelmeleri de bunu göstermektedir. Köyde yaşayanların bu imkanları şehir kadınları kadar olmasa da; bazen onların da aynı imkanları kullanarak fetva ile beraber müracaat ettikleri ve davalarını kazandıklarını görüyoruz:

El-hac İshak mahallesinde, henüz bâliğa değilken annesi tarafından Memi'ye nikahlanan Ayşe, bâliğa olunca elindeki fetva mucibince nikahın feshini talep etmiş, bunun üzerine mahkeme de onun lehine karar vererek iddeti bitince tekrar evlenmesine izin vermiştir.⁷²

Diğer önemli bir kaynak ise; yaşadıkları ev ve aile ortamındaki kültürel mirastır. Ailedeki anne ve büyük annelerin başlarından geçen tecrübelerin veya şahit oldukları, duydukları olayların şifahi olarak yeni nesle aktarılması, onların da öğrenmelerini sağlamış olabilir. Tabii kocaları, babaları veya erkek kardeş ve akrabaları da kendilerinin en yakın yardımcıları ve destekçileridir. Yine kendi aralarında yaptık-

⁶⁹ BŞS 696/34a-5 (1030).

⁷⁰ ZEEVI; a.g.e.,s. 211. Yazar, Kudüs için de aynı olasılıktan söz etmekte ve şehre gelen Evliya Çelebi'nin de, kadınların eğitim düzeyinden etkilendiğinden bahsetmektedir. Ayrıca, Kayseri ve Bursa gibi Anadolu şehirlerindeki kadınların da muhtemelen çok farklı olmadıklarını belirtmekte, ancak bilginin kaynağına temas etmemektedir.

⁷¹ Bu dönemde Balıkesir'de Müftülük makamının var olduğunu muhtelif belgelerdeki Şuhûdü'l-hal kayıtlarından ve diğer işlemlerden anlamak mümkündür.

Havva adlı kadının müftüye ev satışı. BŞS 706/70a-2 (Evahir.Ş.1102).

Müftü Halil Efendi'nin ev satışı. BŞS 696/51a-4 (Evail.S.1031).

Zağnos Paşa Camiinin şadırvan ve su yollarının tamiri için müftüye emr-i şerif. BŞS 706/60b-2 (Evahir.Ş.1102).

⁷² BŞS 696/34a-5 (1030).

ları komşu gezmelerinde bir araya gelen kadınlar bilgi ve deneyimlerini, yaygın eğitim olarak adlandırabileceğimiz şifahi yolla birbirlerine aktarmış olabilirler.

Bilgi eksikliği bulunan veya gündemi yakından takip edemediği için gelişmelerden haberi olmayan kadınlar bunun bedelini çoğu kez maddi bir hak kaybıyla ödüyorlardı:

Zâhîde, babasından kalan miras hakkını erkek kardeşinden talep eder; ancak kardeşi, babalarının yirmi sene önce öldüğünü ve on beş yıl içerisinde istenmeyen mirasın zaman aşımına uğrayacağı mealinde bir ferman olduğunu söyler ve konu ile ilgili fetvayı da Kadı'ya sununca Zahide davayı kaybeder.⁷³

1.5. HUKUKU VE MUARIZI YANILTMA ÇABALARI

“Davacı” olarak mahkemeye giden kadınlar, her zaman haklı çıkmayabiliyorlardı. Davalı taraf iddiayı inkar ettiğinde, Osmanlı mahkemelerindeki yargılama usulü gereğince davacı iddiasını delil (*beyyine*) veya *şahit*lerle ispatlamak zorundaydı.⁷⁴ Bu durumda ispattan aciz olan kadın, karşı taraf yemin ettiği takdirde, Osmanlı yargı usulü gereği davayı kaybedebiliyordu.

Bazen kadınlar, haklı olmadıklarını bazen kendileri de bildikleri halde yine de davacı olmuşlardır:

Fatma Hatun bir miktar tarla ve bahçesinin Yusuf tarafından fuzuli olarak tasarruf edildiğini iddia eden bir dava açmıştır. Ancak Yusuf, bu arazinin Fatma hatun tarafından kendisine satıldığını söyleyince kadın inkar etmiş, fakat bu satışı şahitlerle ispat eden Yusuf davayı kazanmıştır.⁷⁵

Hadice “ Ben Bursa’da iken Hüseyin Çelebi evimi zaptedip almış ” deyince, Hüseyin “ bu evi Bursa’ya giderken kendisi bana sattı ” deyip inkar edince kadın davayı kaybetmiş ve bu davranışından dolayı mahkeme tarafından “...münâza’adan men...” edilmiştir.⁷⁶

Sahn-ı Hisar mahallesinden Fatma, 14 yıl önce ölen kızının kocasında kalan 20.000 akçe mihr ve diğer paralarından hissesine düşeni talep edince damadı “Daha önce Uzlaştırma Heyeti vasıtasıyla (*Muslihûn tavassutuyla*), hisseye karşılık bir bağ verdim ve sulh olduk” deyince Fatma’nın inkarı üzerine damat ispat ederek davayı kazanmıştır.⁷⁷

⁷³ BŞS 704-A/40b-3 (B.1096).

⁷⁴ **Şer’iye Sicilleri**; c. I, s. 71.

⁷⁵ BŞS 704-A/40a-1 (27.C.1096).

⁷⁶ BŞS 697/6a-3 (Evahir.C.1068).

⁷⁷ BŞS 702/68b-2 (25.M.1068).

Bu üç örnekten de anlaşılacağı üzere bir insanın unutmaması mümkün olmayan olayları inkar eden davacı kadınlar mahkemeden elleri boş döndükleri gibi ayrıca bu davranışlarından ötürü uyarılmışlardır.

Bazen de, daha önceden satış için vekalet verdiğini gerçekten unutup-unutmadığı belgeden tam anlaşılmayan davalarda aleyhine sonuçlar doğabiliyordu:

Sultan Hatun " Babamdan kalan miras evi İbrahim fuzuli işgal eder ve içine evler yapar" diye davacı olunca İbrahim, " Sultan'ın kocası Mehmed vekaleten 16 yıl önce bana evi sattı " deyip şahitlerle ispat edince kadın hem davayı hem de evi kaybetmiş oldu.⁷⁸

Kadınlar daha ziyade, boşanmış oldukları kocalarına karşı bu tür davalar açmışlardır. Bazen hul' yoluyla boşanıp, mihr ve nafaka gibi tüm haklarından vazgeçtikleri halde bu hakları tekrar talep etmişler, bazen de onların kendilerin vermek zorunda oldukları mihr veya eşyaları alıp kocalarını ibra ettikleri halde inkar yoluna sapmışlardır:

Üçpınar köyünden Esmâ'nın, kocasının 2.000 akçe nikah alacağını vermediğini iddia ederek şikayeti üzerine kocası, daha önce aralarında hul' vaki olup hakkından fâriğa olduğunu şahitlerle ispat etmiştir.⁷⁹

Yine benzer bir davada dokuz sene önce hul'le boşanan kadın bu defa mihr-i muaccelini haksız olarak talep etme yoluna gittiği görülmektedir.⁸⁰

Kasaplar mahallesinden İsmihan ise "Mehmed'le hul' olduk, bana eşyalarımı vermez" deyince Mehmed, "..5.000 akçe mihr-i müccel ve muaccelinden fâriğa olup üç sene önce beni ibrâ ve iskat eyledi..." demiş, kadın da ispattan aciz olduğunu söyleyince mahkemece "..yemin dahi teklif olunmağın muârazadan men'.." edilmiştir.⁸¹

Karşı tarafı ve hukuku yanılmaya yönelik olduğu açıkça görülen bu davranışın temelinde yine ekonomik sebepler mevcuttur. Gelir kaynakları kısıtlı olan kadınların, mahkemede mahcup duruma düşmek ve uyarılmak pahasına da olsa, önceden aldıkları haklarını tekrar talep etme gibi yollara teşebbüs ettiklerine dair örneklerle rastlanmaktadır.

⁷⁸ BŞS 697/14a-1 (Evasıt.Ş.1068).

⁷⁹ BŞS 696/26a-1 (Evahir.M.1030).

⁸⁰ BŞS 696/26a-1 (Evahir.M.1030) ve 702/106a-2 (12.C.1080).

⁸¹ BŞS 709/79b-2 (Gurre.N.1106).

İKİNCİ BÖLÜM

“DAVACI” KADINLAR

Osmanlı toplumunda kadınlar; ihtiyaç doğduğunda erkekler gibi kendi iradeleriyle mahkemeye müracaat edebilmişler, bizzat mahkemede bulunmuşlar veya vekilleri aracılığıyla dava açmışlar; aleyhlerine açılan davalara karşı da kendilerini savunabilmişlerdir. Onlar mahkemede sadece taraflardan biri olarak bulunmamışlar, kendi çekirdek ailelerinin erkek üyeleriyle olan sorunlarıyla da karşı karşıya gelmişlerdir. Çünkü, Osmanlı devletinin de tabii olduğu İslam hukukuna göre kadın; ister evli, ister bekar olsun her türlü hukuki muameleyi yapmaya ehil ve hak sahibidir; bu bakımdan erkekle arasında hiçbir fark yoktur.⁸²

Balıkesir Şer'iyeye Sicillerinde kadınlarla ilgili olan kayıtlar, defterlerdeki tüm belgelerin yaklaşık %20 sini teşkil etmektedir.⁸³ Bu, onların mahkemeye müracaat haklarını kullanabildiklerini göstermenin yanında ne oranda kullanabildikleri hakkında da bir fikir vermektedir. Bu rakam; erkek merkezli bir toplumda kadınlar lehine olarak iyi bir oran sayılmanın yanında; Osmanlı hukuk sistemi içerisinde, kadınlar için de bir hak ve adalet arama geleneği oluştuğunun göstergesidir.

Balıkesir Şer'iyeye Sicillerindeki kadınlara ait davalar konularına göre tasnif edildiğinde, bunların üç ana başlık altında toplandığı görülmektedir:

⁸² Servet ARMAĞAN; **İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, Ankara, 1987, s. 63.

⁸³ Tablo 1'de dökümü verildiği üzere Balıkesir Şer'iyeye Sicillerinde "Kadınlar"la ilgili olan 1135 adet kaydın genel kayıt toplamı olan 8788 rakamına göre oranı yaklaşık % 12 dir. (Sonraki yüzyıla ait Konya üzerine bir çalışma yapan Muhittin Tuş'un da kadın ve erkek terekeleri üzerinde yapmış olduğu benzer bir istatistikte bulmuş olduğu % 10 oranı, bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Bkz. Muhittin TUŞ; **Sosyal ve Ekonomik Açından Konya**; Konya, 2001, s.137.) Ancak bu rakam defterlerde karışık halde bulunan mahalli ve merkezi kayıtların tamamına aittir. Halbuki mahalli kayıtlar, merkezi yazışmalara göre şehrin toplum hayatını daha doğrudan yansıttığı için bunları esas almak daha doğru ve gerçekçi olacaktır. Örneğin; oldukça düzenli bir biçimde tutulmuş olan ve de tamamına yakını mahalli kayıtlardan oluşan 693 nolu defterde kadınlarla ilgili belgeler % 20 oranındadır. Aynı oran; 694 nolu defterde, 180 civarındaki merkezi kayıt hariç tutulduğunda da ortaya çıkmaktadır. Biz de şehrin sosyal durumunu daha gerçekçi yansıtan bu oranı vermeyi uygun gördük. Diğer taraftan; sefer veya vergi gibi kadınları ilgilendirmiyor gibi görünen konulara ait merkezi emirler, gerçekte aynı evde yaşayan ve her hali erkekle paylaşan kadınları da elbette etkilemekteydi. Konuya bu açıdan bakıldığında; bu belgelere kadınlar da dahil edildiğinde, % 20 oranının daha da yukarı çıkacağı bir gerçektir.

2.1. BOŞANMA DAVALARI

Şer'i hukuka göre boşama (*talak*) erkeğin hakkıdır. Bunun için bir mahkeme kararına da ihtiyaç yoktur; "kocanın boşama iradesini ortaya koyan" sözü bunun için yeterlidir. Bu tür boşamaların mahkeme sicillerine kaydedtirilmeleri de şart değildir. Bir erkek karısını ancak üç kere boşayabilir (*talak-ı selâse*). Üç defa karısını boşayan bir koca, karısı bir başkasıyla evlenmeden tekrar onunla evlenemez.⁸⁴

Talak yoluyla karısını boşayan bir kocanın, karısına daha önceden kendi aralarında belirlenmiş olan geciktirilmiş mihri (*mihr-i müeccel*)⁸⁵ ve tekrar bir erkekle evlenebilmek için beklemek zorunda olduğu yaklaşık üç aylık süre (*iddet*)⁸⁶ için nafakasını (*iddet nafakası*)⁸⁷ vermesi şart koşulmuştur.

Kadının ise; evlenirken veya daha sonra kocasının boşanma yetkisini ona vermesi halleri dışında, bu şekilde bir tek sözle kocasını boşama hak ve yetkisi yoktur. Ancak hukuk, bazı durumlarda kadına boşanmayı veya evlilik bağı olan nikahı fesih etmeyi (*fesh-i nikah*) mahkemeden talep etme hakkı vermiştir. "Kazâi boşanma" veya "Tefrik" de denen bu usulde, kadının tek taraflı irade beyanıyla boşanma gerçekleşmez; hakimin hükmü şarttır. Bu özel durumlar da yine kocaya bağlı şartlar olup; kocanın hastalık veya kusuru, nafakayı temin etmemesi, kaybolması, fena muamele etmesi vb gibi sebeplerdir.⁸⁸

Talak ile *fesih* arasında önemli fark vardır: Boşanma ile olan ayrılıkta, erkek üç talak hakkından birini veya daha fazlasını kullanırken; fesih yoluyla olan boşanmada talak hakkı kullanılmış olmaz⁸⁹.

Balıkesir Şer'îye Sicillerinde kadınların mahkemeye müracaat ederek kocalarına karşı açmış oldukları Tefrik davalarına ait çok sayıda ve çeşitte örnekler görülmektedir: Bu çeşit davalardan olan ve İslam-Osmanlı hukukunca kocaya ait bir kusur olarak kabul edilen **iktidarsızlık** sebebiyle açılmış bir tek dava vardır:

⁸⁴ Ömer Nasuhi BİLMEN; **Hukuk-ı İslamiye ve İstilahât-ı Fıkhiye Kamusu**, c. 2, s.202.

⁸⁵ Koca tarafından eşine sonradan verilmesi şart koşulmuş olan mihirdir. Belirli bir zaman belirlenmemişse vefat veya boşama halinde ödenir. a.g.e., c. 2, s.10.

⁸⁶ Bir kadının kocasından ölüm veya boşanma sebebiyle ayrılmasından sonra, bir başkasıyla evlenebilmesi ve önceki eşinden hamile olup-olmadığının belirlenebilmesi için beklemesi gereken süredir. Bu süre, ya üç hayz görmeyle, ya üç ay geçmesiyle ya da doğumla sona erer. a.g.e., c. 2, s. 179 ve 311.

⁸⁷ Kocasından boşanan bir kadının iddet müddetince alacağı nafaka. a.g.e., c. 2, s. 488.

⁸⁸ M.Akif AYDIN; **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İst.1985, s. 43, CİN; 1988/b, s.87.

Yeni evli olduğu anlaşılan Zeynep adlı kadın, genç kocası Mehmed'in kocalık görevini yapamadığından bahisle mahkemeye müracaat etmiştir. Ancak kocayı dinleyen Kadı onu haksız bulmayarak, bu durumlarda verilmesi gereken bir yıllık mühletini dahi vermeyerek davayı reddetmiştir.⁹⁰

Bu davada kadın boşanamamış fakat, ileride aynı konuda doğabilecek şikayeti için en azından, bir yıllık sürenin başlangıcının böylece kayda geçmesini sağlamıştır. Bu konuda tek bir dava olması, kadınların bu gibi mahrem konularla ilgili olarak mahkemeye oldukça az gittiklerini akla getirmektedir. Böyle durumlarda haklarını aramayan kadınlar ise muhtemelen sessiz kalıyor ve bu duruma katlanıyorlardı.

Boşanma ile ilgili diğer bir husus olan kocanın karısına *f e n a m u a m e l e* etmesi ve *g e ç i m s i z l i k* (*adem-i imtizac, adem-i zindegâne*) gibi durumlarda, Hanefi mezhebince kadına boşanma hakkının verilmemesinin meydana getirdiği boşluk, *muhâla'a*⁹¹ yolu kullanılarak doldurulmaya çalışılmıştır.⁹² Ancak aralarında şiddetli geçimsizlik ve kavga olduğu halde; kocanın kötü niyetle veya sair sebeplerle karısını boşamadığı veya *muhâla'a*'ya da yanaşmadığı zamanlarda kadınlar, mezhebin bu görüşü nedeniyle çaresiz kalıyorlardı. Bu durumda Kadı'ların, bu tür kocaların davranışlarına karşı şöyle bir tedbir getirdikleri görülmektedir: Karısına fena muamele eden kocaya Kadı şartlı talak teklif etmektedir.⁹³ Böylece koca bu şarta uymadığı takdirde, karısı kendisinden boşanabiliyordu. Bu tedbir, incelediğimiz dönemdeki Şer'îye sicil kayıtlarına göre Balıkesir'de etkili olmuş olacak ki, kocanın fena muamelesi nedeniyle boşanma vakası sadece bir tane örnek bulunmaktadır:

Güldalı, kendisini döven kocası Kara Mehmed'in mahkemede "mevâzı-ı hamseden gayrıdan darbetmemek için bâin-i talaka şart" etmesini sağlamış ve yine dövmesi üzerine de şahitlerle ispat edip boşanmıştır.⁹⁴

Kocaların boşama hak ve yetkisini karılarına vermesi (*tefvîz*) de kadınların boşanmasına imkan tanıyan bir kolaylık olmuştur. Koca uzun bir yolculuğa çıktığında veya çalışmak üzere başka bir yere gittiğinde, talakı belirli bir süre dönmeme

⁸⁹ Hayreddin KARAMAN; **Mukayeseli İslam Hukuku**, c. I, İst. 1982, s. 293.

⁹⁰ BŞS 693/204-1 (Evahir.L.1012).

⁹¹ Bir maddi karşılık vermek suretiyle veya karşılıksız olarak kadının teklifi üzerine kocanın boşamayı kabul etmesiyle gerçekleşen boşanma. BİLMEN; a.g.e., c. 2, s.178.

⁹² AYDIN; a.g.e. s.118.

⁹³ Ronald C.JENNINGS; "Women in Early 17th-Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri"; **JESHO** 18 (1975)/a, s. 88 ve devamı.

⁹⁴ BŞS 693/133-1 (23.C.1012).

şartına bağlamakta (*tefvîz-i mukayyed*)⁹⁵ ve böylece karısının mağduriyetini önlemek istemektedir.⁹⁶

Esb köyünden Kezban'ın vekili olan babası meclise gelip, kızının kocası olan "Murad nam kimesne bundan akdem âhar diyara gittikde üç ay ki doksan gündür gelmezsem benden üç talak boş olsun" deyip gittiğini ve bir yıl geçtiğini şahitlerle ispatlayarak boşanmanın vukuunu sicile kaydetmiştir.⁹⁷

Hacı İsmail mahallesinden İbrahim ise kendi vekiline "üç ay mürûr edince gelmezsem mezbûre Ayşe her ne vakit murad ederse talak ver" dediği için, dört yıl geçmesi üzerine bâin talakla boşanma vuku bulmuştur.⁹⁸

Balıkesir sicillerinde bir adet de diğer bir t e f v î z talakı örneği daha bulunmaktadır. Dilediği zaman kullanmak üzere (*tefvîz-i 'âmm*) boşama yetkisinin koca tarafından karısına verildiği⁹⁹ bu olayda da Hadice'nin mahkemeye gelerek kocası Ahmed için: "...tatlik için beni tahyîr etmiş idi. Ben dahi talak-ı bâin ile nefsimi tatlik ettim..." demesiyle gerçekleşmiştir.¹⁰⁰

Kocaların bazen talak üzerine şart koşmaları (*şartlı talak*) veya dinden çıkmayı gerektirecek sözleri (*irtidâd*), eşleri tarafından açılan boşanma davalarında onların aleyhlerine ustaca kullanılıyordu. Belki de karısını korkutmak için edilen büyük bir yemin, evliliği sona erdirmeye kadar varıyordu:

Ayşebacı köyünden Kulu karısı Elife "İmam Behram'ın evine girersen üç talakla boş ol" demiş, ama Ayşe onu (belki de kasten) dinlemeyerek İmamın evine gitmiş ve daha sonra boşanma davası için ağabeyini vekaleten mahkemeye yollamıştır. Kulu her ne kadar yeminini inkar ettiyse de, karşı taraf durumu şahitlerle ispat edince boşanma gerçekleşmiştir.¹⁰¹

Bu örnek vak'adan; kadının istemediği bir evliliği, ettiği yemin dolayısıyla kocayı suçlu duruma düşürerek, yani bile bile o eve giderek sona erdirdiği anlaşılıyor. Üstelik böylece mihr ve nafakaya da hak kazanıyor, bunlardan vazgeçmek mecburiyetinde kalmıyordu.

D i n e h a k a r e t v e s ö v m e (*şetm-i galîz*) sözleri sarf etmenin, kişiyi dinden çıkarmanın yanında nikahının da boş olacağı hükmünü¹⁰² bilen kadınlar, böy-

⁹⁵ DÜZDAĞ; a.g.e. s.44. ve BİLMEN, a.g.e., c.2, s. 176.

⁹⁶ JENNINGS; 1975/a, s.94.

⁹⁷ BŞS 698/74b-3 (Evail.Ş.1032).

⁹⁸ BŞS 693/74-3 (7.Ca.1012).

⁹⁹ Halil CİN; 1988/b s.68.

¹⁰⁰ BŞS 698/82b-7 (14.Za.1032).

¹⁰¹ BŞS 694/4a-1 (Evasit.Ra.1023).

¹⁰² DÜZDAĞ; a.g.e. s. 45.

le bir kocadan kurtulmanın yanında, dini hassasiyetlerinin de gereği olarak açtıkları boşanma davalarını kazanmışlardır:

Sâbire, kocası Halil'in kendisine din, iman, mezhep sövmesi üzerine; "...adam sen kâfir oldun ve avratın boş oldu, yarın seninle Hakim-i şer' huzurunda varalım.." deyince bu defa da "...Hâkimin dahi avratına.." diye küfretmesi üzerine mahkemeye gelip gereğini talep etmiş ve şahitlerle de olayı ispatlamıştır.¹⁰³

Seyyide Zahide hatun ise, kocası Yusuf b Abdullah'ın Hz. Peygamber'e hakaret ettiği halde hâlâ kendisiyle zevciyât muamelesi etmek istediğinden şikayetle gereğini talep etmiş; kocasının inkarı üzerine de şahitlerle ispat edip gerekenin yapılması için sicile kaydettirerek durumu görevlilere havale etmiştir.¹⁰⁴

Kadınlar ayrıca hakimin kendilerini boşamalarını talep etmenin yanında, mevcut nikahın başından beri geçersiz olduğu iddiasıyla nikahın feshi için de davacı olmuşlardır. Bu; kadınların, daha doğrusu çocuk-kadınların evlilikten kurtulmak için müracaat ettikleri bir usuldür. Şer'i hukuka göre, -belki de kız çocuklarını koruma ve himaye etmek amacıyla- henüz bülüğa ermemiş çocuklar kaç yaşında olurlarsa olsunlar, mahkemece onları yönetmek üzere tayin edilen kişiler (*veli*) tarafından nikahları kıyılıp evlendirilebilir ve hukukçular arasında tartışmalar olsa da bu nikahın geçerli olduğu ifade edilmektedir¹⁰⁵. Ancak çocuk bülüğa erdiğinde bu nikahı feshetme hakkına (*hıyâru'l-bulûğ*) sahipti. Fakat bu hakkın, ergenliğe erdiği anda kullanılması gerekir, aksi takdirde hakkını yitirir.¹⁰⁶ Ayrıca kadının bülüğa erdiğini şahitlendirmesi veya ispat etmesi de gerekiyordu. Henüz ergen olmanın psikolojik ve fiziki zorluklarını yaşayan bir kız çocuğunun, o anda böyle bir davanın peşine düşmesi oldukça zor bir durum olmasına rağmen, kadınların bu tür müracaatlarının sayısı pek de az değildir:

Hadice vekili aracılığıyla mahkemeye müracaatta bulunarak, on üç yaşına gelip bülüğa erdiğini ve kendisi "...sağîre iken...", Ali ile velisi Ahmed tarafından gerçekleştirilen nikahının feshini talep etmiş ve şahitlerin de ikrarlarıyla "...fesh-i nikaha hükm..." olunmuştur.¹⁰⁷

Hemen sonraki belgede aynı Hadice'nin -kalacak yeri dahi olmadığından olsa gerek- merhum Mustafa Çelebi'nin hanımının yanına yerleştirildiği görülüyor. Fakat o, bu şekilde en azından istemediği bir evlilikten böylece kurtulmuş oluyordu.

¹⁰³ BŞS 699/72a-3 (Evahir.S.1043).

¹⁰⁴ BŞS 701/73a-1 (24.L.1067).

¹⁰⁵ KARAMAN; a.g.e., c.I, s. 243.

¹⁰⁶ BİLMEN; a.g.e., c.2, s. 8. Halil CİN; 1988/b, s.91.

¹⁰⁷ BŞS 693/159-2 (24.B.1012).

Üçpınar köyünden Ayşe ise işini daha sıkı tutmuştur. Mahkemedeki ifadesinde "...menzilde otururken hadd-i bülûğa bâliğa olup hayzım gördüğüm hiynde...oturduğum yerimden hareket etmeksizin bilâ te'hîr...mecliste hâzır olan müslimîni vakt-i merkûmda hadd-i bülûğa bâliğa olup hayzım gördüğümü işhâd ve dem-i hayzı irâet eyledim..." deyip iki erkek şahit getirmiştir.¹⁰⁸

Ancak nikahın feshedilebilmesinin önemli bir diğer şartı; veli olan şahsın, çocuğun baba veya dedesi dışında (*asabe*) birisi olmasıdır. Şayet veli baba veya dede ise bu nikah feshedilemezdi.¹⁰⁹ Nitekim feshin gerçekleştiğini gördüğümüz diğer üç örneğin ikisinde Ayşe ve Râziye'nin velileri anneleri¹¹⁰, Âbide'nin velisi ise amcası¹¹¹ olması sebebiyle fesih mümkün olabilmıştır. Fakat bu şartlara sahip olmayan Zinciriye köyünden Kerîme'nin itirazı, kocası Osman'ın kendi lehinde fetva da alması sebebiyle sonuçsuz kalmıştır.¹¹²

Hıyâru'l-bulûğ, bir talak değil nikahın feshi işlemidir. Dolayısıyla ikisi farklıdır. Nikah akdi anında veya sonradan meydana gelen bir eksiklik veya bozukluk sebebiyle evliliğin bozulduğu fesihte evlilik, iddet süresi sonunda değil hemen sona erer. Fesih, talak adedini azaltmazken; talak, bir kadına karşı her kullanılışında kocanın hakkını azaltır.¹¹³

Kadınların, kendilerince haklı sebeplerle boşanmak üzere mahkemeye gelmeleri, her zaman onlara kocalarından kurtulma imkanı vermeyebiliyordu. Kocaların, İslam hukukuna göre boş olmayı gerektirmeyecek bir üslupla söyledikleri sözler veya küçük ayrıntılar, onları mahkemede haklı çıkarıyor ve kadınlar evliliğe devam etmek zorunda kalıyorlardı:

Osman adlı kişi, karısının boşanma davasını "...talak-ı selâse sözünü gazap halinde söyledim ama inşaallah dedim..." diyerek, üstelik fetva da getirerek reddettirmiştir.¹¹⁴

Kıymet hatunun kocasından boşanmış (mutallaka) olduğu iddiasını ise kocası "...hatunum ile kavga edip babam evine gelersen benden boş ol dedim... mücerred boş ol demedim..." diyerek boş çıkartmıştır.¹¹⁵

¹⁰⁸ BŞS 702/114b-1 (23.Za.1080).

¹⁰⁹ DÜZDAĞ; a.g.e. s.28., Colin İMBER; "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetevâsında Mehr", **MEOK** içinde, s.80.

¹¹⁰ BŞS 696/34a-5 (1030), 698/57b-8 (1031).

¹¹¹ BŞS 694/60b-1 (Evahir.C.1024).

¹¹² BŞS 694/11b-2 (Evasıt.B.1023).

¹¹³ AYDIN; a.g.e. s. 35. (Bu konu, diğer boşanmalardan farklı bir hukuki statüde olmasına rağmen, kadınların davacı oldukları bir durum olması itibarıyla bu bölümde ele alınmıştır.)

¹¹⁴ BŞS 700/4b(29)-1 (19.Ca.1054).

¹¹⁵ BŞS 694/19b-1 (1023).

2.2. MALÎ DAVALAR

Balıkesir’de kadınların “davacı” sıfatıyla mahkemeye en çok mali davalar için gittikleri sonucunu tablodaki rakamlardan da çıkarmak mümkündür. (bkz. Tablo 2). Belki de kadınların ekonomik imkanları ve gelirleri oldukça kısıtlı olması, onları buna zorlamış olabilir. Hatta günlük hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan yiyecek, giyecek ve barınma gibi asgari şartlar dahi, kocalarının veya babalarının onlara sağlayacakları imkanlarla sınırlıydı. Kocalarının ölmeleri veya kaybolmaları kadınlar için sabit ve düzenli bir gelirin kesilmesi demekti. Boşanan bir kadının ise, -eğer başka bir geliri yoksa- geçimini sağlayacak olan nafakanın kendisine ödeneceği günler sayılıdır. Zaman zaman bu kısıtlı gelirleri de kaybeden kadınların, *nafaka*, *mihir*, *miras* gibi kanunî haklarını aramak üzere mahkemeye müracaatları, bu husustaki dava sayılarını artırmış olabilir. Bu sayının (241 davanın 176 adeti) yaklaşık % 80 gibi yüksek bir oranda olmasının en temel sebebi, bu hak ve imkanları kaybetmek istememeleri olsa gerektir diye düşünüyoruz.

Diğer taraftan, ekonomik durumu iyi olan kadınlar da, sahip oldukları bu imkanların ellerinden gitmesi veya zarara uğratılmaları sebebiyle; alacak, arazi anlaşmazlıkları, mülklerinin kendilerinin izni olmadan satılmaları gibi konularda en tabii hakları olarak davacı olmuşlardır.

Mali davalarda kadınlar en fazla, kendilerinin veya çocuklarının nafakası ve mihir konularında kocalarıyla davalı olmuşlardır. Miras davaları için de genellikle ölen koca sebebiyle eski akrabalarıyla; bazen de anne, baba, kardeş veya diğer yakın akrabalarıyla karşı karşıya gelmekten çekinmemişlerdir. Bunun yanında, çeşitli sebeplerle komşuları veya iş yaptıkları kimselere karşı da haklarını aramışlardır.

Kadınlar kocalarına karşı gerektiği durumlarda *n a f a k a* davaları açmışlardır. Belgelerde karşılaşılan ve Şer’î hukukta da yer almış olan üç çeşit nafaka bulunmaktadır: Aile nafakası (*zevciyyet nafakası*), iddet nafakası (*nafaka-i iddet*) ve çocuk nafakası (*hızâne nafakası*, *evlâd nafakası*).

Aile nafakası, İslam hukukuna göre kocanın temin etmek zorunda olduğu; karısı ve çocuklarının yiyecek, giyecek, mesken¹¹⁶, hizmetçi¹¹⁷ ve ilaç-tedavi¹¹⁸ masraflarının genel adıdır. Kadın zengin dahi olsa nafaka onun kanuni hakkıdır. Koca

¹¹⁶ BİLMEN; a.g.e., c.2, s. 444.

¹¹⁷ CİN; 1988/a, s. 196.

başka bir yere gittiğinde de ailenin nafakasını teminle yükümlüdür. Erkeğin karısına karşı olan nafaka sorumluluğu, onunla evli olduğu sürece ve eğer boşadıysa kadının başkasıyla evlenebilmek için beklemek zorunda olduğu iddet süresi boyunca devam eder. Çocuklar için ise; annenin yanında kalan erkek çocuklarda 7-9, kızlarda 9-11 yaşına; kendi yanındakiler içinse; erkekler, emsalleri iş tutuncaya kadar, kızlar evleninceye kadardır.

Balıkesir sicillerinde, evli olarak bir arada yaşamaya devam ederken kadın tarafından kocaya karşı açılmış hiç bir nafaka davasına rastlanamamıştır. Ayrıca, kocası tarafından nafakası temin edilmediği için babasının evine giden herhangi bir kadına ait şikayete bulunamamıştır. Bu da en azından, bazı ailelerde yaşanan muhtemel maddi sıkıntılara müştereken katlanıldığını, evlilik devam ettiği sürece kadınların kocalarına karşı bu konuda anlayışlı davrandığını göstermektedir.

Ancak koca herhangi bir sebepten dolayı veya sebepsiz olarak başka bir şehre (*âhar diyâr*) gittiğinde, bazen ailesinin geçimi için yeterli nafaka bırakmadığı gibi, bazen bu iş için vekil de tayin etmiyor veya söz verdiği sürede dönmediği için vekil tayin ettiği kişi nafaka ödemeyi kesiyordu. Ne zaman döneceği ve hatta dönüp-dönmeyeceği dahi bilinmeyen bir kocayı beklemek vefa duygusuyla gerekli görülebilirse de, bilhassa evlerinin ihtiyacını giderecek maddi imkanı olmayanları buna zorlamak bazen çok haksız neticelere yol açmaktadır. Hanefi mezhebinin buna bulabildiği çözüm, kadın için mahkemece günlük nafaka takdir etmektir.¹¹⁹ Bu durumda "nafakaya ihtiyacım var" diye mahkemeye müracaat eden kadına Kadı, kocanın maddi durumuna göre günlük olarak nafaka tayin ediyordu:

Hacı bt Mehmed adlı kadının "...nafakaya zaruretim olmağın nafaka tayin olunmasın talep ederim..." demesi üzerine nafaka takdir edilmiştir.¹²⁰

Kocaya ait bir gelir veya mal yoksa, yine mezhebin aynı görüşü doğrultusunda hareket ediliyor ve kadına; döndüğünde kocanın ödemesi şartıyla, takdir edilen nafaka miktarınca borçlanma izni veriliyordu.

Ümmühani adlı kadının kocası Hüseyin'in gâip olduğunu bildirip nafaka talep etmesi üzerine "...nafaka ve kisve ve sair mühimmât-ı lâzimesi için zevc-i gâibi üzerine beher yevm onar akçe tayin idüb istidâneye ve le'dez-zafer (döndüğü

¹¹⁸ AYDIN; a.g.e. s.32.

¹¹⁹ M.Akif AYDIN; "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma –Tefrik-" , **Osmanlı Araştırmaları** 5, İst. 1986, s. 1-12.

¹²⁰ BŞS 698/61a-5 (1031).

zaman) gâib-i mezbûra rucûa izin ." verilmiş ve kendisine on akçe nafaka takdir edilmiştir.¹²¹

Bu izinle borç kuvvetli bir borç haline gelmekte, zaman aşımı, ölüm gibi sebeplerle düşmemekte ve borca doğrudan koca muhatap olmaktadır

Kadın, nafakasını alabilmek için kocaya ait, örneğin ev gibi herhangi bir mülkün satılmasını¹²² veya kocanın başkasında olan alacağından ödenmesini de sağlayabiliyordu:

Meryem, "...bana nefsim ve kisve vesair zarûriyyatım için..." nafaka ve vekil bırakmadan sefere giden kocasının Beldarlık¹²³ ücretinden olan alacağından nafaka talep etmiş ve günlük 15 akçe nafaka tayin ettirmiştir.¹²⁴

Bazen kadın, nafakayı karşılamak üzere satılmasını istediği mülkle ilgili olarak kocasının akrabalarıyla karşı karşıya da geliyordu.¹²⁵

Asgari hayat şartları standartlarına göre tespit edilen nafaka miktarı yüzyılın ilk yarısında Balıkesir'de günlük (yevmi) 5-6 akçe iken asrın sonlarına doğru, değişen ekonomik şartlarla birlikte, 10-12 akçe civarındaydı.¹²⁶

Balıkesir'de XVII. Yüzyıl ortalarına doğru, ülkenin içinde bulunduğu idari, sosyal ve ekonomik sebepler dolayısıyla erkeklerin başka şehirlere gitmesinde gözle görünür bir artış olduğu, bu konudaki kayıtların artmasından da anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonraki bazı davalarda nafaka için mahkemeye giden kadın, kocasının vekilinden onun gittiği şehirde¹²⁷ veya savaşmak için çağırıldığı seferde öldüğünü¹²⁸ öğrendiği de oluyordu. Fakat başka yere gidip de artık dönmeye niyeti olmayan kocaların, boşu boşuna nafaka ödememek için, vekilleri aracılığıyla hanımlarını boşadıkları daha

¹²¹ BŞS 697/56b-2 (24.Ca.1082).

¹²² BŞS 709/75a-1 (14.Za.1106).

¹²³ Bir dağın geçit ve boğaz mahallini bir maaş veya ücret karşılığında korumakla görevli olanlardır (Belderân). Abdurrahman Vefik; a.g.e., s. 90.

¹²⁴ BŞS 704-A/39b-2 (Gurre.B.1096).

¹²⁵ BŞS 699/6a-1 (17.L.1039).

¹²⁶ Nafaka takdir edilirken hangi yiyecek ve giyecek ihtiyaç malzemelerinin esas alındığı belgelerde belirtilmemiştir. Ancak, aynı yüzyılda komşu şehir olan Manisa Sicillerindeki bir belgede zikredilen bu malzemeleri, bu konuda bir fikir vermesi ve ölçü oluşturması açısından yararlı olacağını düşünerek veriyoruz: Ekmek, pirinç, sade yağ, tuz ve şirugan (susam yağı). Bazen bunlara sabun, mum, mercimek, un ve hamama gitmek için verilen paralar da ilave olunmaktaydı. "Kisve-bahâ olarak ise, ihtiyaçlar, pabuç, mest ve giyim eşyalarıdır. Mehmet GÜNAY; XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Ens. 2000, s. 67.

¹²⁷ BŞS 697/8b-1 (Evail.B.1068).

¹²⁸ BŞS 701/21a-3 (9.M.1062) ve 697/9b-3 (Evasit.B.1068).

çok rastlanan bir durumdu.¹²⁹ Muhtemelen yeni yerleştiği yerde bir başkasıyla evlenen erkeğinin kendisini boşanmış olduğunu öğrenmek kadın için oldukça zor bir durum olsa gerek; ama diğer taraftan bunu gerekçe göstererek en azından artık bir başkasıyla evlenebilmek için serbest olduğunun mahkemece de tespit edilmesi imkanını elde etmiş oluyordu.

Belgelere göre boşadığı karısına *i d d e t n a f a k a s ı n ı* ödemede ağır davranan altı erkek hakkında eski eşlerin müracaatı üzerine açılan davalarda kocalar inkar etmeden ödemeyi kabul etmişlerdir.¹³⁰ Ancak aralarında bir rakam tespit edilmediyse, bu durumda müracaat üzerine miktarı Kadı takdir etmektedir.¹³¹

Kadınlar kendi nafakalarından başka, muhâla'a çeşidi dışında boşanmış olmaları halinde kocalarından *ç o c u k n a f a k a s ı* da talep ediyorlardı.¹³² Kendilerinde kalan çocuğun ihtiyaçları için, erkek çocuklarda buluş çağına veya emsalleri kazanmaya başladığı zamana kadar, kız çocuklarda ise evleninceye kadar nafakaları babaya ait olduğu hükmolunmuştur.¹³³

Kocaları ölmüş olan kadınlar da çocukların nafakası için mahkemeye başvurabiliyorlardı. Ancak bu, kadınların çocuklarına baktıkları sürece kendilerine resmî bir nafaka verilmesi demektir. Belirlenen nafaka ya çocuğun –amcası gibi- erkek akrabalarından alınıyordu; ya da akrabası yoksa doğrudan doğruya çocuğa miras kalan para veya mallardan annenin "...hâlâ hacr-ı terbiyemde olup hâzinası olduğum ...küçüklere merhumdan kendilerine intikal eden mallardan ..karar-ı kifâyet nafaka..." talebi üzerine mahkemece de uygun bir miktar takdir ediliyordu.¹³⁴ Her ikisi de mümkün olmadığı takdirde, çocuk uygun yaşa gelip para kazanmaya başlayınca ödemesi (*'inde'z-zafer*) şartıyla anne kendi malından karşılıyordu.

Mahkemeler, çocuğa verilecek nafakanın, çocuğun mensup olduğu toplumsal sınıfa ve günlük hayat standartlarına uygun olarak belirlenmesini isteyen Müftülerin talebine uymaktaydılar.¹³⁵ Kadınlar genellikle gündelik bir nafaka talep ediyordu ve buna çocuğun giyim ve diğer ihtiyaçları dahildi (*nafaka ve kisve*). Balıkesir sicille-

¹²⁹ BŞS 694/120a-5 (1024).

¹³⁰ BŞS 696/64b-1 (Evasıt.M.1030).

¹³¹ BŞS 698/90a-4 (B.1033).

¹³² BŞS 698/58a-6 (1031).

¹³³ KARAMAN; a.g.e., c. I, s. 349.

¹³⁴ BŞS 706/87a-2 (Gurre.Z.1100).

¹³⁵ Judith TUCKER; "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslam Hukukuna Göre Annelik", **MEOK** içinde, s. 235.

rinde yar alan ve yıllar itibariyle değişen şartlara göre takdir edilen 5-10 akçe civarındaki nafaka, kadına ekonomik bir destek sağlıyordu.

Kadınların nafaka talebiyle mahkemelere sık sık başvurmalarından, mahkemelerin bu tür taleplere olumlu baktığı anlaşılmaktadır. Nitekim pek çok dava kadınların lehine olarak sonuçlanmıştır.

Kadınların boşanmış oldukları kocalarıyla karşı karşıya geldikleri bir diğer dava çeşidi de m i h r davalarıdır. Nikah akdi esnasında kocanın karısına daha sonra veya boşanma ve ölmesi halinde vermeyi taahhüt ettiği para olan müccel mihr, özellikle de maddi durumu iyi olmayan kadınlar için hayati bir öneme sahipti. Bundan dolayı kadın mihr alacağını ısrarla talep ederek tahsil etmektedir:

Oruç Gazi Mahallesinde Kamer bt Abdullah'ın kendisini boşayan Pervane b Abdullah'ın kendisine mihr-i müccel ve nafaka-i iddetini vermediğini şikayeti üzerine 200 akçe mihr ve 120 akçe nafaka kendisine verilmiştir.¹³⁶

Bir diğer kadın ise, parayı ödememek için borcunu inkar eden kocayı ispata davet edince onun ispatlayamaması üzerine bu defa kendisi yemin ederek parasını almayı başarmıştır.

Havva adlı kadın boşandığı kocasından mihrini talep edince koca inkar etmiş, ancak Havva mihri almadığına dair yemin edince davayı kazanmıştır.¹³⁷

Bazen de daha önce boşanmış bazı kadınlar, bir hediye (ıvaz) karşılığı zifaf gecesi tamamını veya bir kısmını bağışladığı mihri yine talep ediyordu:

Ayşe, kocasından talep ettiği mihrini zifaf gecesi bağışladığını kocasının ispatlaması üzerine alamamıştır.¹³⁸

Boşanmış olan karı-kocanın bu borcu, yeni bir rakam kararlaştırarak sulh yoluyla hallettikleri de oluyordu.¹³⁹ Kocanın ölümü sonrası ise kadın mihr hususunda bu defa mirasçılarla muhatap oluyor ve bazen kolaylıkla bazen de ispat etmek zorunda kalarak hakkını ancak alabiliyordu:

Fatma, ölen kocası Yusuf'ta kalan 2000 akçe mihrini kayınvalidesi Gencibar'dan talep etmiştir.¹⁴⁰

¹³⁶ BŞS 693/27-2 (22.Ra.1012).

¹³⁷ BŞS 697/18a-1 (Evail.R1069).

¹³⁸ BŞS 701/53a-1 (1062).

¹³⁹ BŞS 707b(32)-2 (3.S.1054).

¹⁴⁰ BŞS 693/100-1 (Evahir.Ca.1012).

Miras kalan mal ve nakit parayı kaydetmekle görevli memurlar tarafından erkeklerin terekelerine borç olarak kaydedilen mihrini diğer mirasçılardan, çoğu zaman nakit olarak bazen de aynı değerde bir mülk olarak alan kadın;¹⁴¹ başka mirasçısı olmadan ölen kocasının mallarına el koyan Beytülmal'e karşı da dava açıyordu.¹⁴²

Balıkesir'de kadınlar malî dava olarak en fazla miras konularında davacı olmuşlardır. Aynı oran sadece bu şehir için değil, örneğin İstanbul için de söz konusudur.¹⁴³ Çünkü, çoğu orta halli veya fakir olan kadınların en önemli gelir kaynakları mirastır. Başka bir geliri bulunmayan çoğu kadın; bu sayede bir eve, hatta çoğu kere de yarım ev hissesine ancak bu şekilde sahip olabiliyor, - eğer varsa - hissesine düşen nakit parayla da bir müddet geçimini sağlıyordu. Şer'i hukuka göre eşler ve kız çocuklar zaten en az payı aldıklarından dolayı, bu hisseden de mahrum olmak istemeyen kadınlar, en yakınlarıyla bile mahkemelik olabiliyorlardı.

Anne veya babanın ölümünden sonra özellikle erkek kardeşlerine miras davası açan kadınlar, nadiren de olsa babalarının vefatından sonra annelerine, annelerinin ölmeleriyle de babalarına karşı davacı olmuşlardır:

Kiras köyünden Şehrî, babasının mirasının tahrir ve taksim ettirilmeyip hakkının da verilmediğini belirterek erkek kardeşlerini dava etmiş ve sonuçta mirası tahrir ettirerek hakkı olan bağı almıştır.¹⁴⁴

Fatma babasından kendisine intikal eden ev ve eşyaları vermeyen annesini dava etmiş, annesi bu malları parayla kocasından satın aldığını söylese de ispat edemediğinden mallar Fatma'ya rücu' etmiştir.¹⁴⁵

Abide annesinden kalan bağ hissesi için babasıyla mahkemelik olmuştur.¹⁴⁶

Sicillerde bu tür davalara ait olan belgelerin çokluğu, Balıkesir'de kadınların, aile mülklerinin dağılmaması için kızlara miras verilmemesi fikrine karşı fiilen mücadele ettiklerini göstermektedir. Davaların çoğunun kadınlar lehine sonuçlanmış olmasından da bunu başardıkları anlaşılıyor. Sicillerdeki miras (*tereke*) kayıtlarında erkeklere ait olanların sayısının (370 adet), kadınlara ait olanlara (98 adet) göre çok

¹⁴¹ Ünzile, mihr alacağı karşılığında kayınpederinden 15 hark bağ almıştır. BŞS 693/146-5 (Evahir.C.1012).

¹⁴² BŞS 697/42a-2 (Evahir.L.1079).

¹⁴³ ZARIENBAF-SHAHR; 2000, s. 244. Yazar, 1675 yılında İstanbul'da yaşayan kadınların mahkemeye sunduğu dilekçelerin % 39'unu miras anlaşmazlıklarının oluşturduğunu belirtmektedir.

¹⁴⁴ BŞS 699/50b-6 ve 7 (Evail.Ra.1042).

¹⁴⁵ BŞS 703/30b-3 (10.Ş1087).

¹⁴⁶ BŞS 704/5a-1 (10.Ş1093).

daha fazla olmasında, yine miras hakkını kaybetmek istemeyen kadınların gayreti seziliyor.

Aile içinde kendi çocuklarıyla olan bu tür davaların çoğu aralarında anlaşmaya varılarak (*sulh*) ile sonuçlanmışsa da¹⁴⁷ kocası tarafından olan hısımlarıyla miras davaları sürmüştür:

Balya-Şamlı'dan Meryem, savaşta şehit olarak vefat eden kocasının mallarının bir kısmını saklayan amcağı şikayet etmiş ve davayı kazanmıştır.¹⁴⁸

Çocuksuz ve akrabasız olarak ölen erkeklerin mirası Beytülmal'e kaldığı için bazı durumlarda kadın hakkını aramadığı takdirde mirastan mahrum kalabiliyordu. Aynı husus babalarından uzakta yaşayan kadınlar için de söz konusuydu.¹⁴⁹ Böyle durumlarda, Beytülmal tarafından görevlendirilen memur tarafından el konan hisseleri almak için dava açmak yine kadınlara düşüyordu. Bu tür davaları kazanmış olmaları, eğer atak davranmamış olsalardı, devlet tarafından da zarara uğratılacaklarını gösteriyor.

Özellikle yüksek rakamlı miraslarda mahalli mahkemelerde kadınlara haksızlık yapılması, onların İstanbul'a, üst mahkemeye müracaat etmelerine sebep olmuş ve bu müracaatın neticesinde, Balıkesir'de adaletli bir şekilde yeniden görülmesi emredilen davalarda genellikle kadınlar haklı çıkmıştır. Rabia hatun kocasının mirası hakkında Anadolu Beylerbeyiyle olan niza sebebiyle¹⁵⁰, Ayşe hatun ise annesinin mirası için üvey babasını şikayet etmek üzere¹⁵¹ Divan-ı Hümayûn'a müracaatla davanın tekrar görülüp " ...icrâ-yı hak olunmak bâbında emr-i şerif..." sadır olmasını sağlamışlardır. Meryem hatun da Zinciriye köyünden gönderdiği arzuhalde, kocası Hüseyin'in mirasına, "alacağımız vardı" diyerek musallat olanları şikayet etmiş ve men olunmalarına dair emr-i şerif gönderilmiştir.¹⁵²

E v v e a r a z i gibi davalarda kadınlar daha çok komşularıyla davalı olmuşlardır:

¹⁴⁷ BŞS 696/16a-5 (4.Ş.1030).

¹⁴⁸ BŞS 709/59b-1 (5.C.1107).

¹⁴⁹ BŞS 702/68a-2 (1068).

¹⁵⁰ BŞS 699/87a-4 (Evasit.R.1042).

¹⁵¹ BŞS 697/70b-1 (Evasit.M.1080).

¹⁵² BŞS 711/A41b-1 (Evahir.M.1112).

Şeyh Lütfullah mahallesinden Ayşe, kendi duvarının üzerine bina inşa eden komşusunu şikayet ederek mahkeme heyeti durumu yerinde inceleyip yapılan keşif sonucunda kadının haklı olduğuna karar vermiştir.¹⁵³

Sahn-ı Hisar mahallesinden Fatma ise yine kendine ait bahçe duvarı üzerine bina yapan ve saçağını kesen Hasan'a karşı dava açtığını, zararını da tazmin ettirmiş olduğunu yukarıda belirtmiştik.¹⁵⁴

Çoğunun dul veya kimsesiz olduğu anlaşılan bu tür dava sahibi kadınların mülklerinin bazen erkekler tarafından, kendi mallarıymışçasına sahiplenildiği ve kullanıldığı (*fuzûlî zabt, fuzûlî tasarruf, fuzûlî işgal*) görülüyor. Böyle durumlarda bu kişilere karşı dava açan kadınlar, hukuk sayesinde tekrar ev, bağ veya arsalarına kavuşmuşlardır:

Ayşe, evini fuzulî zapteden Yusuf'u şikayet etmiş ve davayı kazanmıştır.¹⁵⁵

Emine, kocası ve oğlundan kalan bağı fuzuli tasarruf eden Hamza'yı dava etmiş ve kazanmıştır.¹⁵⁶

Kocasından kalan arsayı fuzuli işgal eden Mustafa'yı şikayet eden Emine şahitlerle davasını ispat etmiştir.¹⁵⁷

Nadiren de olsa, kocası aleyhine ev-arazi gibi konularda davacı olduklarında; Ümmühani'nin yaptığı gibi, mülkü olan evine sahip çıkmaya çalışan kocasının kendisini talak yemini ile tehdit etmesine aldırmandan hakkını korumayı bilmiş ve davayı kazandığı gibi, evin tescilinin yapılmasını da sağlamış olan kadınlara da rastlanmaktadır.¹⁵⁸ Cemile ise, kendisine ait olan ev ve değirmenini tasarruf ettirmeyen kocasına karşı açtığı davada, malların kendine ait olduğunu şahitlerle ispat etmiştir.¹⁵⁹

Kadınlar, güçlükle sahip olabildikleri arazileri ve bunlardan elde ettikleri gelirleri korumak amacıyla –Birinci Bölümde de bahsedildiği gibi- Divan-ı Hümayûn'a da çok sayıda müracaatta bulunmuşlardır. Bu konudaki yedi belgenin beş tanesi vakıf arazilerine ait olup bu vakıflarda görevli olan veya gelirinden istifade eden kadınlara, diğer iki tanesi ise mülk araziye ait arzuhallerdir.

¹⁵³ BŞS 697/42a-3 (Evail.Za.1079).

¹⁵⁴ BŞS 702/102a-3 (S.1080).

¹⁵⁵ BŞS 699/13b-3 (Evail.M.1040).

¹⁵⁶ BŞS 699/68b-5 Evasit.M.1043).

¹⁵⁷ BŞS 701/37a-1 (Evahir.Ca.1062).

¹⁵⁸ BŞS 698/11a-5 (Selh.N.1031).

¹⁵⁹ BŞS 698/70a-2 (Evail.Ra.1032).

Hangi maksatla borç verdikleri belgelerden açıkça anlaşılmasa da bazı kadınlar alacak (zimmet) davaları da açmışlardır. Ancak bunların sayıları çok fazla olmayıp davaya konu olan para miktarları da genellikle yüksek rakamlar değildir:

Safiye'nin alacağının, babasından kendisine intikal eden mirastan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. O, babasına borçlu olan Ali'den 13.000 akçeyi istemiştir. Ali bir kısmını nakit ödediği borcun geri kalanını ancak bir cariye vererek kapatabilmiştir.¹⁶⁰

Bazı davalarda ise kadınlar, o an parasını alamasa da borçlunun ikrarını sicile kaydettirmiştir.¹⁶¹ Bunlardan başka bir kaç tane daha nakit para davası bulunmaktadır:

Zengin olduğu, adının önündeki Fehru'l-muhadderat sıfatından da anlaşılın Atike hatun, yine bir kadın olan Hacı Hadice'ye mudarabe usulüyle para vermiş, ancak Hadice'nin vefatından sonra mirasçısı olan torununun inkar etmesi üzerine ispat etmek suretiyle alacağını tahsil yoluna gitmiştir.¹⁶²

Râbia hatun ise, pırlanta yüzüğünü rehin vererek aldığı borcunu ödediği halde "bana sattı" diyerek yüzüğü iade etmeyen Hüseyin'i şikayet etmiş ve davayı kazanmıştır.¹⁶³

Alacak davalarının çoğunun karı-koca arasında olması, bunların gerçekliği hakkında şüphe uyandırmaktadır. Kadınların, kocalarından bağımsız olarak mülkiyet sahibi olma, alım-satım yapma ve buna bağlı olarak da borç alıp-verme hak ve hürriyetleri olduğu bilinmekteyse de bu borçlar, kocaların kendi sağlıklarında eşlerine mal aktarımı yaptıkları intibaini vermektedir. Çünkü belgelerin bazısında, zikredilen borç karşılığında kocalar karılarına ev, bağ gibi bir mülk vermektedirler.

Fatma kocasında olan alacağı karşılığında onun bağını almıştır.¹⁶⁴

Ancak bazı davaların seyrinden ise bu tür alacakların gerçek olduğu da anlaşılmaktadır.

Râziye adlı kadın, kocasında olan alacağı için bir vekil tayin etmiştir.¹⁶⁵

Yine çoğu zaman kadın ile kocası arasında cereyan eden bir diğer dava çeşidi de izinsiz satış davalarıdır. Sahip olduğu ev, eşya veya hayvanlarını

¹⁶⁰ BŞS 694/60a-1 ve 3 (1024).

¹⁶¹ BŞS 694/15b-5 (1023).

¹⁶² BŞS 709/91a-3 (10.Ca.1106).

¹⁶³ BŞS 702/123a-3 (24.Ra.1081).

¹⁶⁴ BŞS 701/36a-3 (Evasit.Ca.1062).

¹⁶⁵ BŞS 694/27b-2 (1023).

kendisinden izinsiz ve habersiz olarak satan kocasından şikayetçi olan kadın bunları ona ya ödettirmiş, ya da karşılığında başka bir şey almıştır:

Hanımına babasından kalan eşya ve hayvanları ondan izinsiz olarak sattığını itiraf eden İbrahim, buna karşılık olarak ona bir ev verdiğini ikrar etmiştir.¹⁶⁶

Ayşe'nin, kocasının kendi ziynet eşyalarını sattığı ve ayrıca babasından kalan 12.000 akçeyi de harcadığından şikayeti ve parayı talebi üzerine, kocası da oturdukları evi karısına vermiştir.¹⁶⁷

Kadınların kocalarına karşı açmış oldukları "izinsiz tasarruf" ve "izinsiz satış" davaları, aynı zamanda, kocadan bağımsız olarak mülk edinebilen kadınların sahip oldukları malların evlilikle kocalarının tasarrufuna geçmediğini de göstermektedir.

2.3. ADLÎ (CEZA) DAVALARI

Şehrin asayişiyile ilgili olarak, kadınlara karşı işlenen ve kadınlar tarafından mahkemeye intikal ettirilen öldürme, yaralama, hırsızlık, tecavüz ve sarkıntılık gibi davalarlardır. İncelediğimiz Şer'iyeye Sicillerindeki bu tür davalara ait kayıtlar, Balıkesir'de kadınların genel asayiş ve kişisel haklarıyla ilgili olarak hangi durumlara maruz kaldıklarını ve "davacı" olduklarını istatistiki olarak göstermektedir. Çünkü adlî davaların mahkemeye intikal etmesi, diğer boşanma ve malî davalardan farklı olarak, sadece mağdur kişilerin ihtiyarına bağlı olmayıp, çoğu kamu davası niteliğinde olduğundan şehir Subaşı'sının tarafları mahkemeye getirmesiyle de görülürdü¹⁶⁸. Bundan dolayı da muhtemelen pek çoğu kayıtlara geçmişlerdir. (bkz. Tablo 2). Dava sonucunda suçlu bulunanlara şer'î ve örfî hukukun gerektirdiği *had*¹⁶⁹ veya *ta'zir*¹⁷⁰ cezaları verildiği için bunlara "ceza davaları" da denilebilir. Ancak verilen bu cezaların pek azı sicillerde zikredilmişlerdir.

Adlî olayların sayıları, aynı zamanda şehirdeki asayişin ne derece temin edildiğinin ve kadınların güvenliğinin ne oranda sağlandığının, ne gibi tehlikelere maruz kaldıklarının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda şehir ve civarında işlenen suçların neler olduğu hakkında da bilgi vermektedir.

¹⁶⁶ BŞS 702/100b-3 (8.Ca.1080).

¹⁶⁷ BŞS 699/52a-2 (Evail.Ra.1042).

¹⁶⁸ Mücteba İLGÜREL; "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, c. II. Ank. 1981, s. 1276.

¹⁶⁹ Zina, hırsızlık, içki içmek gibi suçlar için kamu hakkı olarak uygulanması gereken miktarı belli olan ceza. Ahmet AKGÜNDÜZ; **Türk Hukuk Tarihi**, c. I, İst. 1995, s. 312.

¹⁷⁰ Had ve kısas cezaları dışında kalan, miktarı ve keyfiyeti Kur'an ve Sünnet tarafından tespit edilmeyen suç ve cezalar. a.g.e., c.I, s. 95.

Diğer davaların sayılarına oranla oldukça az oldukları gözlenen adli davalar içinde kadınların en fazla “davacı” oldukları husus s a r k ı n t ı l ı k la ilgili olanlardır. Bunların da çoğu, eğitim seviyesi düşük ve inzibâfî tedbirlerin daha gevşek olduğu köylerde cereyan ettiği görülmüştür. Kadınlara, erkeklerin yaptıkları sarkıntılıklar, en hafif olarak sözle taciz ve laf atma (*hılâf-ı şer’ kelam etme*) şeklinde olmuştur:

Halime, bağdan gelirken kendisine hılâf-ı şer’ kelam eden Mehmed’den, oğlunu vekil tayin ederek şikayetçi olmuş, Mehmed ise kendisini, “Ben onu cariyeye sandım” diyerek savunmaya çalışmıştır.¹⁷¹

Tecavüz maksadıyla eve girme ise bu konudaki şikayetlerin çoğunu oluşturuyordu. Daha ziyade yalnız yaşayan¹⁷² veya kocası o anda evde bulunmayan kadınların, başlarına gelen bu durumlardan, ancak bağırarak suretiyle komşularının yardıma gelmesini sağlayarak kurtulabildikleri anlaşılıyor:

Çetnehor köyünde Fatma, kocası evde yokken eve girme teşebbüsünde bulunduğunu iddia ederek Mehmed’i şikayet etmiş, ancak bağırış üzerine gelen komşuların kişiyi tam teşhis edememeleri nedeniyle davadan feragat etmek zorunda kalmıştır.¹⁷³

Sarkıntılıkla ilgili olayların sicillere yansıdığından daha fazla olması da muhtemeldir. Ancak, özellikle de kimsesiz kadınların korkudan ses çıkartmamış olabileceklerinin yanında, hâdisenin bir de ahlakî suçlamaya (*ittihâm*) maruz kalma riskinin olması dolayısıyla bunların hepsinin mahkemelere yansımadağı ileri sürülebilir. Çünkü böyle bir şikayette bulunan kadın hakkında, ehl-i örf tarafından bir nevi güvenlik soruşturması yapılıyor ve ahlaki durumu komşularından soruluyordu:

Bayat köyünde sarkıntılığa maruz kalan Medine adlı kadın hakkında kocasının da talebiyle yapılan soruşturma neticesinde köy ahalisi “bu âna gelince sû-i haline vâkıf olmadık, ve kendi halinde mustakîme hatundur” diye kadının lehinde şahitlik etmişlerdir.¹⁷⁴

Her ne kadar neticede şikayetinde haklı olduğu ortaya çıkacak olsa da, kadınlar; böyle nahoş bir olaya adının karışmasından tedirginlik duyacağından dolayı, bazen suskun kalmış da olabilirler. Nitekim bazı kadınlar, daha sonradan bu davalarından feragat ettiklerini mahkemeye tebliğ etmişlerdir.

Yakupköy’de henüz genç bir kız olan (*bikr-i bâliğa*) Raziye, “...yoluna gelip hılâf-ı şer’ kelam eden...” aynı köyden Hasan’ı şikayet etmiş; ancak daha son-

¹⁷¹ BŞS 694/69a-3 (1024).

¹⁷² BŞS 696/59a-1 ve 2 (1031).

¹⁷³ BŞS 696/4a-2 ve 3 (1029).

¹⁷⁴ BŞS 700/6a-3 (3.Za.1053).

ra vekili aracılığıyla –belgede açıkça belirtilmeyen bir sebepten dolayı- davasından feragat etmiştir.¹⁷⁵

Genellikle köy ve kırsal kesimlerde işlendiği belgelerden de anlaşılan t e c a v ü z (*fi'l-i şeni'*) olaylarıyla ilgili olarak dava açma görevi bazen kadınların kendilerine düşmekteydi:

Eski köyünden Ünzile meclise gelerek Okuf köyünden Hüseyin hakkındaki "...ağzıma makrame tıkayıp fi'l-i şeni' idüp bekaretim zayı' etmiştir..." şikayetini kayda geçirtmiştir.¹⁷⁶

Tecavüz kurbanlarının iddialarını ispat edebilmeleri şahit göstermelerine bağlıydı; ancak çoğu zaman bu oldukça zordu. Şahit olmadığında ise sanığın yemin etmesi isteniyordu. Mahkemece yemin çok önemliydi ve yemin eden kişinin doğru söylediği kabul ediliyordu. Sanığın yemininden sonra da iddiasını ispat edemeyen kadın, mahkemeyi oyaladığı için uyarılıyor hatta cezalandırılıyordu.¹⁷⁷ Zanlıya ceza (*hadd*) verilebilmesi için suçunu itiraf etmesi gerekiyordu. Mağdurun şahit bulamaması durumunda mahkeme önce kadının *muhibbe* ve *fahişe* olup olmadığına bakıyor ve o kişinin ahlaki durumu mahalle veya köy ahalisine soruluyordu.¹⁷⁸ Halkın lehte şahadet ettiği kişiye mahkeme de olumlu bakıyordu.

Balıkesir'de daha ziyade dul kadınların başına geldiği anlaşılan tecavüz olaylarında hakkını aramak çoğu zaman yine bu kadınlara düşüyordu:

Hacı İshak mahallesinden dul Sultan hatun, oğlu ile birlikte meclise gelip kendisine tecavüz eden Mustafa'ya ve diğer suç ortaklarına suçlarını itiraf ettirmiş, elindeki fetva ile onların bu suçtan dolayı siyaseten katl cezasına çarptırılmalarını sağlamıştır.¹⁷⁹

Yakınlarının veya kocalarının öldürülmesiyle (*katl*) ilgili davalarda da, hakkını arayacak kimsesi olmadığında, kadınlar ya bizzat kendileri ya da vekilleri aracılığıyla davacı olmuşlardır:

Kasaplar mahallesinden Kerime oğlunu öldüren Mehmed'le olan davasına hasta olduğu için katılamayacağından dolayı vekil tayin etmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁵ BŞS 699/27b-1 (Evasıt.C.1040).

¹⁷⁶ BŞS 694/65b-3 (1024).

¹⁷⁷ Amira SONBOL; "Osmanlı Mısır'ı ve Modern Mısır'da Tecavüz ve Hukuk", **MEOK** içinde, s. 210.

¹⁷⁸ M.Akif ERDOĞRU; "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri, (25-26.Mayıs.1998) Bildiriler**, İst. 2000, s. 179.

¹⁷⁹ BŞS 711/B9a-1 (9.L.1110).

¹⁸⁰ BŞS 693/222-1 (1012).

Kayıtlara göre, öldürme (*katl*) davasında yerel mahkemenin kararıyla adaletin tecelli ettiğine kâni olmayan iki kadın ise davalarını Divan-ı Hümayûn'a götürmüşlerdir.¹⁸¹

Kocaları öldürülen kadınların açtıkları kısas davaları, adaletin teminini sağlamak kadar, alacak oldukları para (*dem-i diyet*)¹⁸² ile de yakından alakalıydı. İslam-Osmanlı hukukuna göre, kocanın ölümüyle evlilik sona erdiği için, hukuken hak aramak da diğer mirasçılara düşüyordu. Fakat hiç de az olmayan diyet parasından hissesine düşeni alabilmek için kadınların da davacı oldukları görülmektedir:

Mendehorya'dan Ayşe, küçük yaştaki oğluyla birlikte gelerek kocasını öldüren Halil Beşe adlı kişiden davacı olmuştur. Ayrıca, oğlunun küçük olması sebebiyle, hak arayabileceğini gösteren fetva da getirmiş ve sonuçta 800 kuruşluk dem-i diyetten hissesine düşen 100 kuruşu almaya hak kazanmıştır.¹⁸³

Zaman zaman şehir veya köylerde meydana gelen hırsızlık (*sirkat*) olaylarında da bazen kadınların suçluları dava ettiği görülmektedir:

Meryem adlı kadın çalınan eşyalarıyla ilgili davasının neticesinde, kadın ve erkeklerden oluşan bir hırsızlık çetesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁸⁴

Dövme (*darb*) ile ilgili olaylar genellikle erkekler arasında cereyan ettiği halde, yabancı erkeklerin bir kadını dövmesiyle (*muhkem darb ü let*) ilgili bir hadise de kadın davacı olmuştur. Kanunnâmelere göre bu suç cezayı gerektirmektedir.¹⁸⁵

El-Hac İshak mahallesinden Fatma, evine girerek "bize kızını bul" deyip kendisini döven Hüseyin ve arkadaşlarından davacı olmuştur.¹⁸⁶

¹⁸¹ BŞS 698/12a-1 (M.1032) ve 701/67b-2 (Evahir.R.1068).

¹⁸² Öldürme suçunun cezası olan kısasın yerine uygulanan ve maktûlün yakınlarına ödenen para cezası, kan parası, kanlık. AKGÜNDÜZ; a.g.e., c.I, s. 321.

¹⁸³ BŞS 711/B11a-1 (10.Za.1110).

¹⁸⁴ BŞS 698/9b-1,2,3,4,5,6,7, 10b-2 (Evasıt.N.1031).

¹⁸⁵ "Eğer bir kişi kendine ecnebiye olan avratı darb etse muhkem ta'zir idüp ağaç başına bir akçe cürm alına". Uriel HEYD; **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford, 1973, s.72.

¹⁸⁶ BŞS 693/87-5 (Ca.1012).

Yukarıdaki suçlara verilen cezalar, II. Mehmed devrine oranla I. Selim zamanında daha da artırılmış olarak Kanunnâmelere girmiş olmasına rağmen¹⁸⁷, bu yüzyılda meydana gelen suçların oranındaki artışlar belgelerden de izlenebilmektedir.

¹⁸⁷ Ahmet AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, c. III, İst. 1991, s.89 – 92 ve 191.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKUKÎ İŞLEMLER – “DAVALI” KADINLAR

Kadınlar mahkemelerde “davacı” olmanın yanında birtakım hukuki işlemler için de bulunmuşlar ve müracaat etmişlerdir. Diğer taraftan bazı durumlarda ise “suçlu” veya “zanlı” olarak da mahkemeye gelmiş veya getirilmişlerdir.

3.1. HUKUKÎ İŞLEMLER

Osmanlı mahkemelerinin özelliği gereği buralara sadece davacı olarak değil; herhangi bir hakkın tescili veya bir durumun tespiti gibi hukukî muameleler için de gidilirdi. Bir mülk alım-satımı yapan veya kiralayan kişiler, dilerlerse bu sözleşmeyi sicillere kaydettirip ödedikleri harç karşılığında *hüccet*lerini alabilirlerdi. Özellikle ailevî konularla ilgili olarak boşanma, kocanın ölümü veya gaipliği gibi durumların Kadı tarafından tespit edilmesini sağlardı. Yine mahkeme tarafından *Vasî*, *Velî*, *Nâzır* olarak tayin edilebilir, vakıf senedi gereği üstlendikleri görevlerle ilgili işlemleri kayda geçirtebilirlerdi. Karşı tarafta bir davalı veya şikayetçi olunan birinin bulunması gerekmediği için “tek taraflı davalar” da diyebileceğimiz ve kadınlardaki hukuk şuurunun varlığının göstergesi olarak niteleyebileceğimiz bu tür hukukî işlemler, kadınların erkeklerden daha fazla müracaat ettikleri hususlar olmuştur.

3.1.1. Tescil Davaları

Tescil, kişiler arasında gerçekleştirilen alım-satım, hibe veya kiralama işlemlerine hukukî statü kazandırmak amacıyla, bunlara ait sözleşmelerin Kadı sicillerine kaydettirilmesidir. Kayıt işlemi sonucunda taraflara, üst tarafında Kadı'nın imzası ve mührü bulunan yazılı bir belge (*hüccet*) verilir.

Kadınlar, şer'î hukukun kendilerine tanımış olduğu mülkiyet edinme veya satma hakkı gereği, kocalarından veya babalarından bağımsız olarak menkul-gayrı menkul mal alım-satımı yapabilir, bunları hibe edebilir veya kiraya verebilirler. Yine kendilerine ait bir mülkü; koca, evlat, anne, baba ve kardeş gibi yakın akrabaları dışında olan kadın-erkek herhangi bir kimseye de satabilirler. Kadınların, yaptıkları bu mali işlemleri tescil ettirmede oldukça titiz davrandıkları, bu konulardaki onlara ait belgelerin çokluğundan anlaşılmaktadır. İleride doğabilecek bir anlaşmazlığı peşinen

önleme çabası veya böyle bir durumda hakkını kaybetme endişesi, kadınları böyle davranmaya sevk etmiştir.

Sicil kayıtlarında, kadınların tescil işlemlerinde sayıca ilk sırada; ev, dükkan, bağ, bahçe, arsa, değirmen gibi g a y r – ı m e n k u l alım-satım akitleri gelmektedir. (bkz. Tablo 2) Gayr-ı menkul alım-satım işlemlerine ait kayıtlar, erkek egemen ve erkek merkezli bir dünyada yaşayan kadınların ticari işlerindeki bir güven ve özgürlük havasını yansıtır. ¹ Tablodaki satış işlemlerinin alımlardan fazla olması ise, onların alıcı olmaktan çok satıcı olmalarından kaynaklanmaktadır.

Gayr-ı menkul alım-satım akitlerinde, bizzat veya vekilleri aracılığıyla mahkemeye gelen taraflardan satıcı olan kişi, önce mülkün sınırlarını belirtip satış bedelini zikreder; sonra alım-satımda anlaşmaya varılan parayı müşteriden aldığını ikrar ederek malın artık ona ait olduğunu söyler ve sözleşme tamamlanmış olur. Karaoğlan mahallesinden Şehrî adlı kadının, Üveys adlı kişiyle yaptığı ev satışı sözleşmesinin ilgili bölümünde olduğu gibi:

"...kıbleten mezbûre Şehrî mülkü ve şarken tarîk-ı âmm ve şimâlen Burakzade İbrahim mülkü ve garben Sinan mülkü ile mahdûd olup... mülk menzilini merkûm Üveys'e bin nakd-i râyiç fi'l-vakt akçeye bey'-ı bât-ı sahîh-ı şer'î ile bey' idüp tesellüm-i bey' ve kabz-ı semen itti. Min ba'd menzil-i mezbûr merkûm Üveys'in mülk-i müşterâsıdır dedikte gibbe't-tasdîk..." ²

Tescil davalarında adet itibarıyla ikinci sırayı h i b e işlemleri almaktadır. Tamamına yakını aile içerisinde gerçekleşen hibe davalarında, hibe edilen mal, hibe edenin ikrarı ve hibe edilen kişinin de bunu kabul ettiği ifadesi kayda geçiriliyordu:

Sahn-ı Hisar mahallesinden Fatma hatun "...yağhâne avanesini oğlum mezbûr Muslu Çelebi'ye hibe-i sahîha-i şer'îye ile hibe ve teslim idüp mezbûr Muslu Çelebi zikr olunan yağhaneyi kabz idüp ba'de yevm mülk-i mevhubudur ba'de'l-yevm mutasarrıf olsun dedi..." ³

Ev, dükkan gibi gayr-ı menkullerin yanında ziynet eşyaları, hayvan ve bunların satışlarından elde edilen paralar da hibe edilebilmektedir. ⁴ Hemen hemen hepsi karşılıksız ve şartsız olan hibe işlemlerinin iki tanesinde kadınlar akrabası olup olmadığı kayıtlardan anlaşılabilen kişilere, yine kendi çıkarlarına yönelik bazı şartlarla ev hibe etmiştir:

¹ ZEEVI; a.g.e., s.210.

² BŞS 693/167b-1 (Evasit.Ş.1012).

³ BŞS 698/67a-2 (Evail.Ş.1034).

⁴ Ayşe hatun evini 10.000 akçeye satıp parayı oğluna hibe etmiştir. BŞS 698/84a-2 (Evahir.Z.1032).

Ayşe adlı kadın, "...kendi malından yedirmesi ve giydirmesi (infak ve iksa)..." şartıyla bir ev hibe etmiştir.⁵

Kasaplar mahallesinden Fatma ise "...ölünceye dek beslemek üzere..." Hasan adlı kişiye ev hibe etmiştir.⁶

Kadınlar ayrıca sahibi buldukları ve genellikle de azat ettikleri cariye ve kölelerin azatlık işlemlerini de kaydettirmişler ve neticede onların hür olduklarını gösterir belgeyi (*ıtıknâme*) de almalarını sağlamışlardır. Bu belgede, köle azat etmenin sevap olduğundan bahseden dinî metinlerle beraber, azat eden ve edilenin isimleri de zikredilir:

Karaoğlan mahallesinden Fatma bt Mustafa ve gelininin, Cafer b Abdullah adlı köleyi vasiyet üzerine "*hasbeten lillahî'l-azim ve taleben li merzatihi rabbihi'l-kerim malından itak ve mülkünden itlak idüp*" azad etmesine dair ıtıkname.⁷

Sahip oldukları köleleri kendi işlerinde çalıştıran kadınların, belli bir süre çalıştıktan (veya efendilerine belli bir ücret ödedikten) sonra onların azat olabileceklerine dair olan sözleşmeler (*mükâtebe*)⁸ de Balıkesir sicillerinde yer almaktadır:

Gülizar adlı kadın kölesi Belban (ya da Balaban) ile "...tarih-i kitabdan dört yıl bilâ ibâk ...hizmet etmek üzere kitâbete kesüp dört yıl hizmet ettikten sonra sâ-ir ahrâr-ı müslimîn gibi hür ve mu'tak olsun..." diyerek kitabet sözleşmesi yapmıştır.⁹

Bunlardan başka kadınlara ait az sayıda kiralama (*icâre*) ve borçlanma işlemlerinin tescil kayıtlarına da rastlanmaktadır:

Şerefeddin Paşa hamamının müste'ciri olan Receb'in ölümü üzerine karısı hamamın işletmesini kiralamıştır: "...mezbûre Gülsüm icâr eyledim ol dahî kabûl ve isticâr eyledi dedikte..."¹⁰

Yusuf, ... adlı kadına 500 akçe borcu olduğunu ikrar etmiştir.¹¹

3.1.2. Tespit Davaları

Kadınların, medenî durumlarıyla ilgili olarak açtıkları davalar olup bunların başında da boşanma ile ilgili olanlar gelmektedir. Kocanın kendisine yetecek kadar bir nafaka bırakmadan herhangi bir sebeple evinden ayrılıp başka bir şehre gittikten sonra ölü veya diri olduğuna dair herhangi bir haber alınamaması halinde

⁵ BŞS 702/110a-1 (3.Ş.1080).

⁶ BŞS 707/76-2 (3.C.1104).

⁷ BŞS 693/36a-2 (Evail.R.1012).

⁸ BİLMEN; a.g.e., c.3, s.46.

⁹ BŞS 699/7a-1 (27.L.1039).

¹⁰ BŞS 699/119a-2 (M.1042).

(*gâib*) ondan boşanmış sayılabilmek için, bu fiilî durumu mahkemede tespit ettirme görevi yine kadına düşüyordu. Aksi halde miras hissesini ve mihrini alamayacağı gibi başkasıyla da evlenemeyecek olan kadın, kocasının öldüğünü ispat etmeye çalışıyordu. Aslında Hanefi mezhebince böyle durumdaki bir kadının boşanma hakkı yoktu. Fakat kadınların mağduriyetini önlemek için bu konuda 16. Asır sonlarında Şafii mezhebinin görüşü esas alınmış ve dört yıldan fazla bir zamandır kendisinden haber alınamayan erkeklerin eşlerine boşanma imkanı sağlamıştır.¹² Ancak, hiç de kolay olmayan bu işlem için kadınlar, kocasını tanıyan ve onun oralarda öldüğünü bilen kimselerin şahitliğiyle ölümü veya gaipliği tespit ettiriyordu. Bu tespit, aynı zamanda onun yeniden evlenebilmesi için Kadı'dan alınması gerekli olan izin belgesi (*izinnâme*)¹³ yerine geçiyordu. Aksi takdirde, kocasının öldüğünü tespit ettiremeyen kadın tekrar evlenebilmek için Hanefi mezhebine göre yaşatlarının hayatı kadar bir müddet, Malikilere göre ise en az dört yıl beklemesi gerekecekti.¹⁴

Bu tür ölümlerin ve kayıpların çoğu, XVII. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda olan ve uzun yıllar alan seferlerde meydana geliyordu:

Mirzabey mahallesinden Kezban, üç sene önce sefere giden kocası Mustafa'nın "...bir sene önce seferde fevt olduğu.... ve....kimesneler bana haber vermeleriyle fevt olduğunu.." bildirerek "...binaen ber mücib-i fetvâ-yı şerif nefsimi âhara tezvîce izin talep ederim..." demiştir.¹⁵

Ancak erkeklerin çalışmak üzere gittikleri yerde öldükleri veya öldürüldükleri de oluyordu:

Hadice'nin kocasının Balya yakınlarında öldürüldüğünü bir şahitle ispatı ve "...bu suretle haber-i vâhidle zevc-i âhara tezevvücü helal olduğu...." kaydı.¹⁶

Kadın, bazen de kocasının öldüğünü, nafaka talep ettiğinde onun vekilinden öğreniyordu.

Kocasını ahara diyara giden Ümmühanî'nin, kocasının vekilinden nafaka talebi üzerine vekilin, kocanın bir sene önce öldüğünü bildirip şahitlerle ispatı.¹⁷

Başka şehre gidip de hayatta olduğu halde uzun yıllar evine dönmeyen kocanın karısının ise bu şekilde mahkeme kararıyla boşanma hakkı (*tefrîk*) Hanefî ve

¹¹ BŞS 694/15b-5 (1023).

¹² M.Akif AYDIN; **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İst. 1985, s. 72-73.

¹³ DÜZDAĞ; a.g.e., s. 37.

¹⁴ AYDIN; a.g.e., s. 46.

¹⁵ BŞS 711/A1a-1 (17.M.1111).

¹⁶ BŞS 703/3a-3 (28.B.1085).

¹⁷ BŞS 701/18b-2 (Evail.Z.1061).

Şafiilere göre yoktur¹⁸, nikah geçerlidir. Böyle durumlarda insafılı denebilecek bazı kocalar, eşlerini boşuyorlardı, ama bunu ispat etmek yine kadına düşüyordu:

Ayşe hatun, gâip olan kocasının âhar diyarda kendisini bâin talakla boşadığını şahitlerle ispat ederek kaydettirmiştir.¹⁹

Dışarıda veya seferde iken eşini boşadığı halde bazı kocaların tekrar döklerinde başkasıyla evlenmiş olarak buldukları eski eşlerinden davacı oluyorlardı. Balıkesir sicillerinde, koca tarafından yapılan boşama işlemleri hemen hemen hiç kaydedilmediğinden; böyle zor bir durumda kalan kadın yine şahitler getirip boşanmış olduğunu ispat ediyordu.²⁰

Balıkesir Şer'îye sicillerinde "boşanmışlık tespiti" ile ilgili olarak en çok muhâla'a türü boşanma kayıtları yer almaktadır. Muhâla'a; diğer boşanma türlerinden (*talak – tefrik*) oldukça farklıdır. Eşler arasındaki geçimsizlik (*adem-i zindegâne olmağla – hüsn-i zindegâne olmamağla*), uyumsuzluk (*adem-i imtizaç*)²¹ ve bazen de ayrılık (*beynlerinde şikâk vaki' olmağla*)²² gibi sebeplerden dolayı kadının kocasına kendisini boşamasını teklif etmesi ve kocanın da bunu kabul etmesiyle üç müslüman erkek şahit huzurunda²³ gerçekleşir. Böylece kocanın dilediği zaman karısını boşama hakkına karşılık şer'î hukuka göre²⁴ kadına da kocasından boşanabilmek ve istemediği bir evlilikten kurtulabilmek için bir imkan verilmiş olmaktadır. Ancak kadının, boşanma gerçekleştiğinde kocası tarafından kendisine ödenmesi gereken mihr-i müeccelin tümünden ya da bir bölümünden, iddet nafakasından, barınma ve yiyecek-içecek masraflarından (*meûnet-i süknâ*) vaz geçmek zorunda olması ve kocanın da bu teklifi kabul etmesi muhâla'a türü boşanmanın en önemli özelliği ve şartıdır.²⁵ Böylelikle kadın, evlilik bağından kurtulmanın "bedelini" ya da "keffâretini" ödemiş oluyordu.²⁶

Talak gibi muhâla'anın da tefrik türü boşanmalarda olduğu gibi mahkemede yapılması veya mahkemeye tescil ettirilmesi gerekmediği halde, bunlar bazen mah-

¹⁸ DÜZDAĞ; a.g.e., s.55, AYDIN; a.g.e. s.46.

¹⁹ BŞS 701/91a-2 (Evasit.R.1067).

²⁰ BŞS 697/42b-3 (10.Za.1079) ve 697/43a-2 (Evasit.Za.1079).

²¹ Kıbrıs Sicillerinde ayrıca bu ifade de geçmektedir. Ronald C. JENNINGS; "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", *SI* 78 (1993), s. 162.

²² BŞS 707/11a-1 (Evahir.N.1103).

²³ ERDOĞRU; 2000, s. 172.

²⁴ Kadının boşanma isteme hakkı Kur'andaki şu mealdeki ayetten kaynaklanmaktadır: "Erkek ve kadının Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından endişe ederseniz, o zaman kadının verdiği fidyede ikisini de bir günah yoktur". Kur'ân-ı Kerim, 2/229.

²⁵ KARAMAN; a.g.e., c.I, s.311.

kemelerde yapılmış veya mahkeme dışında karı-koca arasında kararlaştırılan şartlar da titiz bir biçimde sicillere kaydedirilmişlerdir. Bunun başlıca sebebi kocanın muhala'a yapıldığını tescil ettirerek ileride eski karısının mihr ve iddet nafakası talep etmesine mani olmak arzusu gösterilse de²⁷ Balıkesir'de durum bunun tam tersinedir. Burada mahkemeye müracaat edip hul'ü kaydettirenlerin çoğunluğu kadınlardır. Başka şehirlerde erkeklerde olan endişe Balıkesir'de kadınlarda olduğundan olsa gerek ki; 46 muhalaa kaydının 41 i kadınlara aittir.

Hul davalarına bu derece sık olarak sadece Balıkesir'de değil aynı zamanda İstanbul, Anadolu, Suriye, Kıbrıs, Mısır ve Filistin Kadı sicillerinde de beklenmedik sıklıkta rastlanıyor²⁸ olması; -özellikle de hali vakti yerinde olan- kadınların buna ne derece rağbet ettiklerini göstermektedir. Muhala'a türü boşanma kayıtlarının kırsal kesimden ziyade şehirde yoğunlaşmış olması, kentlerdeki boşanma oranının köylere göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Aralarındaki geçimsizlik gerekçesiyle yapılan muhâla'alarda kadınlar mihr ve iddet nafakalarından ferâgat etmişlerdir:

Okçukara mahallesinden Halime adlı kadın vekili aracılığıyla "...6.000 akçe nikahından ve nafaka-i iddetinden ve bilcümle zevciyyete müteallık olan cemi' de'âvî ve münâzâtından fâriğa olup..." kocası olan Mehmed'le muhala'a olmuş ve birbirlerinin alacaklarını (*zimmat*) ibrâ etmişlerdir.²⁹

Ancak bazen kocalarla yapılan hul' pazarlığında kadınlar müeccel mihrinden başka, bazı giyecek ve eşyalarından da vazgeçmek zorunda kalıyorlardı.³⁰ Kayıtların açık ve detaylı yazılmamış olmaları sebebiyle, kocaların evlilikte edinilmiş mallar konusunda kadınları sıkıştırıp sıkıştırmadığı, ya da ne ölçüde sıkıştırdığı konusu ise belirsizdir.

²⁶ Madeline C. ZILFI; "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul" , **MEOK** içinde s. 260.

²⁷ AYDIN; a.g.e. s.115.

²⁸ ZILFI; a.g.m., s. 259.

²⁹ BŞS 696/18b-3 (1029).

³⁰ "...cemi' esbâbdan fâriğa olup..." BŞS 699/8b-2 (Evail.Za.1039); Şerife Ayşe hatun bazı giyim eşyaları vererek muhalaa olabilmiştir. 706/70b-1 (17.Za.1102); "...bir muhayyerî, bir fota, bir kaftan, bir zıbın, bir sim kuşak mihr-i muaccel ve 3000 akçe mihr-i müeccelimden ve nafaka-i iddet ve meûnet-i süknâmdan....hukukumdan fâriğa olmak üzere..." 704-A/38b-1 (2.Ş.1096).

Bazen de kocalar sadece bunlarla yetinmeyip, muhalaa türü boşanmalarda eşinden isteyebileceğinden daha fazlasını da hukuka aykırı olmasına rağmen³¹ talep ediyorlar ve kadının mâlî durumuna göre yüklüce bir para da aldıkları oluyordu:

Okçukara mahallesinden Ayşe hanım bint-i İlyas Paşa kocası Salih'ten, 250 guruş mihr-i muaccel, 500 guruş mihr-i müeccel, ve nafakadan fariğa olduktan başka, bir cariyeye ve 200 guruş vererek hul' yoluyla boşanmıştır.³²

Böylece kadınlar, boşanmak istemeyen bir kocanın boşanmasını sağlamak için uygulamada kişisel mal varlıklarını vermek zorunda kalıp "kocalarının onlara mihr olarak verdiği fazlasını kocalarına vermiş" oluyorlardı.³³ Kendi haklarından vazgeçen kadınlar ayrıca boşanabilmek uğruna, nafakaları babalarına ait olduğu halde herhangi bir para talep etmeden (*bilâ nafaka*) çocuklara da uzun yıllar bakmak şartını öneriyorlar veya bunu kabul ediyorlardı.

Mâmetî (?) adlı kadın kocası Ali ile muhala'a olmaları karşılığında nafaka ve iddetinden ve zevciyyata müteallik haklarından feragat etmenin dışında küçük yaştaki öz kızı (*sulbiye-i sağıre*) Hanife'yi de dört buçuk sene kendi yanında beslemeyi kabul etmiştir.³⁴

Bunca feragat ve fedakarlık da bazen kadınların kocalarından kurtulmaya yetmeyebiliyordu. Kadının bazı şartları yerine getirememesini fırsat bilen erkek, bunu kendi lehine kullanmaya çalışıyor ve onunla birlikte olmaya devam etmede kendini haklı görebiliyordu:

Cemaat-ı Ayılar (?) dan Ayşe, kocasıyla mihr ve nafakadan fariğa olmanın yanında ona bazı esbab vermek üzere muhalaa olduklarını, fakat bazı esbabı veremediği için kocasının kendisiyle zevciyat muamelesi yapmak istediğinden şikayet edip elindeki fetva ile de buna mani olunmasını istemiştir.³⁵

Selahaddin mahallesinde misafir olarak bulunan Zeynep ise hem kocasında olan 93 kuruş alacağından, hem de 10.000 akçe mihrinden vazgeçtiği halde aynı muameleye maruz kalmış ve muhtemelen bir akrabasının yanına misafir olarak sığınmıştır. Bu durumdan da ancak iki şahitle muhâla'ayı ispat ve kocasının da itiraf etmesiyle kurtulabilmiştir.³⁶

Geçimsizlik sebebiyle devam etmesi zor olan bu tür evliliklerin anlaşarak sona erdirilmesi olarak nitelendirilebilecek olan muhâla'a uygulaması, eşlerine para ödemek istemeyen kocalar tarafından suistimal edilmeye de müsaitti:

³¹ DÜZDAĞ; a.g.e. s. 48.

³² BŞS 705/41a-2 (3.S.1100).

³³ ZILFI; a.g.e s.271.

³⁴ BŞS 698/57a-7 (Evahir.L.1031).

³⁵ BŞS 700/19a(44)-1 (Evahir.Ş.1054).

³⁶ BŞS 704/3a-4 (26.B.1093).

Cennet adlı kadın, kocası Bayram'ın kendisini rızkını bağışlamak üzere boşamaya cebrettiğinden şikayetle mahkemeye gelmiştir.³⁷

Bu örnek vak'adan, bazen kocaların, devam etmesi mümkün görünmeyen evlilikten mihr ve nafaka ödemediği için eşlerini muhala'aya zorladıkları da anlaşılmaktadır.³⁸

Muhalaa türü boşanmalar genellikle kadınlar tarafından kaydedilirken az sayıda hul' kaydı erkeklere aittir.³⁹

Bir diğer tespit davası ise; boşanmış veya kocası ölmüş olan kadının hâmile olup olmadığının belirlenebilmesi için beklenmesi gerekli olan iddet müddetinin bittiğinin bildirilmesidir. Eğer hamileyse doğacak çocuğun nesebinin belirlenmesini sağlayacak olan bu süre; kocanın ölümü halinde 4 ay 10 gün; boşanma durumunda ise üç hayz müddetidir.⁴⁰ Her iki halde de dul kalan bir kadın, bu süreleri geçirmeden bir başkasıyla evlilik yapamaz.

Balıkesir'de, tekrar evlenebilmek için izin isteyen az sayıda kadın, iddet sürelerinin tespiti amacıyla mahkemeye başvurmuşlardır.⁴¹ Bazen de kadınlar eski kocalarının kasıtlı şikayetleri üzerine, iddet sürelerinin dolduğunu şahitlerle ispat etmek zorunda kalıyorlardı:

Üçpınar köyünden Ayşe, eski kocasının, iddeti bitmeden evlendiğini şikayet etmesi üzerine, köyün imamı aracılığıyla 60 gün geçtiğini ve üç defa hayz olduğunu yemin ederek mahkemeye bildirmiştir.⁴²

İddet müddeti içerisinde çocuk düşüren kadın da yine bunu mahkemede tes-cil ettiriyor ve böylece yeniden evlenebilmek için de izin almış oluyordu:

İhtida eden Fatma, müslüman olmayan kocasından boş olmuş, ancak ondan olan çocuğu düşmüş olduğu için iddet süresini beklemeden evlenmeye izin talep etmesi üzerine durum uzmanlara havale edilmiştir. Kabile taifesinden Ayşe'nin muayenesi sonucu doğru söylediği anlaşıldığından yeniden evlenmesine izin verilmiştir.⁴³

³⁷ BŞS 694/113a-3 (1024).

³⁸ Nitekim Manisa Şer'iyeye Sicillerinde bunun örneklerine rastlanmış olup bazı kadınların, eşlerinden gördükleri zorlama ve baskı uygulamalarını mahkemede ispat etmeleri çok zor olduğundan hul'u kerhen kabul ettikleri anlaşılmaktadır. GÜNAY; a.g.t., s.65.

³⁹ BŞS 693/151-2 (9.B.1012).

⁴⁰ DÜZDAĞ; a.g.e., s.48. BİLMEN; a.g.e., c.2, s. 368. CİN; 1988/b, s.112.

⁴¹ BŞS 694/77a-3 (1024).

⁴² BŞS 693/175-3 (1012).

⁴³ BŞS 703/22a-4 (2.Ra.1087).

3.1.3. Tayin-Tevcih İşlemleri

Kadınların boşanma, mâlî, adlî davalar veya tescil ve tespit işlemleri için mahkemeye müracaatları, çoğunlukla kendileriyle ilgili konulardır. Ancak zaman zaman şahitlik yapmak, vasî ve vefî tayin edilmek gibi, ikinci veya üçüncü şahıslarla ilgili işlemler için de mahkemeye muhatap oldukları görülmektedir. Bazen kendilerine vekil atadıkları gibi, bazen de başkalarına vekil veya kefil oluyorlardı. Vakıf görevleriyle ilgili tevcih işlemleri ise kendileriyle birlikte çok sayıda kişiyi ilgilendirdiği oluyordu.

Belgelerden anlaşıldığına göre v a s î t a y i n i, bu tür işlemlerin sayıca en fazla olanıdır. Vesâyet; edâ ehliyeti, yani haklarını kullanma ehliyeti bulunmayan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bir kimseye tanınmasıdır.⁴⁴ Herhangi bir şekilde sona eren evlilikte, geriye kalan reşit olmamış çocukların haklarını korumak için genellikle anneleri mahkemece vasî tayin edilirdi:

Fatma hatun "...babalarından intikal eden hisselerini zabt ve hıfz için..." üç çocuğuna vasiyye tayin edilmiştir.⁴⁵

Vasî tayininde annenin tercih edilmesi, onun *hızâne* hakkıyla da yakından ilgili olsa gerektir. *Hızâne*, annenin –veya yakın akrabadan herhangi birinin- küçük yaştaki çocuğu himayesi altına alması, ona bakması ve terbiyesiyle meşgul olmasıdır. Hanefî fihhına göre evlatlarına karşı olan sevgisi nedeniyle erkek çocuk yedi, kız çocuk dokuz yaşına kadar anne tarafından yetiştirilmesi uygun bulunmuştur.⁴⁶ Bu süre içerisinde çocuğun beslenmesi, giydirilmesi, temizlenmesi annesince yapılırdı. Anne, çocuğun akrabası olmayan biriyle evlenirse *hızâne* hakkı, öncelik kadının ailesinde olmak üzere çocuğun kadın akrabalarından birine devir edilir ve çocuğu anneden geri alabiliyorlardı:

Kocasının vefatı üzerine yabancı biriyle evlenip küçük çocuğunu da götüren Fatma hakkında, ölen kocanın kardeşi Hüseyin Divan-ı Hümayûn'a müracaat ederek çocuğun geri verilmesi için emr-i şerif almıştır.⁴⁷

Küçük bir çocuğa "eksiksiz sevgi" duyacak, onu bakıp-büyütecek, terbiyesiyle meşgul olacak ve aynı zamanda da maddi haklarını garazsız koruyacak en uygun

⁴⁴ Hamza AKTAN; "İslam Aile Hukuku", **SDSTA**, c. 2, s.427.

⁴⁵ BŞS 693/52-1 (R.1012).

⁴⁶ BİLMEN; a.g.e., c.2, S. 425.

⁴⁷ BŞS 694/93a-1 (Evahir.Ra.1024).

kimsenin annesi olması⁴⁸, onun vasiyye olarak tercih edilmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir. Ancak anne yoksa veya çocukla mahrem ilişkisi olmayan bir başkasıyla (*ecnebi*) evlenmişse önce anneanne, babaanne, kız kardeş, teyze ve hala olmak üzere öncelikli olarak kadın akrabalar tercih edilirdi. Bunların da olmaması halinde ise amca, ağabey gibi diğer yakın akrabalar da çocuğa vasi tayin edilmekteydi.⁴⁹

Ayşe adlı çocuğun annesi olan Gülsüm başkasıyla evlenince, babaanne Hanzâde vasiyye olmuştur.⁵⁰

Vasiyye anne, çocuğunun maddi haklarını onun adına korur, alacaklarını takip eder ve zarara uğratanlara tazminat davası açabilirdi:

Cennet adlı kadın vasiyyesi olduğu yetimlerin, Halalca köyünden Durmuş'ta olan alacaklarını mahkemede ikrar ettirmiştir.⁵¹

Belkis hatun, vasiyyesi olduğu iki kızına merhum babalarından miras kalan kırsrağı şimdiki kocasının izinsiz olarak başkasına vermesi ve hayvanın da ölmesi üzerine zararı tazmin ettirmiştir.⁵²

Geçici olarak bakım görevini üstlenmiş olan anne, çocuğun bakımı için yapacağı harcamalardan sorumlu tutulmuyordu. Çocuğun babası hayatta ise bu masrafları genellikle o üstleniyordu. Eğer baba ölmüşse bu tür harcamaları çocuğun mallarından karşılayan anne, nafaka için gerekirse çocuğa miras kalan malların satışına mahkemeden izin isterdi.

Hadice, vasiyyesi olduğu iki çocuğun nafakası için, mahkemeden izin alarak miras evin satılmasını sağlamıştır.⁵³

Annenin kullandığı vesâyet hakkı bitince çocuklar babaya dönüyordu. Böylece çocuksuz kalan kadın aynı zamanda kendi geçimi için de bir gelir kaynağını ve nafkasını da yitiriyordu. Vesâyet altından çıkan çocuk, vasisinde olan mallarını talep ediyordu. Her ne kadar miras mallar çocuğa aynen teslim ediliyorsa da⁵⁴ bazen de sadece geriye kalan miktar için vasî ile sulh yoluyla anlaşmaya varılıyordu:

⁴⁸ TUCKER; a.g.m., s.227.

⁴⁹ KARAMAN; a.g.e., c.I, s.341.

⁵⁰ BŞS 693/202-1 (27.L.1012).

⁵¹ BŞS 693/52-2 (1012).

⁵² BŞS 697/4b-3 (Evail.C.1068).

⁵³ BŞS 696/16a-1 (10.Ş.1030).

⁵⁴ Fatı adlı kadın, vekili aracılığıyla vasisinde olan miras mallarını talep etmiş ve teslim almıştır. BŞS 709/78a-3 (20.L.1106).

Rabia, babasından kalan miras malları için, o zaman vasiyesi olan vâlidesi ile Muslihûn vasıtasıyla sulh olmuştur.⁵⁵

Çocuk yetişkin hale geldiğinde, kendi adına vasisinin yaptığı satışa itiraz etme hakkına sahipti ve bu hakkı kullandığı da olurdu⁵⁶. Bu gibi durumlarda alıcı, genç erkek veya kıza küçük bir ek miktar teklif ederdi.⁵⁷

Çok nadiren de olsa; vesayeti altındaki çocuğun mallarının korunmasında başarılı olamayan anne, mahkeme tarafından vasiyelikten azlediliyordu:

Saliha adlı kadı "...sağire kızı Fatma'nın miras mallarını zabt ve hıfz ve tesviye-i umûruna kibel-i şer'den mansûbe vasiyye ve vâlidesi olan Sâliha hatun edâya tekâsül ve vesâyet istihkâkı olmamağla ba'del azl ..." edilerek yerine başkası tayin edilmiştir.⁵⁸

Vasiyye olan annenin kontrolündeki çocuk için ayrıca bir de n â z ı r atana-biliyordu. Reşit olmayan çocukların vasî veya velîlerinin yaptıklarını denetlemekle görevli olan ve mahkeme tarafından atanan nâzır⁵⁹, genelde erkeklerden tayin edilmekteyse de, nâdiren annenin de tayin edildiğine dair bir örnek mevcuttur:

Küçük oğlu Hasan'ın "...emvâl-i mevrûsesi üzerine bir nâzır nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağın yine sağır-i mezbûrun vâlidesi Ümmühani müstakime olup her vechle nezâret-i mezbûreue ehil olmağın...nâzır nasb ve tayin.." edilmesi Kadı tarafından uygun görülmüş ve çocuğun vasisi olan Halil de, nâzır olan annesinin, kendinden habersiz olarak "...kendî sun'u ile tasarruf edebileceğini..." kabul etmiştir.⁶⁰

Vasiyye olduğu dönemde çocuğa ilişkin kararlar alması konusunda anneye bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin anne küçük çocuğun evliliğini düzenleyemiyordu, çünkü velâyet babanın hakkıydı⁶¹. Bu tür yetkiler için annenin ayrıca v e l î olarak tayin edilmesi gerekmektedir. Kadınlar, özellikle de ölen kocanın çocukları için uygun veliler olarak kabul ediliyordu. Bu dullar bazen çocuklarını hem hıżânet ve vasiyyelik döneminden sonra da yanlarında tutabiliyor, hem de çocuklar reşit oluncaya kadar mallarını yönetme işlerini üstlenebiliyorlardı. Veli olan anne de tıpkı erkek veliler gibi, çocuklarının mallarını yönetebilirdi. Çocukların parasını mallarının onarımında kullanabiliyor ya da uygun bir fiyat olduğunda söz konusu malları satıp parayı çocuğun hesabına ayırabiliyordu. Uygun bir mihr ve damat varsa küçük kıızı-

⁵⁵ BŞS 697/26a-1 (Evahir.Za.1069).

⁵⁶ JENNINGS; 1975/a, s. 71.

⁵⁷ Suraiya FAROQHI; **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, İst. 1993, s. 313.

⁵⁸ BŞS 704-A/33b-1 (15.R.1097).

⁵⁹ ZARIENBAF-SHAHR; 2000, s. 247.

⁶⁰ BŞS 697/5a-2 (Evasit.C.1068).

⁶¹ DÜZDAĞ; a.g.e., s. 38 ve AKTAN; a.g.m., s. 400.

nın evliliğini de düzenleyebiliyor, babaları gibi çocukların adına hareket edebiliyorlardı.

Anne-velî rolü, çocuğun bakımını geçici olarak üstlenen annenin rolünden tümüyle farklıydı. Burada söz konusu olan, çocuğun baba evine dönebilecek duruma gelmesine kadar bakımıyla yetinmek değil, çocukla ilgili tüm işleri tam olarak denetim altında tutmak, ancak çocuğun kendi yaşamını kendi denetimi altına alabilecek yaşa gelmesiyle ortadan kalkacak yetkinin sahibi olmaktı.⁶²

Balıkesir sicillerinde zaman zaman annelerin de velî olarak tayin edildiklerine rastlıyoruz. Ancak, nikah konusunda anne ile babanın velîliği aynı değildir. Küçük yaşta velîsi olan babası tarafından evlendirilen çocukların, büyüdüklerinde bu nikah-tan kurtulmaları mümkün değildi. Fakat bu nikah iznini anne-velî veriyse, kız çocuğun bülûğa erdiği anda *hıyâru'l-bülüğ* hakkını kullanarak istemediği bir nikahı fes-hetme yetkisi vardı:

Elhac İshak mahallesinde baliğa değilken annesi tarafından Memi ile nikahlanan Ayşe, baliğa olunca elindeki fetva mucibince nikahın feshini talep etmesi üzerine mahkeme bunu kabul etmiş ve iddet müddeti bitince tekrar evlenmesine izin vermiştir.⁶³

Mahkemelerde görülecek davalarında kadınlar bazen kendileri gitmeyip tayin ettikleri bir vekil tarafından temsil edilirler. Vekâlet, bir kimsenin kendisinin de yapabileceği bir işini başkasını görevlendirmesi, onu kendi yerine ikame eylemesi olup,⁶⁴ İslam-Osmanlı hukuk sisteminde de çok yaygın olarak uygulanan bir müessesedir. Vekil tayini, iki şahit huzurunda olur ve sicile kaydedilirdi:

Cemaat-i Beypınar'dan Mehmed tarafından oğlu öldürülen Kasaplar Mahallesinden Kerime, hasta olduğu için katil davasına vekil tayin etmiştir.⁶⁵

Vekalet kurumu kadınlar için söz konusu olduğunda, usulde erkeklerinkinden farklılık göstermektedir. Bunlarda, vekaleti onaylayan kişilerin, temsil edilen kişiyi tanıdıkları "...mezbûrenin zâtını ma'rifet-i şer'îye ile ârifân olan..." ibaresiyle ifade edilmektedir. Bu ifade, kadınların mahkemeye gelmeden vekalet verdiklerini düşündürmektedir.⁶⁶

⁶² TUCKER; a.g.m., s.239.

⁶³ BŞS 696/34a-5 (1080).

⁶⁴ BİLMEN; a.g.e., c. 4, s.311.

⁶⁵ BŞS 693/222-1 (1012).

⁶⁶ Muhittin TUŞ; "Konya Şer'îye Sicil Belgelerine Göre Osmanlılarda Temsil Müessesesi: Vekâlet", **Tarih İncelemeleri Dergisi** XIV, (1999), İzmir,1999, s. 148.

Kadınlar en çok kocalarını, sonra sırasıyla babalarını, erkek kardeşlerini, oğullarını ve yakınlık derecesini belgelerden tespit edemediğimiz diğer akrabalarını vekil tayin ederlerdi.⁶⁷ Vekalet sadece davalarla sınırlı olmayıp, nikah, alım-satım vb. gibi her hususta olabilirdi.⁶⁸

Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon⁶⁹ ve Konya⁷⁰ şehirlerinde olduğu gibi Balıkesir'de de kadınlar bu müesseseyi erkeklerden daha sık kullanmışlardır. Kadınların erkeklere oranla daha çok vekâleten temsil edilmesinin nedenleri belgelerde belirtilmemekle birlikte; onların bu davranışlarının, her şeyden önce kadın olmaları sebebiyle, dini inançtan kaynaklanan "nâmahremlik"⁷¹ anlayışından dolayı erkeklerin yoğun olarak bulunduğu topluluğun içine girmek istememeleri, erkek vekilin kendi haklarını daha iyi savunabileceğine inanmaları vb. gibi sebeplerden kaynaklanmış olabileceği akla gelmektedir. Ayrıca vekaleten temsil usulü, kadınları evlerde kapatma aracı olmaktan çok, rahatlık amacıyla kullanılırdı.⁷²

Balıkesir'de erkeklerde vekâleten temsil daha ziyade zengin kimseler ve idareciler arasında görülürken, kadınlarda her kesimden kimse bulunmaktadır. Kadınların vekalet usulünü daha çok, karşılaşmak istemedikleri boşandıkları kocalarına karşı kullandıkları da belgelerden anlaşılıyor.

Vekil tayin eden kadınlar, kendileri de başkalarına vekil olabiliyorlardı; ancak onlar genellikle kadın akrabalarının vekili olabildikleri görülmektedir:

Rahime, mahkemede kendisini vekaleten temsil eden annesi Ayşe hatun vasıtasıyla, kendisini terk edip giden kocası Mustafa'dan nafaka talep etmiş; ancak kocasının kendisini boşamış olduğunu öğrenmiştir.⁷³

Yine Atnos köyünden Güllü de vekili olan annesi aracılığıyla, köyde başındaki makrameyi alıp kendisini taciz eden Mehmed'i şikayet etmiştir.⁷⁴

⁶⁷ Ronald C. JENNINGS; "The Office of Vekil (Wakıl) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", **SI** 42, (1975)/b, s.155.

⁶⁸ Fatma'nın nikah için Bostan'ı vekil tayin kaydı. BŞS 693/165-3 (Evail.Ş.1012).

⁶⁹ JENNINGS; a.g.m., s.167.

⁷⁰ TUŞ; a.g.e., s. 147. Yazar, Konya'daki vekalet uygulamalarının % 54.3'ünün kadınlara ait olduğunu tablo ile göstermiştir.

⁷¹ Yakınlığı ve akrabalığı olmayıp birbirlerine nikah haram olamayan kimseler. Anne, anneanne, babaanne, kız, kız kardeş, kız torun, hala, teyze ve yeğen gibi. BILMEN; a.g.e., c. 2, s. 8.

⁷² ZEEVI; a.g.e., s. 209.

⁷³ BŞS 694/120a-5 (1024)

⁷⁴ BŞS 701/3a-3 (1061)

Hanefi mezhebine göre nadiren de olsa kendileri de bir erkeğe vekil olarak tayin edilebileceklerine⁷⁵ dair bir örnek de Balıkesir Sicillerinde mevcuttur. Ancak bu vekalet de karı koca arasında olmuştur:

Seyyid Ahmed, kendisi başka bir şehre giderken ev satışı için karısı Emine'yi vekil tayin etmiş ancak döndüğünde onun evi satamadığını görünce vekillikten azledip evi kendisi satmıştır.⁷⁶

Nadir olarak kadınların kefil ve şahitlik kayıtlarına rastlanmaktadır. Mâlî konularla ilgili olan k e f â l e t kayıtlarının hepsi karı-koca arasındaki işlemlerle ilgili olanlardır. Az sayıdaki kefalet kayıtları şunlardır:

Zağnos Paşa Vakfına ait hamamı yevmi 20 akçe icare ile tutan Mehmed'e zevcesi Ayşe kefil olmuştur.⁷⁷

Kasaplar mahallesinden İbrahim'in Kahveci Memi'ye olan borcuna Gülfidan'ın kefil-i bi'l-mal olduğuna dair üç erkeğin şahadeti kayda geçirilmiştir.⁷⁸

Bosna Beylerbeyi geldiğinde 2200 akçe borçlanan Mehmed'in borcuna karısı Cemile kefil olmuş ve bağını satarak bu borcu ödemiştir.⁷⁹

İslâm hukukunda kadının ş a h i t liğinin erkeğinkinin yarısı sayılması, onların bu alanda var pek yer almamaları ile sonuçlanmıştır:

Pervâne adlı kadının Mehmed tarafından dövülmesi davasında, Tepecik köyü imamı ve aynı köyden Ümmü ve Meryem adlı kadınlar mahkemede şahitlik etmişlerdir.⁸⁰

Ancak, aynı olayda bir kadının şahitliği, erkeğinki ile eşit sayılırdı. Eğer uygun ve yeterli şahit yoksa kadından masumluğuna dair şahitlik istenir ve bu kabul edilirdi.⁸¹ Mihrin bağışlanıp-bağışlanmadığına ilişkin davalarda bunun örneğini görmek mümkündür:

Havva adlı kadın, boşandığı kocasından mihri talep etmiş; ancak kocası inkar edince bu defa Havva mihri hibe etmediğine dair yemin etmiş ve davayı kazanmıştır.⁸²

⁷⁵ JENNINGS; 1975/b., s.155

⁷⁶ BŞS 706/83b-3 (20.Z.1102).

⁷⁷ BŞS 693/229-6 (30.Za.1012).

⁷⁸ BŞS 696/64a-5 (Evasit.M.1030).

⁷⁹ BŞS 693/82-1,2 (Ca.1012).

⁸⁰ BŞS 695/108-5,6 (1025).

⁸¹ JENNINGS; 1975/a, s. 61.

⁸² BŞS 697/18a-1 (Evail.R.1069).

Balıkesir'deki kadınların olaylardaki şahitliğiyle ilgili kayıt oldukça az olup iki tanesi hırsızlıkla ilgilidir⁸³, birisi mirasçı olduğunu ispatlayan erkeğin şahidi,⁸⁴ diğeri ise kocası tarafından dövüldüğü iddia edilen bir kadınla ilgili olanıdır.⁸⁵

Balıkesir'de kadınlar, daha önce kurulmuş olan vakıflarda vakfiyedeki şartlar gereği bazı görevler üstlenmişlerdir. Kadınların; Mütevelliyelik, Zâviyedârlık, ve Türbedârlık gibi v a k ı f g ö r e v l e r i ne tayin edilmelerine ilişkin beratlar sicillerde kayıtlıdır:

Hadice Hatun'un, Balıkesir'deki Oruçzade Mehmed vakfına Müteveliye olarak tayin edildiğine dair berat sicile kaydedilmiştir.⁸⁶

Okuf köyünde bulunan Mir Bey zaviyesinde Zaviyedar ve Müteveliye olan Saliha, Fatma ve Ayşe adlı kadınlar kendilerine müdahale eden Abdî'yi Divan-ı Hümayun'a şikayet ederek men olunması hakkında ferman gönderilmesini sağlamışlardır.⁸⁷

Üçpınaroğlu Şeyh Halil'in Türbesinde evladiyet üzere Türbedar olan Ayşe ve Emine'nin vefatı üzerine yerlerine Ümmü Gülsüm'ün tayin berat kaydı.⁸⁸

Zaman zaman bu görevlerle ilgili şikayetlerde bulunmak üzere mahalli mahkemeye giden Berat sahibi kadınlar, haklarının korunması veya beratlarının yenilenmesini talep etmek üzere de gerektiğinde Divan-ı Hümayûn'a da müracaat etmişlerdir.

Balıkesir'deki Paşa Sultan Türbesi Türbedarı Emine'nin kendisine gadredenleri Divan-ı Hümayun'a şikayeti üzerine bunlara men olunması emri ve beratının teccidi kaydı.⁸⁹

3.2.. DAVALI KADINLAR

Kadınların "davalı" olarak, istemeyerek de olsa mahkemeye gitmek zorunda oldukları veya görevlilerce götürüldükleri durumlarla karşılaşmaktadır. Muhtevaları itibariyle boşanma, malî ve adlî konular olarak tasnif edilebilecek olan davaların içerisinde sayıca en çok olanı, asayişle ilgili olanlar olup, kadınların işledikleri suçları ve oranları hakkında da fikir vermektedir

⁸³ BŞS 694/65b-8 (1024), 697/5a-1 (13.C.1068).

⁸⁴ BŞS 696/42a-3 (Evahir.Z.1030).

⁸⁵ BŞS 699/49b-1 (1042).

⁸⁶ BŞS 696/87a-2 (Evahir.Ca.1029).

⁸⁷ BŞS 711/A59b-2 (5.M.1113).

⁸⁸ BŞS 699/111a-1 (Evahir.N.1039).

3.2.1. Boşanma Davaları

Kadınların kocaları aleyhine açtıkları boşanma davalarının çoğu mahkeme kayıtlarında yer alırken; erkekler, eşlerini boşadıklarını kaydettirmeye pek itibar etmemişlerdir. Mihr ve nafaka ödemeyi üstlenen kocanın böylece eski eşile artık genellikle bir ilişkisi kalmadığı için bu işlemi kaydettirmeye gerek görmemiş olabilir.

Sayısı oldukça az da olsa bazı erkekler boşanmaları ve bundan dolayı eşlerine yaptıkları ödemeleri kayıt altına aldırılmışlardır:

Oruçgazi mahallesinden Halil mahkemeye müracaat ederek, aralarında geçimsizlik bulunan (*hüsn-i zindegâne olmadığından*) karısı Fatma'yı, 300 akçe mihr ve 300 akçe nafaka-i iddetini teslim ederek talak-ı bâinle boşadığını bildirmiş, Fatma da kabul edip parayı aldığını ikrar etmiştir.⁹⁰

Şakir, oğlu kendinde kalmak üzere 500 akçe vererek; Kesik köyünden Şaban ise hiçbir gerekçe ve şart ileri sürmeksizin karısını bâin talakla boşamıştır.⁹¹

Genellikle ahlakî sebeplere dayanan bazı boşama kayıtları ise kadının gıyabında karar verildiğini göstermektedir:

Halalca köyünden sipahi Derviş, karısı Turbule'ye ait olan makramanın sipahi İbrahim'in evinde çıkması üzerine karısını talak-ı selâse ile boşamıştır.⁹²

Ayşebacı köyünden Ali Çelebi, evine zina amacıyla giren Behram'ı yaralaması sonucu hanımı hakkında yapılan soruşturmada ahaliden bazılarının eşi aleyhinde ifade vermeleri ve bu husustaki dedi-kodular üzerine karısı Ayşe'yi bâin talakla boşamıştır.⁹³

Osmanlı toplumunda yaygın olduğu anlaşılan t a l a k y e m i n i de çoğu zaman kadının boş olmasıyla sonuçlanıyordu. Talak yemininin iki şekilde olduğu görülüyor: Birincisinde, boşama hakkına sahip olan kocanın bu hakkını keyfî ve sorumsuzca kullanarak şahsi meselelerinde nikahı üzerine yemin etmesiyle olmaktadır. Fakat sonuçta, konudan haberi dahi olmayan kadın evlilik bağından mahrum kalıyor ve mağdur oluyordu:

Eftelye köyünden Hasan, Mustafa'ya olan borcunu Salı gününe kadar vereceğine dair bâin talak yemini etmiş (*talak-ı bâin ile şart virdükte*), ancak parayı gününde ödemeyince her ne kadar yeminini inkar ettiyse de şahitlerle ispat edildiği için karısının boş olduğuna hükmedilmiş ve "...geçen haftadan beri ha-

⁸⁹ BŞS 701/79b-3 (Evahir.Ş.1067).

⁹⁰ BŞS 702/86b-3 (21.Ra.1078).

⁹¹ BŞS 696/38b-5 (1030) ve 698/92b-6 (1034).

⁹² BŞS 693/208-2 ve 3 (1012).

⁹³ BŞS 698/5a-2,3,4,5,6 ve 7 (Evail.C.1030).

tunu mutallaka olup tekrar nikah-ı şer'i ile nikah olmayınca avratı üzerine dâhil olmama..." kararı ile mahkemece tenbîh olunmuştur.⁹⁴

Kıptî Kara Mehmed ise, (*şirb-i hamr ederse talak-ı selâse şart olsun*) diyerek içki içmeyeceğine dair talak üzerine yemin ettiği halde Halalca'da içki içtiği şahitlerle ispat edilmiştir.⁹⁵

İkinci yemin çeşidi ise, karı-koca ilişkilerinde yaşanıyor ve sonuç yine kadının aleyhine bitiyordu:

Mehmed, hanımı Halime'ye 40 adet tahta getirip vermeye talak yemini ettiği halde getirip vermemesi üzerine talak-ı bâin vuku bulmuş oluyordu.⁹⁶

Örnek belgelerde de görülebileceği gibi, talak yemini ile ilgili kurallar evliliği, kadın için olduğu kadar koca için de güvenilir ve de kolayca yıkılabilen bir kurum durumuna getirmiştir.⁹⁷

3.2.2. Malî Davalar

Kadınlar aleyhine açılan malî davaların sayıca az olması, onların ekonomik hayattaki mevcudiyetlerinin de az olmasıyla yakından alakalı görünmektedir. Bu tür davaların çoğu, dul kalan kadınların en önemli gelir kaynağı olan mirasa ilişkin konulardadır. Sicillerdeki miras davalarında kadınlar, kocalarının ölümünden sonra ortaya çıkan akrabaları tarafından dava edilmişlerdir. Bu durum kadınların zaten az olan miras paylarının biraz daha eksilmesine neden olmuştur:

İbrahim, ölen amcasının karısı Şehriban'a karşı miras talep davası açmış; Şehriban, böyle bir akrabası olduğunu bilmediğini söylemişse de şahitlerle iddiasını ispat eden İbrahim davayı kazanarak mirasa ortak olmuştur.⁹⁸

Çok sayıdaki bu tür davaların dışında kadınlar yine hısımları tarafından, miras malları kaçırmakla da suçlanmış fakat çoğunda dul eşler haklı çıkmışlardır:

Merhumun baba tarafından akrabası olup mirasçısı olan Recep, yengesini, kendisine düşen miras malları vermediğinden dolayı dava etmiş, ancak kadının "...kocamın bana ve başkalarına borcu vardı, miras malların parası bunları dahi karşılamadı.." diye ifade vermesi üzerine dava düşmüştür.⁹⁹

⁹⁴ BŞS 696/8a-2 (1029).

⁹⁵ BŞS 694/26a-1 (Evahir.L.1023).

⁹⁶ BŞS 698/57b-6 (1031).

⁹⁷ Colin IMBER; "Involuntary" Annulment of Marriage and Its Solitions in Ottoman Law", TURCICA 25 (1993), s. 59.

⁹⁸ BŞS 696/42b-5 (Evasif.Z.1030).

⁹⁹ BŞS 697/10b-3 (Evahir.B.1068).

Az sayıdaki a l a c a k (*zimmef*) davaları ise daha ziyade kadınların vakıflara olan borçları ¹⁰⁰ veya vakıf yöneticisi olan kadınların görevleriyle ilgilidirler:

Zağnos Paşa vakfı mütevelliyesi olan Hadice bt İlyas Paşa aleyhinde, vakfiyedeki şartlara uygun hareket etmeyip harap şadırvan ve su yollarını tamir ettirmediği ve vakıf malını kendisi yiyip zayı ettiği yolunda Nâzır tarafından şikayet vaki olmuştur. Ayrıca, medrese talebelerine yemek çıkartmadığı gerekçesiyle, bu defa hoca ve öğrencileri de şikayetçi olmuşlardır. Fakat, Hadice hanımın bu şikayetlere pek aldirmaması ve vakıf şartnâmesinin de İstanbul'da olduğunu söyleyip göstermemesi üzerine dava büyümüş ve sonunda dava Divan-ı Hümayûn'a götürülmüştür.¹⁰¹

Zağnos Paşa medresesi talebelerine yemek çıkarmayı taahhüt ettiği halde yemek çıkarmadığı anlaşılan Hadice hanım, bilahare yine Divan'a şikayet edilmiş ve davanın yeniden görülmesi doğrultusunda emr-i şerif sâdir olmuş,¹⁰² su yollarını ve şadırvanı da tamir etmediği için de, söz konusu tamirlerin yaptırılması hakkında İstanbul'dan Müftülük makamına yazı yazılmıştır.¹⁰³

3.3.3. Adlî Davalar

Balıkesir sicillerinde, kadınlar tarafından işlenen ve çoğu yüz kızartıcı suçlar cinsinden olan fuhuş, zina, hırsızlık gibi suçlardan onların "davalı" duruma düştüklerini gösteren kayıtlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda şehirli ve köylü kadınların ahlakî durumları hakkında da bir fikir veren bu tür belgelerin genel sayıya göre oranı yaklaşık %7 (75 adet) civarındadır.

Bu bölümde en fazla belge; bazen para karşılığı da yapıldığı anlaşılan gayrı meşru cinsel ilişki, yani f u h u ş olaylarına aittir. Sicillerdeki toplam otuz fuhuş olayının gerçekçi bir rakam olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, bu suçla ilgili ağır cezaları içeren kanun ve yaptırımların yanında, Osmanlı toplumu da bu tür olaylara müsamahakar bakmıyor ve fuhuş olaylarını ihbar edip, zanlı veya suçlu kişilerin de mahalle veya köyden ihraç edilmelerini sağlayabiliyorlardı. Diğer taraftan, şehir asayiş görevlileri de, muhtemel fuhuş olaylarını bile sıkı takibe alıp soruşturuyordu. Bundan dolayı, en azından defterlerin ait olduğu yıllar içinde Balıkesir'deki fuhuş olaylarının çoğunun sicillerde yer aldığı söylenebilir.

Gayrı meşru ilişkilerle ilgili olarak Sicillerde yer alan çok sayıdaki belge, toplumun sahip olduğu "Namus" anlayışı hakkında da bilgi vermektedir. Bu dönemde

¹⁰⁰ BŞS 693/198-1 (22.L.1012) ve 700/10b-1 (Evahir.Z.1053).

¹⁰¹ BŞS 705/15a-2 (Evahir.Ş.1099) ve 705/47b-1 (10.N.1099).

¹⁰² BŞS 709/59a-1 (8.C.1107).

¹⁰³ BŞS 706/60b-2 (Evahir.Ş.1102).

Balıkesir’de yaşayan halkın namus anlayışının iki ayrı şekilde oluştuğunu görüyoruz: Birincisi, mahalle veya köyün namusu, diğeri ise aile/kişi namusu.

Osmanlı devletinin mülkî-idarî yapısının en küçük ve temel birimini mahalle oluşturuyordu. Komşuluk şuurı içerisinde mahallede bir arada yaşayan aileler, kendilerinin ve dolayısıyla mahallenin huzur ve emniyeti için; hırsızlık, yaralama, öldürme ve ahlakî olayların tümünden müştereken sorumluydular.¹⁰⁴ Hatta I. Selim’in Saruhan Sancağı Siyasetnâmesi’ne göre, mahallede işlenen bir cinayetin fâili mahalleli tarafından bulunmaz veya saklanırsa, bütün ahali cezalandırılırdı.¹⁰⁵ Bu sorumluluk sayesinde, dar alanda bir oto kontrol sağlanmıştı. Mahallenin sorumluların başında ise, her mahallede en az bir tane bulunan mescit ya da camiin imamı gelmektedir. Dinî görevlerinin yanında mahallenin yöneticisi ve temsilcisi de olan imam, ileri gelenlerle birlikte bu tür olayları takip eder ve suçluları güvenlik güçlerine bildirir.

Ahalinin, mahallede meydana gelen asayiş olaylarından en fazla fuhuşla ilgilendikleri belgelerden de anlaşılmaktadır. Bu mesele; dinî, ahlâkî ve örfî boyutlarının yanında, mahallenin namusu olarak algılanmış ve en küçük söylentinin bile üzerine topluca gidilmiştir. Fuhuş yapıldığı şüphelenilen bir eve karşı mahalleli tarafından yapılan ilk hareket, kapısına katran sürmektir. Bursa’da da var olduğunu bildiğimiz bu uygulama¹⁰⁶ ile, böylece o ev katranın rengiyle de alakalı olarak “kara leke” ile lekelenmiş ve bu suçlama mahalledeki diğer insanlara da duyurulmuş oluyordu. Ayrıca katran sürme uygulamasıyla sadece kadın değil, o eve gelip-gitmek isteyen erkekler de baskı ve kontrol altına alınmış oluyordu. Kapısına katran sürülen ev hemen Subaşı ve adamları tarafından takibe alınarak soruşturmaya tabi tutulur ve evde yaşayan karı-kocanın veya kadının ahlakî durumları, yine o mahalle halkından sorulurdu:

Kapısına katran sürülen Veli, karısı ve kız kardeşi için yapılan soruşturmada ahali “...dindar ve müstakîmdirler...” diyerek lehte şahitlik etmişlerdir.¹⁰⁷

Fakat katran sürmenin bazen kasten veya yanlışlıkla yapıldığı da oluyordu:

Atnos köyünde, komşusu ile birlikte kendi kapısına da katran sürülen Mustafa ve karısına ahalinin iyi hal şehâdeti.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Özer ERGENÇ; “Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları** IV, İst. 1984, s. 75.

¹⁰⁵ AKGÜNDÜZ; a.g.e., s. 191.

¹⁰⁶ Nurcan ABACI; **Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Ank. 2001, s. 150.

¹⁰⁷ BŞS 696/9b-4, 5 (1030).

Soruşturma sonucunda fuhuş yaptığı anlaşılan kadın Subaşı tarafından mahalleden ihraç edilirdi¹⁰⁹; bu cezaya uymayıp da eski mahallesine dönenlerin de aynı cezaya çarptırılmaları çok da uzun sürmüyordu:

Subaşı İsmail Ağa, Oruçgazi mahallesinde fâhişelik yapan Sâniye'yi soruşturma sonucu mahalleden ihraç etmiştir.¹¹⁰

Yenice mahallesinden daha önce sürüldüğü halde tekrar mahalleye gelip fuhuş faaliyetine devam eden Raziye tekrar ihraç edilmiştir.¹¹¹

Ancak bazen Subaşı'nın adamlarının da fuhuş olaylarına ortak oldukları veya göz yumdukları oluyordu. Şehirdeki fuhuş olaylarının artmasının önemli sebeplerinden de biri olan bu durumlarda namuslu olan kadınların kendilerini korumalarında yine mahalleli en büyük yardımcıydı:

Râziye adlı kadın Meclis-i şer'a gelip "Selîme evime gelip, sana iki gurusu getirdim, -benimle gel Subaşı'nın adamlarıyla birlikte ol- dediğinde ben de bağırdım, -gece evine 5-6 levend göndereyim de gör- dedi ve gece evime levendler gelince ben de feryat ettim, beni komşular kurtardı" demiştir. Suçlamayı inkar eden Selime ise, ahalinin aleyhinde şahitlik etmesi üzerine mahalle ve şehirden ihraç edilmiştir.¹¹²

Mahalleli bazen işi Subaşı'ya bırakmıyor ve fuhuş veya zina yaptığı belirlenen kadının mahalleden ihracını istiyor, hatta evi topluca basıyor ve içeridekilere suç üstü yapıyorlardı:

Oruçgazi mahallesinden Şeyh İbrahim, Seyfullah Çelebi ve diğer iki kişi mahallede fuhuş yaptıkları bilinen Ayşe ve Sâkine adlı kadınların sürülmelerini talep etmişlerdir.¹¹³

Ali Fakih mahallesinde Zülfü ile Yusuf'u zina halinde yakalayan ahali, söz konusu kadın için; "...daha önce de evini bastığımızda bir adamı hasıra sarmış olarak bulduk..." demiştir.¹¹⁴

Kovulacağını anlayan bazı kadınlar ise kimseye görünmeden kendisi kaçıp gidiyordu:

¹⁰⁸ BŞS 699/21a-2 (Evasıt.Ra.1040).

¹⁰⁹ "Ve dahi bir kimesne hırsızdır veyahut kahbedir deyû mahallesi veya karyesi cemaati şikayet edüp -bize gerekmez- deyû red etseler vakıa töhmet dahi ol kimesnenin üzerine beynennâs marûf olsa mahallesinden veya karyesinden nefy idüp yani red ideler." HEYD; a.g.e., s. 92.

¹¹⁰ BŞS 697/ 105b-7 (Evasıt.S.1052).

¹¹¹ BŞS 700/10b(35)-2 (Evahir.S.1054).

¹¹² BŞS 700/17(42)a-3 (Evahir.Ca.1054).

¹¹³ BŞS 693/99-3 (1012).

¹¹⁴ BŞS 700/10b-3 (M.1054).

Karaoğlan mahallesinde fahişe olduğu için ihracı istenen Sultan, sabah namazı vakti oğluyla birlikte evden kaçıp gitmiştir.¹¹⁵

Mahalleden çıkarmak, sorunu çözmek için elbette ki yeterli değildi;¹¹⁶ ancak sürülme, işlediği suçtan pişman olup da yeni bir hayata başlamak isteyenler için de çok iyi bir fırsattı.¹¹⁷

Fuhuş konusunda İslam hukukunun çok daha katı kuralları vardı ve zina yapan bekarlara kırbaç cezası (*celde*), evlilere ise taşlanarak öldürme cezası (*recm*) veriliyordu¹¹⁸. Ancak Osmanlı hukuk tatbikatında klasik sertliğe uymayıp daha gevşek ve müsamahakâr davranılmıştır. Kanunnâmelerde zina yapan evli ve dul kadınlarla bakire kızların ceza olarak ödeyecekleri para cezaları (*cerîme*) açıkça belirtilmiştir ve para cezaları suçluların malî durumlarına göre farklı şekillerde belirlenmiştir.¹¹⁹ İslam hukukundaki katı kuralların Osmanlı tatbikatında bu şekilde yumuşatılmasının sebebi, bu toplumsal problemin yine toplum tarafından çözülmesini istiyor olmasından kaynaklanıyor olsa gerek.¹²⁰

Belgelerden, dul veya hiç evlenmemiş kimselerin yapmış olduklarını anladığımız fahişeliği bazı kadınlar meslek haline getirmişlerdir.¹²¹ İki belgede ise kadınların bir nevi fuhuş evi açtıkları ahalice tespit edilmiş ve sürülmeleri talep edilmiştir.¹²²

Başkalarına para karşılığı kadın temin etmek (*pezevenklik*) de suçu ve Kanunnâmelerde bu suça verilecek ceza (*ta'zîr ve cerîme*) açıkça belirtilmişti¹²³. Ancak

¹¹⁵ BŞS 698/66b-5 (1034).

¹¹⁶ Bütün tedbirlere rağmen, hastalık derecesinde fuhuşa düşkün bir kadına uygulanan yaptırımlar ve cezalara dair Kamil SU'nun, 18. Yüzyıla ait (Zilhicce.1147) verdiği örnek oldukça ilginçtir. Sabire bt Nurullah nam hatun Bigadiç kasabasında fuhuş yaptığı için "...ma'rifet-i şer'le merkebe bindirmekle teşhîr.." ve diğer insanlara ibret olması için çarşılarda gezdirildikten sonra "...tenbîh ve takbîh olunup..mezbûre asla isgâ ve iltifat etmemiş...", bu defa Balıkesir'e sürülmüş, ancak orada da suça devam edince yapılan mahkeme sonucunda hakkında siyaseten katlinin caiz olduğuna dair müftüden fetva alınmıştır. Kamil SU; **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı**, İst. 1937, s.105.

¹¹⁷ "(Sürülen kadın) Eğer vardığı yerde dahi kabul etmeyeler şehirden süreler, amma bir kaç gün tavakkuf ideler ta ki ol kimesne evvelki yaramazlıklara tövbe idüp salâh üzerine olursa ve elân ondan dahi red idüp bilküllüye süreler şehirden çıka gide." HEYD; a.g.e., s. 92.

¹¹⁸ KARAMAN; a.g.e., c.I, s. 128-129.

¹¹⁹ HEYD; a.g.e., s.57.

¹²⁰ İber ORTAYLI; **Osmanlı Toplumunda Aile**, İst. 2001, s.81.

¹²¹ Evinde bir adamla yakalanan Zülfü hakkında ahali "daha önce de evini bastığımızda bir adamı hasıra sarmış olarak bulduk" diye ifade vermişlerdir. BŞS 700/10b-3 (M.1054).

¹²² "...Ayşe bint-i Hüseyin ve Sakine bint-i Mehmed'in mahalleden ref'leri...". BŞS 693/99-3 (1012). Zaim'in Hadice hakkındaki fahişelik soruşturması sırasında ahali "...mezbûre hatun iyi avret değildir. Evine fahişe avratlar getirir ve nâmahremden dahi perhizi yoktur..." demiştir. 694/19b-2 (1023).

¹²³ HEYD; a.g.e., s.63.

buna rağmen yukarıda bahsedilen belgedeki Selime adlı kadının, parayla fahişelik yaptığı gibi başkalarına kadın temin ettiği için hem mahalle hem de şehirden sürülmesi talep edilmiştir.¹²⁴

Bir toplumda kadınların her zaman övülen davranışlar sergilediği elbette söylenemez. Onlar bazen toplumun dinî ve ahlakî değerlerine uygun olmayan kötü işlere bulaştığı da oluyordu. Bu tür işlerin en önemlilerinden birisi, şüphesiz fahişeliktir. Ancak, her tür toplumda meydana gelebilecek bir olay olan fuhuş davalarında dikkate değer şey, fenomenin sıklık oranıdır. Bir Osmanlı şehrindeki toplum hayatının karakteristik yapısına rağmen fuhuş olaylarının meydana gelmesi tesadüfi değildi. Zira Osmanlı toplumunun bu konuda oldukça muhafazakar olduğu bilinmektedir. Fuhuş hadisesinin oranı; ailenin, grubun ya da kadın üzerinde etkin olan birey baskısının sıklığı veya gevşekliği ile alakalıdır.¹²⁵ Bu açıdan bakıldığında; Balıkesir'deki fuhuşun genel nüfusa göre oranı oldukça düşük görünmektedir.

Diğer taraftan fuhuş türü olayları tetikleyen ve artmasını sağlayan faktörlerden birisinin de genel ekonomik şartlar olduğu; buradaki fuhuş olaylarının, Celâfî isyanları sonucu ülkenin kötüleşen ekonomik durumu sonucunda artış göstermesinden de anlaşılmaktadır. Nitekim fahişeler daha ziyade en alt tabakadaki yoksullardan çıkıyordu.¹²⁶ Kuşkusuz fuhuş, kırsal topluluklara nazaran şehir hayatını çağırıştırır¹²⁷ ve zaten Balıkesir'deki otuz fuhuş olayının da 17'si şehir merkezine, 13 tanesi ise köylere aittir.

"Ailenin namusu"nda ise durum biraz daha farklıdır. Karısı veya kadın akrabalarından birinin adının fuhuş suçuyla birlikte geçiyor olması, ailenin erkeği açısından bir namus meselesidir. "Çoban modeli"¹²⁸ tarzındaki ev yönetimi anlayışı gereği

¹²⁴ BŞS 700/17a(42)-3 (Evahir.Ca.1054).

¹²⁵ Haim GERBER; "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700), Çev. Hayri Erten, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8 (1998), s.340.

¹²⁶ Ian C. DENGLER; "Türkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age", **WMW** içinde, s.233.

¹²⁷ Haim GERBER; a.g.m., s.340

¹²⁸ İbn-i Sinâ, Tûsî ve Kınalızâde gibi bilginler ev yönetiminde iki model ortaya koymuşlardır: Çoban modeli ve Doktor modeli. Çoban modeli, ilhamını esas itibarıyla, Hz. Muhammed'in; "Hepiniz çobansınız ve her biriniz kendi sürüsünden sorumludur" meâlindeki hadisinden alır. Nasıl ki bir çoban, sürüsünü doyurmak ve geceleri de barınmalarını sağlamak gibi faydalı şeyler yapmaya uğraşırsa; onlar için zararlı olan şeyleri de bazen tatlı bazen sert bir şekilde önlemeye çalışırsa, evi yöneten baba veya koca da böyledir. Doktor modelinde ise; aile reisi ve halkının durumu, doktorun insan vücudu karşısındaki tutumuna benzetilir ve benzetme tababetin üç dalı üzerinden yapılır: Koruyucu hekimlik, tedavi edici hekimlik ve cerrahî. Doktor, koruyucu hekimlik gereği bedenin bütün uzuvları

evin erkeği olan baba veya koca, namus dahil her şeyden sorumludur. Böyle bir durumda; hem çevrenin, hem de asayiş görevlilerinin baskısından kurtulmak isteyen erkekler, ailesi hakkında soruşturma yapılmasını bizzat kendileri talep ediyorlardı:

Gök köyünden Ali, "...hatunum Meryem nam hatun için namahremden perhizi yoktur deyü ehl-i örf tâifesi beni hılâf-ı şer' rencide eder, ahval ahali-i karyeden suâl olunup hakkında takrîrleri tahrîr olunmasını talep ederim..." demiş ve sonuç lehte çıkmıştır.¹²⁹

Osmanlı Devleti coğrafyasının doğu bölgelerindeki bazı yerlerde var olduğu bilinen namus cinayetlerine¹³⁰ Balıkesir'de pek rastlanmamaktadır. Burada erkeklerin, bazı bölgelerde olduğu gibi "Doktor modeli" değil "Çoban modeli" anlayışına sahip olmalarından olsa gerek; ailelerinden bir kadının fuhuş suçu işlemeleri halinde, konuyu hukuki yollardan hallettikleri belgelerden de anlaşılmaktadır. Namus cinayetiyle ilgili tek örnek Manyas'ın Kepekli köyünde yaşanmıştır:

Mustafa adlı kişi, fuhuş suçundan dolayı defalarca ceza ödediği halde suç işlemeye devam eden kaynanasını öldürmüştür.¹³¹

Öldürülen kadının; Mustafa'nın karısı, kızı, annesi veya kız kardeşi olmayıp bir hısımlı olması, bu olayı namus cinayeti hakkında kuvvetli bir örnek olmaktan çıkarmaktadır. Kasunlar köyünden Bayram ise, nikahsız olarak başkasından hamile kalan kızını dövme suretiyle çocuğunu düşürmüştür.¹³²

İster mahallenin isterse ailenin/kişinin namusu olsun, her ikisinde de toplumda yerleşmiş bir diğer anlayış ise; erkek ve kadın tarafından müşterek işlenen bir suç olduğu halde, fuhuş suçunda genellikle kadınlar baskı altında tutulmuş olmalarıdır. Şer'î hukukta ve Kanunnâmelerde her ikisi de cezaya çarptırılmasına ve hatta, zina yapan evli kadının cerîmesi kocasına ödettirilmesine¹³³ rağmen; toplumdaki anlayış oldukça farklıdır ve halk arasında söylene gelen şu mahalli söz, halkın dini

için tedbirler alır, tedbirler fayda vermeyip bir organ hastalandığında ise tedavi eder. Fakat hastalığın tedavi imkanı yoksa, bedeninin bütününün selameti bakımından ondan tamamen vazgeçilir ve kesilip- atılabilir. Sabri ORMAN; "İlm-i tedbîr-i Menzil", **SDSTA**, c.1, Ank. 1992, s. 292.

¹²⁹ BŞS 698/75a-5 (Evasit.Ş.1032).

¹³⁰ Kudüs yakınlarındaki bir köyden mahkemeye müracaat eden bir baba, kızının evin damından düştüğünü ve aynı anda kafasına da bir taş düştüğü için öldüğünü bildirmiştir. Köyde yapılan soruşturmada da halk aynı doğrultuda ifade vermiştir. Yazar Dror ZEEVI, bu hadiseyi; "babanın kızını muhtemelen bir gayr-ı meşru ilişkisinden dolayı öldürdüğü, köylünün de bu gerçeği görevlilerden gizlediği" şeklinde yorumlayarak, bölgedeki namus cinayeti anlayışının örneği olarak vermiştir. Bkz. ZEEVI; a.g.e. s. 208.

¹³¹ BŞS 698/41a-2 (1040).

¹³² BŞS 701/42a-1 (1062).

hüküm ve kanunlardan farklı anlayışta olduğunu en iyi şekilde yansıtmaktadır: “Bu işler kadının alnının lekesi, erkeğin ise elinin kiridir.” Yani bu leke kadından hiç bir zaman çıkmaz ve silinmez; erkek için, tıpkı elini yıkadığında çıkıp giden basit bir kir gibidir. Yine; dinî literatürde zina yapan erkekten (*zâni*), kadından ise (*zâniye*) diye bahsedilirken, Türkçe’de fuhuş yapan kadına “fâhişe” denmesine karşılık, bu suçu işleyen erkek için böyle özel bir terim olmaması da bunu göstermektedir.

Diğer taraftan, aynı fuhuş olaylarında suçlu erkekler hakkında herhangi bir işlem yapıldığına dair bir belgeye rastlanılmamıştır. Hukuk ve adalete pek de uygun görünmeyen bu uygulama; devletin, -“sivri sineklerle uğraşmak yerine bataklığı kurutma” misalindeki gibi- kötülüğü önlemek için onun kaynağını kesmeyi amaçlamış olabileceğini akla getirmektedir

Evli kadınların gayr-ı meşru cinsel ilişkisi olan z i n â fuhuştan farklıdır. Yalanan zinakar kadınların ifadelerindeki “...şeytanın iğvasıyla yaptım...” itirafları, çoğunun ilk denemesi olduğunu gösteriyor¹³⁴ ve ilk defa olmasının cezası da kocasının ödeyeceği para cezasıdır.

İslam-Osmanlı hukuk sistemi büyük çoğunlukla İslam hukukuna dayalı olduğu halde, zina yapan kadına verilecek ceza uygulamasında daha ziyade örfi hukuka uyulduğu görülmektedir. Asayiş görevlileri (*ehl-i örf*) ve Hukukçular’ın (*ehl-i şer*) baskısına maruz kalan zina etmiş kadın, mahkemeye gelerek, bir daha asla zina etmeyeceğini ve pişman olduğunu (*tevbe-i nasûh ile tevbe ettiğini*) beyan ederek Sicill-i mahfûza bu tevbesini kayıt ettiriyordu.¹³⁵

Zina yapan kadının cezası ise I. Selim Kanunnâmesine göre para cezasına (*cerîme*) çevrilirdi. Yine bu kanunnameye göre; zinayı kadının yapması durumunda cezayı kocasının ödemesi gerekirdi¹³⁶. Bunun sebebi, Osmanlı toplumunda kadının iffeti konusunun çok önemsenişi ve kadının namusunun korunmasında kocasının da birinci derecede sorumlu tutulmuş olmasındandır.¹³⁷

¹³³ HEYD; a.g.e., s.57.

¹³⁴ BŞS 699/11b-3 (1039).

¹³⁵ HEYD; a.g.e., s. 92. Rifat ÖZDEMİR; “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, **Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1987)**, Ank. 1987, s.107.

¹³⁶ AKGÜNDÜZ; a.g.e.,s.89.

¹³⁷ Feriha KARADENİZ; “XVI.ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, **Osmanlı**, c.5, s. 455.

Bakire olup da zina eden genç kızlarla ilgili ise üç olay olup, bunlardan bir tanesi Ermeni bir kızla ablasının kocası arasında geçmiş ve kız suçunu dört ayrı mecliste itiraf etmiştir.

Zaim'in talebi üzerine, bakire olan kızın hamile kalması ile ilgili yapılan sorguda kız; "Ali Köle beni hamletti" demiştir¹³⁸

Mendehorya köyünde amcası tarafından büyütülen ve evli olan Aşir adlı kişi, yine amcasının beslediği Ayşe ile "evde, samanlıkta, boş olan yerde" zina ettikleri ve bu birleşmeden bir erkek çocukları olduğu için yargılanan Aşir ile Ayşe'nin suçlarını ikrarları sonucu had cezasına çarptırılmaları.¹³⁹

Subaşı'nın meclise getirdiği baliğa Ermeni Sava'nın, "Eniştem'le kendi rızam ile yattık, bikrimi izale etti, hamile kaldım. Doğuma biraz kala ilaç içip kız cenini düşürdüm ve anne-babamla gömdük" demesi üzerine eniştesi Sosto da itiraf etmiş ve her ikisinin de suçlarını dört ayrı mecliste, dört şahit huzurunda ikrar ettikleri kayda geçirilmiştir.¹⁴⁰

Balıkesir'de kadınların işledikleri suçlarla ilgili olarak görülen davalardan bir diğeri de giyim eşyalarının çalınmasıyla ilgili olan **h ı r s ız l ı k (sirkat)**tır. Ancak bu hırsızlıklar genellikle maddi değeri az olan eşyalardır. Genelde evlerden yapılan bu tür hırsızlıklar için hamamların da uygun bir yer olduğu anlaşılıyor:

Ayşebacı köyünden üç kadın, Zağnos Paşa hamamında, bir kıza ait olan "Çuka ferace- Alaca dülbent kuşak- İnce telli makrama- Yaşmak- Tartancık- Mavi kutni zıbun- Bez göklük- Bir çift Edik" i çalmışlardır.¹⁴¹

Mahalle-i Mustafa Fakih'ten Ümmühani bt Ali, Taşpazarındaki hamama gittiğinde kaybolan sim kuşağının, Mahalle-i elhac İshak'tan Fatma'da çıkması üzerine eşyasını talebi ve şahitlerle ispatı.¹⁴²

Çoğu küçük çapta olsa da erkeklerle müşterek hareket edip, onların çaldıklarını satıp paraya çeviren bir hırsızlık çetesi de yakalanmıştır.¹⁴³

Bunlardan başka sicillerde kadınlara ait bir ev yakma ve bir de öldürmeye (*katl*) ait iki dava vardır:

¹³⁸ BŞS 694/58a-4 (1024).

¹³⁹ BŞS 701/16b-1 (23.L.1061).

¹⁴⁰ BŞS 702/124a-3 (27.Ra.1081).

¹⁴¹ BŞS 696/30a-1 (1030).

¹⁴² BŞS 697/99b-1 (Evasit.Z.1051).

¹⁴³ BŞS 698/9b-2,3 (1031).

Çavdır köyünde bir erkekle birlik olup ev yakan iki kadın, çok yüklü bir tazminat ödemeye mahkum edilmişlerdir.¹⁴⁴

Karaoğlan mahallesinden Alime ise oğullarını öldürdüğü Muharrem ile Fatma'ya 112 kuruş dem-i diyet ödemiştir.¹⁴⁵

Daha küçük çaptaki bir diğer suç ise dövme (*darp*) hadisesiyle ilgili iki olay olup bir tanesi iki kadın arasında cereyan etmiştir:

Köseler köyünde kadın, alacak davasında kocasıyla kavgaya tutuşan alacaklıyı sövenle vurup dişlerini kırınca şikayete uğramıştır.¹⁴⁶

Diğer kavga olayı ise iki kadın arasında olup; Cennet Rahime'yi dövmüş ve şahitlere de dövdüğünü ikrar etmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ BŞS 699/27a-1,2,3 (Evasıt.C.1040).

¹⁴⁵ BŞS 704/4a-3 (21.C.1093).

¹⁴⁶ BŞS 694/115a-7 (18.Ş.1024).

¹⁴⁷ BŞS 699/15a-1 (Evahir Z.1039).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADINLAR VE EKONOMİ

Kadınların hukuken mülkiyet edinme haklarının bulunmasına ve kocalarından/babalarından bağımsız olarak gelir temin edebilmeleri hususunda her hangi bir yasaklama olmamasına rağmen, en az varlık gösterebildikleri alan ekonomi olmuştur. Balıkesir'deki kadınlarla ilgili bu sonucun ortaya çıkmasında, toplumun bu hususlardaki anlayışından başka, şehrin nüfusunun azlığı, ticari kapasitesinin sınırlı olması, ticaret yollarının üzerinde olmaması gibi sebeplerin de etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü Anadolu'nun diğer bazı şehirlerinde de kadınlar ekonomik alanda, erkekler kadar olmasa bile buradaki kadınlardan çok daha iyi durumdaydılar. Örneğin Bursa'da kadınlar, ticari faaliyetlerde bulunmanın ve sık sık borç para alıp vermenin yanında özellikle endüstriyel zanaatlarda oldukça aktif olmuşlar, hatta bazı alanlarda tamamen erkeklerden müteşekkil olan loncaya bile girme denemesinde bulunabilmişlerdir. Gerek atölyede, gerekse evde kurdukları tezgahlarda ipek dokumacılıkla uğraşmışlardır. 1678'de Bursa'daki yaklaşık üç yüz adet olan ipek mançınığının yüz elli kadarı kadınlara aitti.¹ Diğer bir Anadolu şehri olan Kayseri'de de kadınların vakıflardan kredi aldıkları veya başkalarına borç verdikleri görülmektedir.²

Diğer büyük şehirler kadar olmasa da Balıkesir'de de kadınlar, mülk satın almışlar, onları satmışlar ve erkeklere göre ise düşük oranda da olsa ticaret ve iş hayatının içerisinde olmuşlar, kendilerine ait malvarlıkları edinmişlerdir.

4.1. MALVARLIKLARI

Kadınlara ait malvarlıklarının içinde hem sayı olarak hem de değer olarak en yüksek olanları gayr-ı menkullerdir ve İstanbul'daki kadınlarda olduğu³ gibi onların servetleri içerisinde en yüksek oranı teşkil etmektedir. Bunu menkul mallar ve nakit para takip etmektedir.

¹ GERBER; a.g.m. s.336.

² JENNINGS; 1975/a, s.111.

³ Said ÖZTÜRK; **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri**, İst.1995, s.163.

4.1.1. Gayr-ı Menkuller

Kadınların sahip oldukları gayr-ı menkuller içinde de en fazla olanı ev (*menzil*) dir. Şer'îye Sicillerindeki verilere göre ev sahibi olan erkeklerin ve kadınların kesin rakamını vermek mümkün değildir; ancak her ikisinin terekeleri incelendiğinde, oran olarak şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

Erkeklerde ve kadınlarda ev sahibi olma oranları:

	Şehir	Köy
Erkek	% 81	% 80
Kadın	% 51	% 6

Tereke kayıtlarından elde ettiğimiz rakamlara göre Balıkesir'de, şehirdeki kadınların ev sahibi olanların oranı % 51 dir. Yani kadınların en az yarısı bir eve veya ev hissesine sahiptir. Bu, ev sahibi olma oranı üçte bir (1/3) olan komşu vilayet Bursa'daki⁴ ve % 40 olan Manisa'daki⁵ kadınlara göre daha iyi bir orandır. Ancak şehir ve köy ayırımına gidildiğinde, köy kadınları aleyhine oldukça değişiklik gösteren oran, şehir kadınlarının ev sahibi olmaya daha fazla temayül ve imkanlarının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Şehirdeki kadınlara ait olan evler fiyat olarak, erkeklerin sahip olduğu evlerden oldukça düşük değerdedir. Erkeklerle ait evlerin fiyatları, en düşük ve en yüksek olarak 1.500 – 35.000 akçe arasında değişmekte olup, bunlar içinde de 3.000-6.000 arası değerdeki evler çoğunluktadır. Kadınların mülk evleri ise, 1.000-20.000 akçe arası olup yoğunluk 2.000-3.000 akçe arasındadır. Balıkesir'deki kadınlara ait olan bu ev fiyatlarının komşu şehir olan Manisa'da kadınlara ait ev fiyatlarından oldukça düşük değerde olduğu görülmektedir.⁶

Genellikle miras yoluyla ev edinebilen kadınlar⁷ Şer'î hukuka göre miras hisseleri de düşük olduğu için, fiyat olarak daha düşük değerdeki evlere sahip olabilmişlerdir. Diğer taraftan, ev satın alırken de imkanlarına göre, yani küçük ve ucuz olanlarını tercih etmiş olmalılar. Ayrıca yine terekelerden anlaşıldığına göre kadınlara

⁴ GERBER; a.g.m., s.331.

⁵ GÜNAY; a.g.t., s. 75.

⁶ Aynı yüzyılda Manisa'da da kadınların sahip olduğu evlerin fiyatları yaklaşık 7.000 akçe civarındadır: GÜNAY; a.g.t., s. 75.

ra ait evlerin bir kısmı tam bir ev bile olmayıp, yarım veya ona düşen hisse oranındadır. Mirasçılar arasında paylaştırılan bir ev, sınırları belirlenerek en az iki veya daha fazla parçaya bölünebiliyordu⁸. Fakat kadınların genelde bu hisselerini diğer akrabalarına satmaları⁹ veya bazen de satın almaları¹⁰ sebebiyle parça evden kurtulduklarından dolayı, onlara ait hisseli ev kayıtları oldukça azdır.

Köylerdeki kadınlardan bir ev veya hisseli ev sahibi olanların oranı ise % 6 dır. Bunların fiyatları ise 500 ile 3.000 akçe arasında olup şehirdekilere göre oldukça düşüktür. Köy erkeklerinin de ev sahibi olma oranları oldukça yüksektir. Kırsal kesimde ve göçebe olarak yaşayan topluluklara ait oldukça az sayıdaki kayıta ise, çoğu kez evden bile bahsedilmemektedir. Oralarda genellikle ya keçi kılından yapılmış çadırlar ya da sazdan yapılmış evler kullanılmaktadır.

Balıkesir'de kadınların sahip olduğu gayr-ı menkuller arasında ikinci sırayı bağlar almaktadır. Bunlar da evler gibi hisseli olabiliyordu; ancak sıralar (*hark*) halindeki üzüm bağlarının paylaşımı evden daha kolay oluyordu. Diğer bir mülk olan bahçeler, bağlara göre şehre daha yakın veya hemen bitişiğinde olup sebze yetiştirilmekteydi. Bahçelerde sebze sulamada kullanılan havuz ve su dolabı da bulunmaktaydı. Bunlardan başka dokuz kadın dükkan sahibidir.¹¹ Başmakçılar'la Attarlar çarşısında, Saraçhane'de ve diğer yerlerdeki bu mülk dükkanların fiyatları 10.000 akçe civarındadır. Satış veya alış işleminden dolayı kayıtlara giren dükkanların bazıları ise kiradadır. Balıkesir'de üç kadın ise yağhane sahibidir¹². Sicillerde ayrıca kadınlara ait dört değirmen¹³ ve iki çiftliğin¹⁴ kaydı bulunmaktadır.

Bu sayılan mülkler, orta tabaka diyebileceğimiz kadınlara aittir. Ayrıca şehrin ileri gelenlerinden olan bazı zengin kadınların çok daha fazla mülke aynı anda sahip oldukları belgelerden anlaşılmaktaysa da bunların tamamının dökümünü gösteren bir kayıt yoktur.

⁷ Ayşe hatunun, kendisine miras kalan ev hissesini kardeşinden talebi. BŞS 693/144-2 (Evahir.C.1012) .

⁸ "...menzilimin nisfini ki büyük kapının bir kanadıyla ev önünde olan kavak ağacından ve arguvan ağacından doğru Ömer Gazi mülkü duvarından....." BŞS 696/25a-2 (1030).

⁹ Ayşe hatunun kocasından miras kalan ev hissesini satış senedi ve miras ibrası BŞS 696/31a-1, 2 (1030).

¹⁰ Ahmed'in miras ev hissesini annesi Fatma'ya satış senedi. BŞS 696/5a-3 (Evail.Ş,1029).

¹¹ BŞS 693/15-2 (12.Ra.1012).

¹² BŞS 698/89b-3 (Evahir.B.1033).

¹³ BŞS 694/61a-7 (Evail.B.1024).

¹⁴ BŞS 694/24b-2 (1023).

Kadınların sahip oldukları mülklerin çoğunun kaynağı; kocaları, anne-babaları ve diğer akrabalarının ölümüyle kendilerine intikal eden miras ve yine yakınlarının onlara yapmış oldukları hibelerdir. Diğer bir kısmını ise kendi paralarıyla satın almışlardır. Kadınların mülk satın aldıkları kişilerin çoğunun yine ekseri koca, evlat, anne-baba, kardeş gibi yakınları olduğu açıkça görülmektedir. Ancak bu tür akraba alış-verişlerinin ne kadarının gerçek alım-satım oldukları tartışma konusu olmuştur.

4.1.2. Menkul Mallar

Gayr-ı menkullerin dışında da mal varlığına sahip olan kadınlardan az bir kısmının hayvanları olduğu görülmektedir. Özellikle köyde yaşayan ve dul olan kadınların muhtelif besi, çift ve yük hayvanları vardır.

Miras, hibe veya satın alma yoluyla köle ve cariye sahibi olan müslüman kadınların, ev işlerinde yardımcı olmaları için köleden ziyade cariyeyi tercih ettikleri anlaşılıyor. Köleler ise, kadınların sahibi buldukları dükkan veya ticarethanelerin işletilmesinde kullanılmaktadır. Balıkesir'de kölelerle şartlı hizmet anlaşması (*mükâtebe*) yapan kadınlar¹⁵ varsa da, bunların hangi işte çalıştırılacaklarına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Pek çok köle ve cariyenin azat edilmiş olmaları, kadın sahibelerinin onları dünyada kullanmak yerine ahirette sevap kazanma aracı olarak gördükleri kanaati uyandırmaktadır.

Terekelerdeki dökümlerinden kadınların ayrıca ziynet, giyecek, mutfak malzemesi ve ev eşyası olarak tasnif edebileceğimiz çok sayıda menkul mala sahip oldukları görülmektedir. Ziynet eşyaları maddi değer olarak bunların en kıymetli olanlarıdır. Genellikle mihr olarak kadının mülkiyetine geçen takı ve süs eşyaları, şehirli ve köylü kadınlara göre farklılık arz etmektedir:

Şehir kadınlarının tamamına yakınında, şehirliliğin göstergesi olarak az veya çok ziynet eşyası bulunmaktadır. En çok rastlanan takılardan altın cinsinden olanlar şunlardır: Altın top, zincir, küpe, yüzük, zülüflük, pul¹⁶, ve sorguç¹⁷. Bazı kadınlara

¹⁵ Gülizar adlı kadının köle Belban (Balaban)'la dört yıllığına kitabeti. BŞS 699/7a-1 (27.L.1039).

¹⁶ Kadınların başlarına taktıkları fes şeklindeki başlığa sıralanmış olan altın veya gümüş küçük paralar. (Bu bölümdeki ve Beşinci bölümdeki giyim-kuşam ve takılarla ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Reşat Ekrem KOÇU; **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ank. 1967. M Zeki PAKALIN; a.g.e.. Mübahat KÜTÜKOĞLU; **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İst. 1983. Aynur ÜNLÜYOL; "XVIII. Yüzyılda Balıke-

ait terekelerdeki küpelerin tek olarak yazılmasından, birini kaybettikten sonra bir daha satın alamadıkları anlaşılıyor. Gümüş olarak ise yine benzer takılar vardır: Gümüş top, saç bağı, küpe, çember pulu, bilezik ve yüzük. Bunlardan başka incinin de yaygın bir şekilde süs eşyası olarak kullanıldığı görülüyor: Dizi inci, çift olarak inci kol bağı, pullu inci saç bağı ve inci zülüflük. Değeri en yüksek olan ziynet eşyaları; altın top, zincir ve bileziktir. En çok bulunan takı ise küpedir.

Köylü kadınlarda ise ziynet eşyasına sahip olanlar şehirlilere oranla azdır, fakat çeşit olarak şehirli kadınlar kadar olmasa da benzer eşyalar onlarda da bulunmaktadır. Başlıcaları; altın top, zincir, küpe, gümüş top, zincir, saç bağı ve az sayıda dizi inci. Gümüş halhal ve hamail'e¹⁸ ise sadece köylü kadınlarda rastlanmaktadır.

Bir kısmı evlenirken mihr-i muaccel olarak verilen, bir kısmı da evlilik süresince koca tarafından satın alınan giyim eşyalarının diğer bir kısmı ise kadın tarafından cihaz olarak evlendiğinde getirilmiş olmalı. Ancak hangilerinin cihaz olduğunu belgelerden kesin olarak ayırmak mümkün değildir.

Balıkesir kadınlarının mahalli kıyafetlerini de ortaya koyan giyim eşyalarının pahaca en değerli olanları kaftandır. Bir üst giyim eşyası olan Kaftan¹⁹ veya Kapama Kaftan; kemha, atlas veya Bağdadî kumaştan yapılı ve mavi, siyah, alaca, kırmızı, yeşil renklerde olurdu. En pahalısı olan Altınlı Kaftan çok az kadında bulunmaktadır. Kaftan üzerine sarılan kuşaklar²⁰ da kırmızı, beyaz, sarı, mavi renklerde olup simli olanı daha değerlidir. Ev dışında giymeye mahsus diğer bir giyecek olan Ferace²¹ veya Kıvrak Ferace ise daha ziyade gündelik olarak giyilen bir giysidir.

Yaşmak, ev dışında bütün kadınların kullandığı bir baş örtüsüdür. Ayrıca yine başa örtülen beyaz ve alaca renkli makramanın şal veya tülbent şeklinde olanları da vardır. Baş örtüsünün üzerine takılan bir aksesuar olan alın çemberi;²² yeşil, pembe,

siir'de Kullanılan Giyim Malzemeleri"; I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri; Balıkesir 1999, s. 356-366. Umur GÜNAY; Tarihi Türk Kadın Kıyafetleri, İst. 1986.

¹⁷ Kadınların başlıklarının ön tarafına süs nevinden takılan muhtelif şeyler. Gelinlerin başlarına takılan süslere de bu ad verilir.

¹⁸ Boyna asılan ve içinde muska bulunan küçük kutu.

¹⁹ En üste giyilen astarsız esvap.

²⁰ Entariler üstüne sarılan uzun ve dar kumaş, şal vs.

²¹ Kadınların sokakta yaşmakla birlikte kullandıkları bir dış giysisidir.

²² Alına bağlanan yemeni.

beyaz renklerdedir ve nakışlıdır (*münakkaş*). Arakiyenin²³ de altın ve gümüşle süslenmiş olanları değerli olduğundan az sayıda kadında bulunuyordu. Başa örtülen diğer örtüler ise yemeni,²⁴ çevre, değirmi ve yazmadır.

Dış kıyafetin içerisine giyilen entari ve belden üste giyilen siyah, beyaz ve sarı renklerdeki gömlek,²⁵ kadınların aynı zamanda ev içi kıyafetidir. Belden aşağı ise genellikle şalvar giyilir ve uçkurla bağlanırdı. Zibun²⁶ ve don iç giyim eşyalarıdır. Dize kadar giyilen ve beyaz renkli keten kumaştan yapılan donlara “dizlik” denirdi. Zibunlar gök veya mavi renktedir ve Bağdadi, münakkaş gibi çeşitleri bulunur. Ayaklara ise çoraptan başka nalın veya terlik giyilirdi. Zenne ve pabuç çok az kadının terekesinde çıkmıştır.

Köylü kadınların terekelerindeki giyecekler ise şehirliler kadar çeşitli, süslü ve kaliteli olmayıp daha basit ve ucuzdurlar. Altınlı, gümüşlü veya simli olanlarına rastlanmaz. Köy kadınlarında pek rastlanmayan diğer bir eşya çeşidi de hamam esbabıdır. Köylerde hamam olmadığından hamam bürüğü, çemberi, yaygısı gibi malzemeler genellikle şehir kadınlarının terekelerinde görülmektedir.

Yatak odası ve oturma odasında kullanıldığı anlaşılan döşek, yorgan, yastık, kaliçe (haliçe), minder, kilim, heybe, kebe, çarşaf gibi ev eşyalarının çoğu, erkeklerin terekelerinde de vardır. Farklı olan sandık, bohça, ayna gibi eşyalar muhtemelen kadınların cihazlarına aitti. Köylü kadınların ev eşyaları ise sadece döşek, yorgan, yastık, minder, kaliçe, kilim, çarşaf gibi temel malzemelerden oluşmaktadır ve sayıları da azdır.

Temel mutfak malzemesi olarak sıralanan malzemelerin erkeklerinkilere göre daha çeşitli olması, bunların da bir kısmının cihaz kaynaklı olduğunu akla getirmektedir. Küçük ve büyük cinsten olan sahan, tencere, tepsi, kazan, bakraç, tas ve tava en çok rastlanılanlarıdır. Ayrıca ekmek teknesi, havan, küp, desti, kevgir (*kefkir*), kepçe (*kefçe*), güğüm, taş dibek ve kalbur vs de bulunur. Bunların dışında az sayıdaki kadında keser, testere, çapa, kantar, külünk ve nacak gibi diğer ev alet-edevatı da vardır.

²³ Tiftikten yapılmış ince hafif bir külah olup baş örtüsünün altına giyilir ve ter emici olarak kullanılır.

²⁴ Üzerinde el kalıpları ile çiçek şekilli süs motifleri basılmış büyükçe bir değirmi halindeki tülbent bez olup kadınlar tarafından başa bağlanır.

²⁵ Ayak bileğine kadar uzun olabilen ve aslında bedenün üst tarafını örten giysi. Bürümcükten yapılanına “helâlî” denirdi.

²⁶ Kışın esvap altına giyilen kolsuz pamuklu yelek; “içlik” de denilir.

4.1.3. Nakit

Kadınlar nakit para varlığına da sahipseler de bu, diğer mal ve mülklere oranla hem sahip olanların sayısı hem de miktar olarak daha azdır. Terekelere göre şehirdeki kadınların % 13 ü, köydeki kadınların ise % 10 u nakit para bırakmıştır. Bazılarının ise muhtelif kimselerde alacakları (*zimmet*) vardır. Ayrıca hayır ve bağışlara ait vasiyet kayıtlarında da 300-500 akçe gibi düşük rakamlarda da olsa nakit paralara rastlanmaktadır.²⁷ Terekeler dışındaki bazı alacak-borç senetlerinden de kadınların nakit paraya sahip oldukları anlaşılmaktadır:

Safiye'nin babasından miras kalmış olup Ali zimmetindeki 13.000 akçeyi Ali'nin ikrar senedi.²⁸

Bunları da nakit paraya dahil edecek olursak bu oran bir miktar daha yükselecektir. Fakat bu nakit paralar miktar olarak oldukça düşüktür.

Kadınların nakit paraya genellikle miras ve satışlarla sahip oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Tek bir örnekte ise bir kadın, bir başka kadına işletmek üzere (*mudârabe*) para verdiği ve gelir temin ettiği, diğer kadının ise muhtemelen parayı çalıştırdığı anlaşılmaktadır.²⁹

4.2. GELİRLERİ

Kadınların en önemli gelir kaynağı mirastır. Bir yakını ölen kadın bu şekilde mal, mülk veya nakit paraya sahip olabiliyor; eğer dul veya bekar ise bu gelirle geçimini sağlıyor, evli ise aile bütçesine katkıda bulunuyordu. Fakat bunun dışında da kadınlara nakit gelir sağlayan vakıf görevleri, mihr-nafaka, kira gibi diğer bazı kaynaklar vardır. Bu gelirlerin ortak özelliği, çalışarak kazanılması değil, başkası sayesinde veya bir vesile dolayısıyla elde edilmesidir.

Kadınlar için önemli bir gelir kaynağı da vakıflardır. Osmanlı toplumunda kadının yönetici olabildiği yegane hizmet alanı vakıflar olmuştur. Önceki yıllarda kurulmuş olan vakıfların kurucularının bir kısmı vakfın yönetimini zevcelerine, kızlarına, hemşirelerine ve diğer kadın akrabalarına bırakmışlardır. Kadınların vakıflarda yöne-

²⁷ Fatma hatun, hayır ve ıskat-ı salat için 5.500 akçe bağış ve vasiyette bulunmuştur. BŞS 693/41a-1 (Evail.R.1102).

²⁸ BŞS 694/60a-1 (1024).

²⁹ Atike hatun, Hacı Hadice'ye mudarabe (bir taraftan sermaye, diğer taraftan da emek olmak üzere kurulan ortaklık) için para vermiştir. BŞS 709/81a-3 (10.Ca.1106).

tici (*mütevelliye*) olabilmesi uygulamasının çok önceleri Osmanlılarda mevcut olduğu görülmektedir.³⁰

Aile vakıfları, aile mensupları yararlınsın diye kurulduğundan, gelecek kuşaklarda vakfı yönetmek üzere seçilenler de lehdar aile mensupları oluyordu. Hanımının ekonomik refah ve geleceğini düşünen bir koca, ya da kızını korumak isteyen bir baba, daha hayatta iken onu aile vakfının mütevelliyesi yaparak oradan bir gelir elde etmesini sağlıyordu. Aile vakfı kurucuları, kendi yerini alacak vakıf yöneticilerini seçerken belli akrabalarını seçiyorlardı; bu da kimse kalmayınca kadar sürecek olan gelecek tayinlerinin formülünü oluşturuyordu. Belirli akrabalar seçilirken kızlar ve oğullar tercih ediliyordu. Aile vakıflarında amaç “özel” olduğundan, kadınlar daha fazla yönetici (*mütevelliye*) olarak tayin ediliyordu ve dolayısıyla vakıf kurucusunun ardından mütevelli seçilenlerin önemli bir kısmı kadındı. Böylece kadın ve kızlara bir geçim yolu imkanı tanınıyor, gelecekleri garanti altına alınıyordu. Kadınları vakıflarda yönetici duruma getiren şartlardan birisi de demografikti. Zamanla aileden geriye sadece kadınların kalması sonucunda da kadınlar yönetici olmuşlardı.³¹

Aile vakıflarında hak sahibi olmak; kazanç dağılımının, kızlara ve ailenin diğer kadın akrabalarıyla onların soyundan gelenlere iktisadi refah kazandırması ve ayrıca toplumsal statü kazandırması demektir. Böylece; zenginliğin hem bir kuşaktan diğerine, hem de bir aileden sonraki aileye aktarılmasında kadınlar önemli bir rol üstlenmiş oluyordular.

Balıkesir’de kadınların yönetici olduğu vakıflardan en zengin olanı, Zağnos Paşa vakfıdır. Zağnos Paşa tarafından yaptırılan cami, türbe, imaret, hamam ve şadırvandan ibaret olan külliyeinin tamir, bakım ve işletimi için yine aynı yerde 25 dükkan ve bazı köyler vakfedilmiştir. Önce oğullarını vakfa mütevelli yapan kurucu, daha sonra kuşaktan kuşağa (*neslen ba’de neslin*) kızlarının da yönetici olmasını vakfiyede belirtmiş³² ve kızlarının vakıfta görev almalarını önleyecek bir şart da koymamışlardır. XVII. Yüzyılda, Zahide Hanım’ın mütevelliye olarak görev yaptığı

³⁰ Gabriel BAER; “Women and Waqf; An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546”, **AAS** 17 (1983), s. 13. Hasan YÜKSEL; “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI. ve XVII. yüzyıllar)”, **Osmanlı**, c 5, s. 51.

³¹ Margaret L. MERIWETHER; “Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840”, **ME-OK** içinde, s. 135.

³² Sezai SEVİM; **XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Ankara 1993, s. 271.

dönemde bu vakıf dükkanlarının sayısı 100' e yaklaşmış bulunmaktaydı.³³ Yine bu vakfın diğer bir yöneticisi olan Hadice Hanım, asi İlyas Paşa'nın kızı olup, anne tarafından Zağnos Paşa ailesine mensuptur. Ancak onun yönetimi sırasında, Hadice Hanım'la Vakıf Nâzırı, medrese talebeleri ve hocaları arasında sorunlar çıkmış; mütevelliyenin, vakfın parasını haksız olarak yediği hakkındaki şikayet Divan-ı Hümayûn'a kadar yansımıştır.

Mütevelliyeye kadınlar, vakıf yönetimiyle ilgili olarak erkek mütevellilerin uğraştığı tüm sorunlarla bazen bizzat bazen de vekilleri aracılığıyla meşgul oluyorlar, vakfın haklarını ve gelirlerini korumak için gerekirse İstanbul'a müracaat ediyorlardı.³⁴

Balıkesir'deki diğer bir vakıf ise Kayabey vakfıdır. Bir camisi bulunan bu vakfın da şehir civarında tarla, bahçe ve arazileri bulunmaktadır.³⁵ Bu vakfın evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevelliyeleri, (?) ve Fatma hatundur.³⁶ Ancak Fatma hatun, bir müddet sonra görevi kendi isteğiyle oğluna bırakmıştır.³⁷

Vezir Hüseyin Paşa'nın kızı olan Hadice Hanım, dükkanları ve değirmeni bulunan Bostan Çavuş vakfının³⁸ tevliyetinin kendisine verilmesini Divan-ı Hümayûn'dan talep ederek beratını almış ve vakfın gelirlerinden de şartname uyarınca istifade etmeye başlamıştır.³⁹ Aynı vakfın daha sonraki mütevelliyesi Ayşe hatunun vefatıyla da tevliyet bu defa oğluna geçmiştir.⁴⁰

Sicillerde ayrıca kadınların yönetici olduğu Üçpınaroğlu Şeyh Halil, Hacı Bali, Oruçzade Mehmed ve Hacı Durmuş vakıfları ve bunların gelirleri zikredilmektedir.⁴¹

³³ Mütevelliyeye olan Zahide hatuna Zağnos vakfından 92 adet dükkanın meşruta olduğu, burada çıkan bir yangın sonucu yanan bu dükkanların tamiriyle ilgili bir belgeden anlaşılmaktadır. BŞS 700/12a-2 (Evail.B.1054).

³⁴ Zağnos vakfına evlâdiyet üzere mütevelliyeye olan Zâhide hatun, vakfa ait köylerdeki serbest olan arazilere müdahale eden Beylerbeyi ve adamlarını Südde-i Saâdet'e arz göndererek şikayette bulunmuştur. BŞS 699/74b-1 (Evahir.C.1043).

³⁵ SEVİM; a.g.t., s. 273.

³⁶ BŞS 703/67b(6b)-1 (Evail.S.1083).

³⁷ BŞS 704A/15a-1 (Evahir.B.1096).

³⁸ Dergah-ı Alî Çavuşu olan bu zatın kurduğu vakfın Muallimhâneleri ve bir Dârülhadis'i bulunmakta olup, Balıkesir'de vakfa ait çok sayıda dükkan, bahçe, imalathane, değirmen ve ev vardır. Kemal ÖZER; "Balıkesir Evkafı", **Kaynak** 160-161 (Mayıs-Haziran 1946), s. 4.

³⁹ BŞS 699/87a-5 (Evail.B.1042).

⁴⁰ BŞS 699/89b-1 (Evasit.C.1042).

⁴¹ BŞS 697/89a-3 (Evasit.Ra.1082), 693/2-2 (Evail.Ra.1012), 696/87a-2 (Evahir.Ca.1029), 694/37a-2 (Evahir.R.1023).

Kadınlar, evladiyet üzere mütevelliyelik dışında vakıfla ilgili olarak yine vakfiyedeki şartlar uyarınca Türbedarlık,⁴² Zaviyedarlık⁴³ ve Cüzhanlık⁴⁴ gibi diğer bazı görevlere tayin edilerek gelir temin etmeleri sağlanmıştır.

Ölüm veya boşanma halinde alınan mihr, kadınlar için en azından yeniden evleninceye kadar geçimini sağlamaya yardımcı olacak bir gelirdir. Balıkesir'deki mihr rakamlarına bakıldığında bunların hiç de az olmadıkları görülmektedir. Konu ile ilgili 32 belgeden (şehir 22, köy 10 adet) elde ettiğimiz bilgiler, Balıkesir'deki mihr miktarları ve dağılımları hakkında az da olsa bir fikir vermektedir:

Mihr rakamı aralığı (Akçe olarak)	Kişi adedi (Şehir)	Kişi adedi (Köy)
200 – 1000	4	1
1000 – 5.000	7	2
5000 – 10.000	6	4
10.000 – 20.000	2	1
20.000 - ∞	3	2
TOPLAM	22	10

Şehirdeki mihr miktarının köydekilere oranla daha yüksek olduğu görünen bu farklı para miktarları arasında en çok göze çarpan rakam 10.000 akçe civarındadır. Bu rakam örneğin İstanbul'daki kadınların mihr ortalamasına oldukça yakındır⁴⁵. Bu para ile şehirde çok iyi bir veya vasat iki ev almak mümkündür. Diğer taraftan boşanan kadınların eski kocalarından aldıkları iddet nafakası da onlar için geçici olsa da bir gelir kaynağı oluşturmaktadır.

Zaman zaman toplumda meydana gelen öldürme olayları neticesinde de bazı kadınların, hukuki bir hak olarak, öldürülen yakınları dolayısıyla aldıkları kan parası (*dem-i diyet*) hissesi, onların bütçelerine hiç de az olmayan bir para girdisi sağla-

⁴² Balıkesir'deki Üçpınaroglu Şeyh Halil türbesi Türbedarlığına, daha önce Türbedar olan Ayşe ve Emine'nin vefatıyla yine evlâddan olan Ümmü Gülsüm'ün tayinine dair emr-i şerif sâdir olmuştur. BŞS 699/111a-1 (Evahir.N.1039). Seyyid Paşa Sultan türbesine Türbedar olarak Emine hatunun tayinine dair berat. 701/79b-3 (Evahir.Ş.1067). Aynı göreve bu defa Şerife Saliha ve Emine'nin tayinine dair. 706/71b-2 (Za.1102).

⁴³ Okuf köyündeki Mir Bey zâviyesine evlâdiyet üzere Zâviyedar ve Mütevelliyeye olan Sâliha, Fatma ve Ayşe hatun, kendilerine müdâhale eden Abdullah'ı Divan-ı Hümayun'a şikayet etmişlerdir. BŞS 711/A59b-2 (5.M.1113).

⁴⁴ Merhum Hatip Mustafa ruhuna 150 akçe vazife ile Kuran okuyan kadının vefat ettiğine dair. BŞS 694/11a-1 (Gurre.B.1023).

⁴⁵ ÖZTÜRK; a.g.e., s. 221.

maktadır.⁴⁶ Kan parası, her ne kadar diğer gelir türlerinden farklı ve pek arzu edilmeyen bir duruma bağlı olsa da, kadınların bu parayı almak için sarf ettikleri gayret, bunu da bir gelir olarak gördükleri intibainı vermektedir.

Kadınların çeşitli yollarla başkalarından edindikleri bu gelirlerin dışında kendilerine ait dükkanların kiralari da onlara gelir sağlamaktaydı.⁴⁷

Bütün bunların dışında Şer'îye Sicillerine yansımayan, fakat özellikle ihtiyaç sahibi dul, fakir, yetim ve kimsesiz kadınların bir gelir kaynağı da zekat ve sadakalardır. Zekat; İslam Dinine göre aslı ihtiyaçları (*havâyc-i asliye*) dışında belli bir miktarda (*nisab*) para veya mala sahip olanlar, yılda bir defa olmak üzere bu para veya malların belli orandaki miktarını (1/40 veya % 2.5), zekat veremeyecek durumda olan kimselere dağıtması farz olan bir ibadettir. Zekat verilebilecek sınıflar içerisinde fakir, kimsesiz ve yardıma muhtaç olan kimseler önceliklidir. Zenginlerle fakirler arasında yardımlaşmayı emreden ve toplum hayatı içerisinde önemli bir dayanışma sağlayan zekat müessesesi Osmanlı'da da uygulanmaktaydı ve özellikle fakir dul kadınlar öncelikli olarak gözetiliyordu. Sadaka ise zekat gibi belli bir zenginlik oranına ve zamana bağlı olmaksızın sevap kazanmak amacıyla herkesin her zaman verebileceği para veya yardımlardır. Ayrıca yine dini kaynaklı olan yemin veya oruç keffareti sebebiyle dağıtılan paralarla, Balıkesir yöresinde yaygın olduğu anlaşılan ve sağlığında kılamadığı veya kabul olduğundan emin olamadığı namazların karşılığı olmak üzere öldükten sonra o kişinin mirasından dağıtılan paralarla da (*ıskât-ı salât*) dul, fakir ve kimsesiz kadınların gözetiliyor olması kuvvetle muhtemeldir. Bu ayni ve nakdi yardımlar, toplum hayatı içerisinde önemli bir yardımlaşma ve dayanışma sağlamasından başka kadınlar için de önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

4.3. ÇALIŞAN KADINLAR

Kadınların kendi emeklerini ortaya koydukları iş kolları da vardır. Ancak bu emek bazen nakit bir gelir sağlıyorsa da çoğu zaman, özellikle de aile içerisinde, parayla ölçülmesi mümkün olmayacak şekilde bütçeye bir katkı sağlıyordu.

⁴⁶ Oğulları öldürülen aile 112 kuruş dem-i diyet almaya hak kazanmıştır. BŞS 704/5a-2 (23.Ş.1093), Ayşe adlı kadın ise kocasını öldürenlerin ödeyeceği 800 kuruş diyetten 100 kuruş almaya hak kazanmıştır. 711/B11a-1 (10.Za.1110).

⁴⁷ Halime, Saraçhane çarşısındaki dükkanı kardeşiyle birlikte yıllık olarak kiraya vermiştir. BŞS 693/145-1 (Evahir.C.1012).

Evli bir kadın, kendisinin veya çocuğunun geçimini sağlamak üzere çalışmak mecburiyetinde değildi. Çünkü, hukuken ailenin geçimini temin etme görevi erkeğe aitti ve kadın çalışmak için zorlanamazdı. Hatta barınma, yiyecek, giyecek ve tedavi giderlerinin karşılanacağı kocası tarafından taahhüt edilen kadın, evin işlerini yapmak⁴⁸ ve çocukları dahi emzirmek zorunda değildir.⁴⁹ Ancak bu hususta, Türk aile yapısında teâmül haline gelmiş olan örf ve âdetler öne çıkmış olup, kadın her hangi bir ücret talep etmeden hem ev işlerini yapar hem de çocuğunu emzirir. Böylece başkasına parayla yaptırılacak işleri yapan kadın ev ekonomisine katkıda bulunmuş olur.

Erkekler genellikle dış işlerle uğraşırken, kadınlar da hiç de hafif sayılmayan evdeki işlerle meşgul olmaktadır. Zengin kadınların ise ev hizmetleri için cariye satın alıp çalıştırdıkları bilinmektedir.

Ev işleri dışında kadınlar, özellikle de ekonomisi tarıma dayalı olan ailelerde bu tür ziraat işlerine de yardımcı olurlardı. Hem büyük hem de küçük Anadolu kentlerinin yakınında kentlilere ait olan ve genellikle de onlar tarafından işlenen bir miktar toprak bulunurdu. Kentlerde yaşayan bir çok aile kendi yetiştirdiği tahıl, sebze ve meyveyi tüketir ve pazara kısmi bir bağıllık içinde yaşardı.⁵⁰

Balıkesir'de kadınların bağ işleriyle de fiilen uğraşıp çalıştıklarını görüyoruz.⁵¹ Şehrin batı tarafı hariç, üç tarafının bağlarla çevrili olduğu ve çoğu ailenin ve hatta bazı kadınların bir bağa sahip oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Kadınların terekelerinde bulunan Pekmez tavası vb gibi aletler, onların evde de, bağla ve üzümle ilgili işlerin devamıyla uğraştıklarını gösteriyor. Bağcılığın şehirdeki aileler için önemli bir uğraş ve geçim kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Kadınların yine evde uğraştıkları ama bu defa para da kazandıkları diğer bir iş kolu dokumacılıktır. Bu kadınların çoğu muhtemelen ev endüstrisi ile alakalıydılar ve iş aletleri görüldüğünden daha önemliydi. "Dışarıya iş verme" diye adlandırılan üretim sistemi, gerçek üreticinin ham madde temini ve pazarlamasında bir tacire bağlı olduğu sistemdi. Balıkesir'de de az da olsa bu sistemin örneklerine rastlan-

⁴⁸ CİN; 1988/a, s. 201.

⁴⁹ Hanefti Hukukçularına göre kadın çocuğunu emzirmeye dinen mecbur ise de hukuken zorunlu değildir. Bkz. AYDIN; a.g.e., s. 53.

⁵⁰ FAROQHI; 1993, s.298.

⁵¹ "...Halime adlı kadın bağdan gelirken ...". BŞS 694/69a-3 (1024).

maktadır⁵² ve şehirde bu sisteme uygun şekilde sürdürülen dokumacılık mesleğinin uzun bir geçmişi vardır.⁵³ Şehir merkezindeki bazı kadınların tereke kayıtlarında bulunan ve dokumacılıkta kullanılan malzemeler olan aletler (*cüllah âlâtı*), keten tarağı, iplik ve bez gibi malzemeler onların, kendi ev ihtiyaçlarının yanında dışarıya da iş yaptıkları anlaşılmaktadır.⁵⁴ Ayrıca Balıkesir’de en az bir adet Çıkrık bulunduğu tespit edilmiştir.⁵⁵ Aynı tarihlerde Manisa’da üç çıkrık bulunmaktaydı ve burada kadınlar Bursa’da olduğu gibi işledikleri ipek veya bezleri çarşı ve pazarlarda kendilerine ayrılmış olan yerlerde satıyorlardı⁵⁶. Balıkesir’de kadınların bu ürünlerini pazarda sattıklarına dair bir belgeye rastlanamamış olmakla beraber Bursa ve Manisa’daki aynı durumun burası için de geçerli olması muhtemeldir. Köylerde ise dokumacılıkla uğraşan az sayıda kadın olduğu görülüyor.⁵⁷

Ebelik, kadınlar için oldukça uygun bir iş koludur. “Kâbile” denen bu kadınlardan “tâife” (*Kabile taifesi*) olarak bahsedilmesi, onların sayılarının çok olduğunu ve hatta resmî izinli olabileceklerini gösteriyor. Şehir ve özellikle de köylerde daha ziyade doğum yaptıran bu kadınlar, mahkeme tarafından da resmen sağlık görevlisi ve uzmanı olarak istihdam edilmektedir. Boşanma ve iddet davaları mahkemeye intikal eden kadınların hamile olup olmadığının tespit edip mahkemeye rapor sunuyorlardı. Ayrıca bu kişilerin yine ilgili davalarda bekaret kontrolünde uzman kişi olarak görüşleri alınmaktadır.⁵⁸

Hasta bakıcılığıyla ilgili tek bir örnekte ise a’mâ ve yalnız olan Elif adlı kadın, günlük dört akçeye kendisine yemek yapması, elbiselerini yıkaması ve bakması için Cennet’le sözleşme imzalamıştır.⁵⁹

Şehirde iş yeri çalıştıran tek kadın örnek ise Ümmü Gülsüm’dür. Şerefeddin Paşa hamamının müste’ciri olan kocası Recep ölünce hamam ona icâreye verilmiştir.⁶⁰

⁵² “...Kamer bint-i Mustafa’nın bez işlemek için Ali’den aldığı 30 arşın ipliği...” BŞS 693/226-1 (Evasit.Za.1012).

⁵³ Kamil. SU, 1937, s.51.

⁵⁴ Kamer adlı kadın bez işlemek için Ali’den aldığı 30 arşın ipliği çalınca aleyhinde davacı olunmuştur. BŞS 693/226-1 (Evasit.Za.1012).

⁵⁵ BŞS 707/176-1 (1104).

⁵⁶ GÜNAY; a.g.t., s.72-73.

⁵⁷ Köyde önceleri dokumacılık (*cüllah*) yapan kadının evine girenleri şikayet. BŞS 694/14a-1 (Evahir.B.1023). Dükkandan iplik çaldığı iddia edilen Üçpınar köyünden Fatma “oğlum ipi dokutuver diye gönderdi, ben de köydeki Cüllah Emine’ye verdim” diyerek kendisini savunmuştur. BŞS 700/7a(32)-1 (Evahir.M.1054).

⁵⁸ BŞS 703/22a-4 (2.Ra.1087).

⁵⁹ BŞS 697/99a-2 (20.Za.1051).

Şehirdeki iş hayatında ve üretimde bir kadın varlığından söz etmek oldukça zordur. Onlar daha ziyade kendi ev işlerini görüyor, kendi kendilerine yetiyorlardı. Köylerdeki kadınlar ise, tarım işleriyle şehirlilere oranla çok daha fazla uğraşüyor olmalı. Köylü kadınlar ziraat yapma hakkına sahiptiler. Ayrıca; elde ettikleri yağ, süt, yoğurt, peynir gibi hayvani ürünleri veya sebze-meyveleri satmak üzere Salı günleri kurulan Balıkesir pazarına geliyorlardı.⁶¹ Satıştan elde ettikleri parayla da ev ihtiyaçlarını satın alıp aynı gün köye geri dönüyorlardı.⁶²

4.4. EKONOMİDE KADIN FAKTÖRÜ

Ticaret ve ekonomi alanında kadın aktivitesinin çok düşük oranda olduğu daha önce de belirtmiştik. Kadınların bu düşük ticari faaliyetlerini en fazla gerçekleştirdikleri alan ise yukarıda da belirtildiği gibi gayr-ı menkul transferleridir. Hatta sicillerdeki gayr-ı menkul alım-satım sözleşmelerinin çoğunun, şaşırtıcı bir şekilde kadınlara ait olduğu görülmektedir.⁶³

Gayr-ı menkul alım-satımlarında kadınlar alıcı olmaktan ziyade satıcı durumundaydılar. Toplam 142 alım-satım kaydınının 97 si satan, 45 i ise alan kadınlara aittir. Bu satışların sadece % 2 si yine bir kadına, geri kalanları ise erkeklere yapılmıştır. "Satan" kadınlar, her ne kadar gayr-ı menkullerin bir şekilde yine erkeklerde toplanmasına sebep oluyorsa da, bu sayede piyasaya canlılık gelmesini de sağlayarak ekonomiye bu şekilde katkıda bulunmuş oluyorlardı.

⁶⁰ BŞS 699/119a-2 (M.1042).

⁶¹ Mendehorya köyünden Balıkesir'e pazarlık görmek için gelen Râziye köye dönerken beygirden düşüp ölmüştür. BŞS 709/90b-3 (20.Ca.1106).

⁶² Bu gelenek Balıkesir ve civar kazalarda hala devam etmekte olup, Salı günü kurulmakta olan şehrin en büyük pazarında köyden getirdikleri yumurta, yoğurt, tereyağı, peynir, lor gibi çeşitli hayvanî ürünleri ve kuru bakliyat veya sebze-meyveleri satıp daha sonra köyde bulamayacakları ihtiyaç maddelerini yine pazardan satın alarak geri dönerler.

⁶³ Sicillerde kadınlara ait gayr-ı menkul alım-satım kayıt sayısı 142 iken, erkeklere ait olanların sayısı 117 dir. Ancak bu rakam kadınların erkeklerden daha fazla gayr-ı menkul alıp sattıklarını değil; erkeklerin bu işlemleri kaydettirmede kadınlar kadar ısrarcı olmadıklarını veya muhtemelen mahkemeye ödenecek harç masrafından kaçındıklarını için tescil ettirmediklerini gösterir. Çünkü terekelerden, erkeklerin ev sahibi olma oranlarının % 81, kadınların ise % 51 olduğu anlaşılmaktadır. Yani erkekler kadınlardan daha fazla eve sahiptirler. Bundan dolayı da daha fazla alım satım yaptıkları halde bunları tescil ettirmedikleri düşünülebilir. Zaten bu tür alım satımlara ait niza davalarındaki sayının erkeklere ait olanlarının kadınlara ait olanlardan fazla olması da bunu gösteriyor. Erkeklerin bu akitleri tescil ettirmemeleri, halen bugün bile devam eden bir anlayıştan kaynaklanıyor olabilir: Balıkesir ve civarında, bilhassa küçük yerlerde hakim olan bu anlayışa göre; ev, arazi, toprak satmak pek de hoş karşılanan bir durum değildir. Toprak almak ise övünülecek bir husustur. Göçebe kökenli olması muhtemel olan bu anlayış sebebiyle insanlar, bu tür satışları gizlice ve kimselere ilan etmeden, el altından yapıyor ve duyulmasını istemedikleri için de kaydettirmiyor olabilirler.

Genellikle miras yoluyla bu mülkleri edinen kadınlar bu satışların % 7 sini koca ve oğul gibi ev halkına yapmışlardır. Geri kalan % 93 ün en azından önemli bir kısmını, -kimlikleri belgelerden anlaşılacakla beraber- miras mülkün tamamının veya kadına düşen hissenin başkalarının eline geçmesini istemeyen yakın hısımlar teşkil ediyor olabilir.

Aile içi satışlardan bazıları da gerçek satış işlemi olup-olmama hususunda şüphe uyandırmaktadır:

İlyas Paşa kızı Hadice, kocası Alişan'a⁶⁴ 735,5 kuruş gibi çok yüksek bir fiyata gayr-ı menkul, hayvan ve tahıl satmış, ayrıca beş kıta tarlayı da meccanen vermiştir. Sonraki belgede yine aynı şekilde aynı kişiler arasındaki bir satış işlemi kayıtlıdır. Yine aynı Hadice bu defa da oğlu İsmail'e 1180 kuruş tutarında gayr-ı menkul, hayvan, tahıl ve cariye satmıştır.⁶⁵

Ayrıca "satan" kadınların bir kısmı ev, bağ ya da bahçeyi sadece kendi adlarına değil küçük çocuklarının vasiyyesi olarak da elden çıkarabiliyorlardı. Küçük çocukların mülklerinin korunabilmesi için Kadı, bu mülklerin satılması gerektiğinde özel bir yol izlenmesini istiyordu.⁶⁶ Bu tür bir satışın geçerli görünen az sayıda nedenlerinden biri, ölenin bıraktığı mirasın paylaşılmasından önce ödenmesi gereken borçlardı. Çocuğa miras kalan evin kullanılmayacak kadar kötü, bahçe veya bağın ise bakımsız, verimsiz durumda olması halinde de vasi bu mülkü satabilirdi.⁶⁷

Gayr-ı menkul "alan" kadınların sayısı, satan kadınların yaklaşık yarısıdır (% 46). Ancak bu alımların 22 sinin (% 50) karı-koca arasında olması, bu satışların gerçek olmadığı intibaini vermektedir. Mirastan oldukça az bir pay alacak olan kadın, kocasını kağıt üzerinde kalan bir satış yapmaya ikna etmiş olabileceği gibi; ölümden sonra hanımının ekonomik refahını düşünen koca da daha sağlığında iken onun geleceğini garanti altına almak istemiş olabilir. Satış sözleşmelerindeki rutin ifadeler hepsinde aynı olduğu için gerçek satış ile sahtesini ayırmak zor; fakat şu bağ satışı sözleşmesinde bunu hissetmek mümkün:

Tarhala kadısı Osman, oğlu ve kızına ev ve arazi hibe etmiştir; ancak hemen akabindeki belgede ise karısına bir bağ sattığı kayıtlıdır.⁶⁸

⁶⁴ Balıkesir'li olup, Divriği ve Arapgir sancakbeyliklerinde bulunduktan sonra Karesi Beytülmal Emmini oldu. Meşhur asi İlyas Paşa'nın kızı Hadice'nin ikinci kocası olup, İsmail ve Fatma isimli iki çocukları vardır. İ. Hakkı (UZUNÇARŞILI); a.g.e., s. 133.

⁶⁵ BŞS 705/44b-2, 45a-1 ve 2 (20.L.1099).

⁶⁶ Merhumun borçlarının ödenebilmesi için iki çocuğu bulunan karısına Kadı tarafından satış izni verilmesi üzerine evin Sûk-ı Sultani'de satıldığı. BŞS 697/9b-4 (Evahir.B.1068).

⁶⁷ FAROQHI; 1993, s. 312.

⁶⁸ BŞS 699/41b-1 ve 2. (1039).

Kadınlar bazen de babalarından “alan” durumundadırlar. Bu tür satışlar da - bu defa baba ile kız arasındaki kayırmadan dolayı- eşler arasındaki hileli satış işlemleri gibidir. Aşağıdaki satış ve hibe kayıtları Balıkesir’de erkeklerin eşlerine ve kızlarına nasıl sözde satış yaptıklarını göstermesi açısından güzel bir örnektir:

Karaoğlan mahallesinden Mustafa Ağa, kebire kızı Hadice nam bık-r-i bâliğaya 300 kuruş değerinde bir ambar ve 100 koyun; diğer kızı Havva’ya da yine 300 kuruş değerinde bir ev ve 150 koyun satmıştır. Üçüncü kızı olan ve henüz sağire olan Rabia’ya ise bir oda ve 159 koyun hibe etmiştir. Sicillerdeki tüm satış sözleşmelerinde satıcı olan kişinin “....akçe olan meblağı alıcı....den bittamam aldım kabzettim....” ifadesiyle akit tamamlanmış olduğu halde; bu akitte Mustafa Ağa, “...semeni olan 300 guruşu Hadice’nin (ve Havva’nın da) zimmetinden ibra ve iskat ettim...” diyerek bilfiil para almadığını söyleyerek satışın bir formaliteden ibaret olduğunu ipucunu vermiştir. Sonraki kayıta ise aynı Mustafa Ağa, Kalaycılar köyündeki bir ev, 20 kısırak ve diğer bazı hayvanların, hanımı Ayşe’ye kendi babasından miras kaldığını ve onun malı olduğunu ikrar etmiştir. Son belgede ise Mustafa Ağa bu defa karısı Ayşe’ye 500 kuruş değerinde bir ev ve 200 koyunu sattığını ve bunları eşine olan 500 kuruş borcuna karşılık tuttuğunu ikrar etmiştir.⁶⁹

Bu satış işlemiyle gayr-ı menkul ve menkuller, eş ve kızların mülkiyetine geçmiş oluyordu. Eşlerini veya kızlarını düşünen erkeklerin böyle bir uygulamaya müracaat ettikleri anlaşılıyor. Ancak görüldüğü kadarıyla çocuklar arasında bir adalet gözetiliyorsa da, eşlere yapılan bu tür satışlar için diğer mirasçıların hoşnut olduklarını söylemek biraz zor olsa gerek. Diğer taraftan karısına borcu olduğu da çok inandırıcı görünmüyor.

Karı-koca arasındaki bütün satışların hileli olduğunu söylemek doğru olmasa da⁷⁰ çoğunluğunun böyle olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Zirai arazilerin ve diğer özel mülkiyetlerin kadınlar tarafından satışı ve arazileri satın almaları, onların şehrin sosyal hayatındaki ve de ekonomideki rolünü fazlasıyla açığa vurur. Sicillerdeki dökümanlar, Balıkesir kadınlarının ekonomik faaliyetlerde yer almaktan kaçınmadıklarını açıkça ortaya koyar. Hatta birkaç belgede Kadı ve Vezirle arazi alış-verişi yapan kadınlarla karşılaşırız:

Mevlana Bahaeddinzade Ubeydullah Börkçüler mahallesinde Halime adlı kadına 50.000 akçeye tek katlı bir ev (*beyt-i süfla*) satmıştır.⁷¹

⁶⁹ BŞS 710/66(2)a-3 (10.R.1109) ve devamı belgeler.

⁷⁰ Mehmed, muhâla’a yoluyla boşandığı karısı Fatma’dan, evliyken sattığı evin parasının üçte birini ödeyip gerisini ödemediği için davacı olmuş, ancak Fatma tamamını ödediğini şahitlerle ispat etmiştir. BŞS 704-A 44a-1 (2.Ca 1096).

⁷¹ BŞS 698/83a-8 (Evahir.Za.1032).

Fatma hatun, vekili ve kocası olan Kadı Ahmed aracılığıyla Vezir İlyas Paşa'ya içerisinde muhtelif ağaçlar bulunan ve şehir içinde olan boş arazi (*arz-ı hâliye*) satmıştır Ancak bu satışta fiyat zikredilmemesi dikkat çekicidir.⁷²

Kadınlarla erkekler arasında gayr-ı menkul transferinin bir diğer yolu da "hibe"dir. Hibe yoluyla da gayr-ı menkuller el değiştiriyordu. Ancak hibe yoluyla olan transferde, erkeklerle kadınlar arasında bu defa; aile içerisindeki kadınlar erkeklere, erkekler de kadınlara olacak şekilde çapraz bir ilişki görülmektedir. Kadınlar en çok oğullarına, kocalarına ve babalarına hibede bulunurken; babalar daha ziyade kızlarına hibe etmeyi tercih etmişlerdir. Bunun da kişiler tarafından, özellikle aile içerisinde bir nevi mal kaçırma amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylece karısını veya kızını kayıran bir koca veya baba ve miras yoluyla kızlarına gidecek mallarını oğullarına aktarmak isteyen anne daha sağlığında amacına ulaşmış oluyordu. Hibeler sadece gayr-ı menkulle sınırlı olmayıp hayvan⁷³ veya eşya, köle-câriye⁷⁴ hibesi şeklinde de olabiliyordu.

Kadınların diğer bir ekonomik faaliyetleri ise sermaye birikimine yönelik girişimleridir. Bazı kadınların şahıslardan faizsiz borç (*karz-ı hasen*) veya vakıflardan kredi olarak para aldıkları bilinmektedir:

Fatma hatun Mustafa'dan 4.000 akçe borç aldığını ikrar etmiştir.⁷⁵

Fatma hatunun mahalle vakfına olan 1000 akçe borcuna dair.⁷⁶

Ancak bu parayla ne iş yaptıkları hakkında belgelerde bir açıklık yoktur.

Kadınlar, başkalarından aldıkları borçları kadar, başkalarına da borç para verdiler⁷⁷. Onlar, çoğu defa kocalarına da ödünç para verecek kadar⁷⁸ kocalarından bağımsızdılar. Daha önce bahsi geçen bir kadının da, ortaklardan birinden sermaye diğerinden ise iş gücünün birleştirilmesiyle kurulan ortaklığa (*mudarabe*) katılmak üzere yine bir kadına borç para verdiğini biliyoruz. Küçük sermayelerini verimli kılmaya çalışan kişilerin faizle para verdikleri de bilinmektedir. Bazı dul ya da yalnız kadınların geçinmek için faizle borç verme yoluna da gittikleri anlaşılmaktadır, ancak

⁷² BŞS 699/21b-3 (1040).

⁷³ BŞS 700/10a-3 (24.Za.1053).

⁷⁴ BŞS 699/63b-1 (1042).

⁷⁵ BŞS 693/36b-1 (Evail.R.1012).

⁷⁶ BŞS 700/10b-1 (Evahir.Z.1053).

⁷⁷ Ayşe'nin, muhtelif kişilerde olan alacakları için vekil tayini. BŞS 695/89-2 (1025).

⁷⁸ Raziye'nin kocasında olan alacağı için vekil tayini. BŞS 694/27b-2 (1023).

bu işi meslek haline getiren yok gibiydi.⁷⁹ Benzerlerine; Kayseri, Bursa ve Manisa gibi diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da rastlanan⁸⁰ alacak (*zimmət*), borç (*deyn*) ve rehin davaları kadınların ne oranda parayla iç içe olduklarını göstermektedir.

Kadınlara ait tüm bu ekonomik faaliyetleriyle ilgili bilgilerin yanında bazı hususlar tam olarak anlaşılabilmiş ve açıklanabilmiş değildir. Örneğin; kadınlar sahip oldukları mülkleri niçin genellikle satıyorlardı veya satmak zorunda mı bırakılıyorlardı? Gayr-ı menkul alım-satım piyasasındaki etkinliklerinin gerçek sebebi bu muydu? Sahibi oldukları mal ve mülkleri kocaları, babaları ve erkek kardeşlerine rağmen ne oranda kendi denetimleri altında tutuyorlardı? Bu ve benzeri pek çok soruya ancak başka şehirler ve onlara ait belgelerin incelenmesiyle zamanla ileride cevap verilebilecektir.

4.5. EKONOMİK DURUMLARINA GÖRE TASNİF

Osmanlı toplumunun sosyal tabakalaşmasında muhtelif kriterler esas alınmıştır: Yöneten-yönetilen ayrımında yönetenler Askerî sınıf, yönetilenler ise reyaadır. Dinî ayrımında Müslim - Gayr-ı Müslim şeklinde olan sınıflandırma Hukuk açısından ise hür ve köle şeklindedir. Ayrıca XVII. Yüzyıldan itibaren "ayan" denen yeni bir sosyal tabaka daha ortaya çıkmıştır.⁸¹ Balıkesir halkı da bu kategorilere göre sınıflanmış olsalar da sadece Şer'îye Sicillerinden yola çıkarak bu yüzyıla ait sağlıklı bir sosyal tabakalaşma ortaya koyabilmek zor görünüyor.

Konuya herhangi bir şehirde yaşayan kadınlar açısından bakıldığında ise ortaya dört guruba ayrılmış şöyle bir sınıflandırma ortaya çıkmaktadır: 1. Hizmetkar kadınlar, 2. Zenaatkar kadınlar, 3. Şehrin ileri gelenlerin eşleri, 4. Şehrin idarecileri ve din-ilim adamlarının (*ulemâ*) eşleri.⁸²

Bu guruplandırmayı Balıkesir'deki kadınlara uyguladığımızda, zenaatkar kadınlar gurubunda bir belirsizlik görünmektedir. Her ne kadar Balıkesir'de dokumacılıkla uğraşan bazı kadınların varlığı belgelerden anlaşılıyorsa da, bunların "zenaatkar" sınıfından sayılabilmeleri oldukça zor görünüyor. Çünkü bu kadınların,

⁷⁹ FAROQHI; 1993, s.318.

⁸⁰ ERDOĞRU; 2000, s. 168.

⁸¹ Ahmet TABAKOĞLU; *Türk İktisat Tarihi*, İst. 1994, s.138.

⁸² DENGLER; a.g.m. s.230.

loncaya kayıtlı olmaları oldukça uzak bir ihtimal. Aynı yüzyılda önemli bir ticaret şehri olan Bursa'da bile kadınların loncaya girebilmeleri pek mümkün olmuyordu.⁸³

Balıkesir'de; malvarlıkları, gelirleri ve ekonomik faaliyetleri ortaya konulan kadınların sosyal tabakalaşması hakkında fikir edinmemizi sağlayacak bazı bilgileri de sicillerde bulmak mümkünse de bu tabakalaşma sadece onların fakirlik ve zenginlik (ekonomik) durumları ile sınırlıdır.

Kadınların mali durumlarını ortaya koyma denemesi de ciddi problemlerle karşı karşıyadır. Örneğin evli kadınlar, kendilerine ait mülkler edinebiliyor, alım-satım yapabiliyor, para biriktiriyor veya onu işletebiliyordu; fakat bunları evin geçimi için harcamayabiliyordu. Çünkü evin bakımı kocaya aitti ve kendisi de bu imkandan ayrıca faydalanabiliyordu. Aynı durum henüz evlenmemiş ve babasının evinde ikamet eden kızlar için de geçerlidir. Kadınlar için bir nevi kayıt dışı sayılabilecek olan bu geliri rakamlarla ifade etmek ve istatistiki olarak belirtmek mümkün değildir. Bundan dolayı burada, bu durum dikkate alınmaksızın, sadece eldeki parasal verilerin değerlendirilmesi mecburiyeti vardır.

Kadınların ekonomik durumlarını ortaya koymaya yarayacak en önemli malmeye, tereke kayıtlarıdır. Kadınların terekeleri gerçekten onların arasında maddi hayat, mülkiyet ve mallar konusunda önemli farklar olduğunu gösteriyor. Ancak Osmanlı toplumunda kadınların yerini çözümlenmek amacıyla tereke kayıtlarının kullanılmasında da bazı zorluklar ve sınırlamalar vardır. Bu kayıtlar yalnızca, mahkemelere başvurmayı seçmiş kişilere ilişkin bilgileri içeriyor, işlerini gayr-ı resmi yollardan halledenler ise her zaman kayda geçmiş değildir. Zaten kayıtların sayıca azlığı da bunu göstermektedir. Mallardan bazıları Kadı'dan gizlenmiş olabilir.⁸⁴ Diğer taraftan miras paylaşılırken bazen de reşit olmayan bir oğul gözden kaçıyor ya da bir süre sonra bir erkek kardeş veya akraba çıkıp miras isteyebiliyordu. Dolayısıyla burada kesin sonuçlar elde edeceğimiz istatistiki veriler değil, seçmeli bir örnekleme mevcuttur. Terekelerden yola çıkılan genellemeler, başka kaynaklarca doğrulanmadığı sürece sağlam ve kesin olamaz. Bundan dolayı bu veriler kesin bilgi değil, ancak konu hakkında fikir edinmeyi sağlayabilir.

Karşılaştırma yapılabilmesi için erkek ve kadın terekelerine göre servet gruplarının birlikte verilmesi yararlı olacaktır.

⁸³ GERBER; a.g.m., s. 336.

⁸⁴ GÖÇEK-BAER; a.g.m., s. 53.

Terekelerdeki servet guruplarına göre erkek ve kadınlar:

Miras Aralığı (Akçe olarak)	ERKEK (Şehir) Tereke165	ERKEK (Köy) Tereke178	KADIN (Şehir) Tereke: 68	KADIN (Köy) Tereke 24
0-1000	1	-	1	-
1001-2000	8	3	4	5
2001-3000	5	11	4	2
3001-4000	2	7	6	3
4001-5000	2	12	6	3
5001-10.000	30	40	17	4
10.001-20.000	34	37	18	5
20.001-50.000	43	43	6	2
50.001-100.000	22	18	6	-
100.000- □ .	18	7	-	-
TOPLAM	165	178	68	24

Ekonomik olarak erkeklerin oldukça gerisinde olan kadınların şehirde yaşayanlarının orta tabakada oldukları görünmektedir.⁸⁵ Ancak kadınlar arasında fakir, orta halli ve zengin ayrımını net olarak yapmak mümkün değildir. Sicillere kaydetti-recek bir serveti bulunmayan kadınların sayısı ve oranını tespit etmek zaten söz konusu değildir. Diğer taraftan, tereke kayıtları bulunmasa da alım-satım, hibe, mihr gibi konulardaki belgelerden bazı kadınların yüksek rakamlara ulaşan servetlerin sahibi oldukları anlaşılıyor. Ancak bunlar hakkında da kesin bir rakam ve oran vermek de mümkün değildir. Fakat eldeki veriler, kendi aralarında yapılan kıyaslamayla kadınların çoğunun orta tabakadan olduğu yönünde bir kanaat oluşturmaktadır.

⁸⁵ Bu sınıflandırmada Balıkesir'deki ev fiyatları esas alınmıştır. Her ne kadar kadınların sahip oldukları evler 2.000-3.000 akçe civarında olarak görünse de bunların hisseli veya küçük ev olması muhtemeldir. Erkeklerin sahip oldukları evlerin fiyatlarına bakıldığında ise vasat bir evin 5.000 akçe civarında olduğu göz önünde tutularak bu rakamdan aşağı servete sahip olan kadınları fakir, 20.000 akçe ve yukarısını da zengin, ikisinin arasını ise orta halli olarak kabul ettik.

Şehirdeki kadınların % 51 inin en az bir eve sahip olmaları da bu görüşü destekler mahiyettedir. Diğer taraftan, sicillerde en fazla rastlanan boşanma çeşidinin muhala'a olması da ayrı bir delil olarak kabul edilebilir. Çünkü bu yolla boşanabilmek için hem mihr hem de nafakadan feragat eden kadının belli bir miktarda mal varlığına veya gelire sahip olması gerekir; aksi takdirde geçimini sağlayamaz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AİLE HAYATINDA KADINLAR

Toplumun en küçük fakat temel kurumu olarak kabul edilen aile; baba, anne ve çocuklardan oluşur. Ailenin oluşumunun başlangıç safhasında kadınlar, erkekler kadar hak ve yetkiye sahiptirler. Hatta, erkeğin teklifini kabul veya red ederek evlilik kararının gerçekleşmesinde daha etkin bir rol oynarlar. Bilindiği gibi evlilik teklifine verilen müspet cevap sonucunda evlenme süreci başlamış olur.

5.1. EVLENME

Türk toplumunda evlilik süreci, nikah öncesi sözlülük-nişanlılık (*namzedlik*) gibi bazı uygulamaları da içerir ve bunların çoğunun menşei millî örf ve adetler olduğu bilinmektedir. Öte yandan, İslam hukukunun, milli örf ve adetleri de delil (*nass*) olarak kabul etmesi hükmünce de bu uygulamalar hukukta yerlerini almışlardır.

5.1.1. Namzedlik

Türk toplum hayatında evlilik sürecinin başlamasında aktif olma görevi genellikle erkeğe düşer. Kız istemek üzere dönürcülüğe erkek tarafının gitmesi de bunu göstermektedir. Ancak erkek her şeyden önce evleneceği kişiyi seçmesi, bunun için de görmesi gerekir. Kadınlar açısından Osmanlı toplumunda bu seçme ve kendisini beğendiğini karşısındakine belli etme işlemi kolay olmasa gerek. Fakat bunun da ev ziyaretleri veya hamamlarda tecrübeli kadınlarca görücü usulüyle veya sokakta adayların birbirlerini görerek bir şekilde çözüldüğü bilinmektedir. Köylerde ise erkek ve kızların birbirlerini görmeleri ve konuşmaları için en uygun yer çeşme başları olmuştur. Fakat bu görüşme denemeleri, özellikle de kaba davranışlar her zaman olumlu sonuç vermeyebiliyordu.

Atnos köyünden genç kız Güllü vekili olan annesi aracılığıyla, pınara su almaya gittiğinde kendisine laf atan ve başındaki makramayı alan Mehmed'i şikayet etmiştir.¹

Erkeğin evlenmeyi düşündüğü kızın ailesine evlilik teklifini iletmek üzere erkek tarafından oluşturulan bir heyet, kız tarafına "kız istemek" üzere dönürcülüğe

¹ BŞS 701/3a-3 (1061).

giderler ve “Allah’ın emriyle” kızı isterler². Bu işlem genellikle olumlu olarak sonuçlansa da bazen kız evinde iki taraf arasında çıkan kavga sebebiyle ³ evlilik süreci daha bu safhada biter.

Ailenin teşekkülünde ilk adım olma niteliğini taşıyan nişanlanma merasimi, İslam hukukunda “nikahın bir mukaddimesi” sayılmıştır. Birbirleriyle nişanlanan damat ve gelin adaylarına “namzed” adı verilir. Nikaha hazırlık dönemi olan bu merasimden maksat, ileride gerçekleşecek evlenmenin etrafa ilan edilmesidir. Bu nişanlanma zorlayıcı bir hükmü bulunmamaktadır. Namzedlik döneminde aileler arasında, bölgede sürekli âdet olagelmiş (“âdet-i müstemirre-i diyar üzre”), ⁴ genelde giyim-kuşam gibi eşyalardan oluşan hediyeler verilmekte olduğu anlaşılıyor. Bu hediyeler, bölgede geçerli gelenek ve göreneklere göre farklılıklar gösterebiliyor, hatta namzedlerin köylü ya da şehirli olmaları durumuna göre de farklı hediyeler alınıp-verilebiliyordu.⁵ Hukuki olmayıp, aileler arasında gerçekleştirilen bu sözleşme, nişan bozulunca verilen hediyeler nedeniyle bazen dava konusu olmuş ve sicillere girmişse de, belgelerde bozulma nedenleri hakkında bilgi bulunmamaktadır:

Helvacı Ali “Mustafa’nın kızına namzed idim, mâbeynimizde bir miktar şey verilmiş idi, verdiğim esbâbları bana vermek üzere fâriğ oldum” diyerek davayı sona erdirmiştir.⁶

Taraflar arasında eşya alıp-verilmesinden başka erkek tarafı bazen kız tarafına “kalın” veya “ağırlık” adı altında bir miktar para verir:

Balıkesir’de Mirmiran olan Mehmed Zeman Paşa, Ayşe adlı kadına bir kuşak, bir altın bilezik ve 60.000 akçe ağırlık vermeyi vaad ederek nikahlandıktan hemen sonra vefat edince bu mesele Ayşe ile Zeman Paşa’nın mirasçıları arasında dava konusu olmuş ve Divan-ı Hümayûn’a kadar yansımıştır.⁷

Bu uygulamaya daha ziyade veli tarafından küçük yaşta evlendirmelerde rastlanır. İlk evlilik ve ekonomik bağımlılık yaşının küçük olduğu geleneksel toplumlarda, kız çocuk erken yaşlarda bir işgücü durumunu kazandığından damadın böyle

² “...mezbûr Mehmed’in karındaşı merkûme (Fatma)’yi Allah buyruğuyla mezbûrdan istedim...” BŞS 699/66a-4 (1042).

³ Üçpınar köyünde kız istemeye gelen aileler arasında kötü söz söylemeyle başlayan kavga gittikçe büyümüş ve mahkemeye intikal etmiştir. BŞS 696/33b-2,3,4 (1030).

⁴ GÜNAY; a.g.t., s.57.

⁵ Saim SAVAŞ; “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı”, **SDSTA**, s. 505.

⁶ BŞS 695/111-3 (1025).

⁷ ŞD 6, s.103, Hüküm no: 446 (Evasit.M.1078).

bir ödeme yapması yaygın bir gelenektir.⁸ Nişan bozulduğu takdirde bu eşya ve paralar hukuken hediye olarak değil de “mihr-i muaccel” kabul edildiğinden⁹ ya aynen geri iade edilir veya taraflar uzlaştıkları bir miktar üzerinde anlaşmaya varırlardı:

İbrahim, namzed olduğu Ali kızı için verdiği 2.900 akçeyi geri istemesi üzerine taraflar 540 akçeye sulh olmuşlardır.¹⁰

Balıkesir'deki namzedliğin başlık ile bir ilişkisi yoktur. Yukarıdaki örnek belgelerden de anlaşılacağı üzere; namzedlik bu tür bir içerik taşımış olsaydı, kız tarafının erkek tarafına herhangi bir şey vermemesi gerekirdi. Halbuki karşılıklı olarak, giyecek türü eşyaların da verildiği ve de erkek tarafının ödediği paranın bir kısmının herhangi bir şekilde kız evi tarafından harcandığı anlaşılmaktadır.¹¹

5.1.2. Nikah

Nikah, birbirleriyle evlenmeye karar veren tarafların aralarındaki bir hukuk akdidir. Gelin ve damadın bir arada yaşamalarını meşru kılar ve onlara karşılıklı olarak bir takım haklar kazandırmanın yanında birtakım vazifeler de yükler. İslam hukukuna göre dini bir akit olmadığından¹² imam nikahı sadece bir ritüel ve duadır.

Nikah kıyılmadan önce taraflar, evlenmelerine mani bir hal olmadığını gösteren ve evlenmeye izin veren yazılı bir belgeyi (*izinname*) Kadı'dan almak zorundadırlar. Kadı, bülüğa ermiş bekarlar için ayrı (*izinnâme-i bîkr*), dullar için ayrı (*izinnâme-i seyyibe*) kağıdı hazırlar ve bu belgeler imama hitap eder.¹³ Kadı'lar düzenledikleri bu belge karşılığında, rakamı bekar ve dullara göre farklı olan bir miktar para (*resm-i nikah*) alırlar. Bu harcın miktarı dönem dönem değişmiş ve Kanunnamelerde de belirtilmiştir.¹⁴ Bu izinname ile imam, çiftin rıza ve iradelerini beyan etmeleriyle veya vekilleri aracılığıyla¹⁵ nikahı kıyar. Ancak nikahların mahkemeye müracaatla tescili ve kaydettirilmesi yaygın değildir.

⁸ İlber ORTAYLI; " Anadolu'da XVI. Yy. da Evlilik İlişkileri –Gözlemleri ", **Osmanlı Araştırmaları**, I (1980), s. 34.

⁹ DÜZDAĞ; a.g.e., s.37.

¹⁰ BŞS 693/115-3 (Ca.1012).

¹¹ BŞS 695/111-3 (1025) ve 693/115-3 (Ca.1012).

¹² AYDIN; a.g.e., s. 12.

¹³ SAVAŞ; a.g.m. "...izn-i şer'le bana nikah olundukta..." BŞS 693/61-1 (Evahir.R.1012).

¹⁴ AKGÜNDÜZ; a.g.e., c. I, s. 191.

¹⁵ Fatıma nam bîkr-i bâliğa ...kendi nefsinin mezbur Mahmud'a tezvîç için 5.000 akçe mihr-i muaccel ve 4.000 akçe mihr-i müeccel eda olunmak üzere..." Bostan'ı vekil nasb etmiştir. BŞS 693/165-3 (Evail.Ş.1012).

Şer'i izni olup-olmadığı şüpheli olan eşler ehl-i örf taifesince takibat ve soruşturmaya tabi tutulur¹⁶ ve nikahlı olduklarını ispata davet edilirdi.¹⁷ Bu sıkı kurallara rağmen yine de bazı nikahların izinnâmesiz kıyıldığı görülmektedir:

Ayşe ile nikahsız yaşadığı iddia edilen Mehmed'in şahitleri "...bizim huzurumuzda hatunu Ayşe kendi hazır olup, 1000 akçe mihr-i müeccel ile kendi rızasıyla nikah oldu" demişlerdir.¹⁸

İslam hukukuna göre dul kadınlar, iddet süreleri bitmeden bir başkasıyla evlenemezdi. Vaktinden önce kıyılan bu tür nikahlardan sadece kadın değil aynı zamanda iyice araştırmadan nikaha izin veren ve nikah kıyan görevliler de sorumludur ve cezalandırılmaları Kanun gereğidir.¹⁹

Hz. Peygamber'in soyundan gelen kadınların (*Seyyide-Şerife*) evleneceği kimseler ise şehirde bu işler için görevlendirilmiş olan Nakibü'l-Eşrâf Kaymakamı²⁰ tarafından araştırılır, eğer aday dengi değilse evliliğe mani olunurdu.²¹ Ancak Balıkesir'de buna riayet edildiğini söylemek zor: Adının başındaki sıfattan dolayı muhtemelen Seyyide olan Zahide adlı kadın, baba adı "Abdullah" olmasından dolayı sonradan müslüman olduğu anlaşılan Yusuf'la evlenmiş; ancak onun Hz. Peygamber'e hakaret etmesi üzerine bu olay dava konusu olmuştur:

Martlı mahallesinden Seyyide Zahide bt Memi "Kocam Yusuf b Abdullah, peygamberimize sövdüğü halde zevciyyat muamelesi etmek için üzerime dahil olmak murad eder, gereğın taleb ederim" diye şikayette bulununca Yusuf inkar etmiş, ancak Zahide şahitlerle ispat etmiş ve kişi "mucibin emr olunmak için" ilgililere havale olunmuştur.²²

Osmanlı toplumunda sıkça rastlanan bir evlenme çeşidi ise, küçük yaşta evlenme, daha doğrusu evlendirmedir. Bilhassa kızlarda –İkinci Bölüm, Boşanma Davaları bahsinde anlatıldığı gibi- henüz büluğa ve rüşte ermemiş çocuklar yaşına bakılmaksızın, hukukun verdiği yetkiye dayanarak velisi tarafından nikahlanabiliyordu. Büluğ çağına geldiğinde kocasına teslim edilen genç kızlar, babası veya dedesi dışındaki velileri tarafından kıyılan bu nikahı dilerlerse feshettirebiliyorlardı. Fakat

¹⁶ BŞS 695/46-3 (1025).

¹⁷ BŞS 698/90b-5 (1033).

¹⁸ Halil: "...Ayşe ile nikah eylemiştik ama o inkar eder. Ben de ispattan âcizim..." BŞS 709/72b-2 (5.M.1107).

¹⁹ HEYD; a.g.e., s. 84.

²⁰ Osmanlı devletinde, Hz. Peygamberin torunları olan Hasan ve Hüseyin'in ve bu vasıta ile peygamberin soyundan gelenler olan Seyyid ve Şeriflerin işleriyle uğraşıp, onların hak ve imtiyazlarını korumakla görevli kimse. SERTOĞLU; a.g.e., s. 236.

²¹ PAKALIN; a.g.e., c.II, s. 647.

²² BŞS 701/73a-1 (24.L.1067).

velisinin babası olması halinde bu şansı da yoktu ve evliliğe devam etmek mecburiyetindeydi. Bu şekildeki evlendirmelerde, kız çocuklarının babaları tarafından gelecekleri düşünülerek küçük yaşta evlendirildikleri düşünülebilir. Ancak; her ne kadar belgelerde bahsi geçmese de, erkek tarafından babanın aldığı paranın da bunda etkisi olsa gerek. Bu şekildeki evliliğe ait iki belgede mihr miktarlarının nispeten düşük olması, bu usule daha ziyade dar gelirli müracaat ettiklerini akla getirmektedir. Bu tür evlilikte genç kızların ergenlik çağına gelip bülüğa erinceye kadar babalarının veya velilerinin evinde bekledikleri de yine bu belgeden anlaşılmaktadır:

Kepsut nahiyesi Balat köyünden olup, 4.000 akçe mihr-i müccel ve bir miktar mihr-i muaccel ile 15 yıl önce nikahlanan ...adlı genç kız annesi tarafında meclise getirilip kocasına teslim edilmiştir.²³

Saliha, velisi olan babası tarafından Mehmed'e 4.000 akçe mihr-i müccel ve bazı eşyalardan oluşan mihr-i muaccel ile nikahlanmıştır.²⁴

Balıkesir'de genç kızlar bazen de kendi rızalarıyla kaçarak evleniyorlarsa da bununla ilgili olarak sadece bir belgeye rastlayabildik ve o da şikayetten dolayı kayda geçmiştir. Bu tür kaçarak evlenmelerde daha yaşlı ve tecrübeli kadınların aracılık ettikleri anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örnek olaydan başka daha fazla kaçma olayı varsa da muhtemelen aileler arasında konu anlaşmaya bağlanarak çözüme ulaşıldığı için Sicillere yansımamış olabilir:

Üçpınar köyünden Gülsüm, babasının kendisini Emrullah'a vermeyi vaad ettiği halde daha sonra vazgeçmesi üzerine, Hadice adlı kadının aracılığıyla kaçmış, ancak daha sonra ifadesinde (belki de korkusundan) Hadice tarafından kaçırıldığını söylemiştir.²⁵

Zorla kız kaçırarak evlenmek ise yasaklanmıştır ve bu şekilde nikah yaptıranların hem boşatılması hem de cezalandırılması yine Kanunnâme gereğidir.²⁶ Ancak Balıkesir'de özellikle de iç isyanların olduğu ve asayişin tam olarak sağlanmadığı dönemlerde bu tür bazı olayların yaşandığı görülmektedir. Fakat bu kaçırımlar evlenmek amacından ziyade kadını kullanmak veya ailesinden para almak amacını taşıdığı için cezası daha farklıydı.

Kadının kocasından alacağı mihrler de nikah esnasında zikredilir. Şer'i hukuken bir gereği olan mihr doğrudan doğruya kadının malı olup, diğer mallarında olduğu gibi onu da dilediği gibi tasarruf edebilir. Mihr-i muaccel, kadının cehizini hazırla-

²³ BŞS 695/97-4 (Gurre.Ra.1026).

²⁴ BŞS 701/36b-2 (Evasit.Ca.1062).

²⁵ BŞS 693/167a-3,4, 167b-2 (1012).

²⁶ HEYD; a.g.e., s. 60.

masına da yardımcı olacağından önceden ödenir. Kişileri maddi durumlarıyla doğru-
dan ilgili olan peşin mihr sadece para²⁷ veya eşya²⁸ olabileceği gibi genellikle ziynet
eşyaları, pahalı giysiler ve ev eşyalarından oluşurdu.²⁹

Kocanın ölümü veya boşanma halinde ödenmek üzere vaat edilen mihr-i
müeccel de nikah akdinde zikredilir. Balıkesir’de müeccel mihirlerin tamamının nakit
paradan oluştuğunu kayıtlardan anlıyoruz. Bir kadının uygun mihr-i, onun toplumsal
statüsünü en iyi yansıtacak tutar anlamına gelir ve kadının ailesinde baba tarafı ka-
dınlarının aldığı ortalama mihre göre hesaplanır. Bu bakımdan mihr esas olarak ka-
dının babasının ve baba tarafından akrabalarının hangi statüde olduğunu yansıtır.³⁰

Bekar kızların mihr-i dullara göre daha yüksektir. Köylerdeki de şehirdekile-
re göre azdır. Bekarların mihrinin yüksek olmasının sebebi, Türk örf ve adetlerinde
bekarete verilen önem olarak gösterilebilirse de, dul kadının önceki nikahtan da al-
dığı mihrin de hesaba katılması gerekir.

Nikah; gelin adayının, gelecekteki hayatına yönelik bazı şartları koca adayına
karşı ileri sürüp kabule zorlayabileceği son şansıdır. Bunun idrakinde olan kadınlar
mihr miktarından başka şartları da pazarlık konusu yapıyor ve bunları kabul ettiğini
kocaya nikahta ikrar ettiriyor, hatta yerine getirmemesi halinde boşama yetkisini
kendine eline alabiliyordu. Bulduğu şehirde yaşama, başka kadınla evlenmeme gibi
şartların yanında en çok ileri sürülen şart kocanın başka şehre gitmemesidir.³¹ Celali
isyanları nedeniyle ülkenin genel durumunun olumsuz etkilendiği bir döneme rastla-
yan bu uygulamayla kadın hem nafakasını hem de yeniden evlenebilmeyi böylece
garanti altına almış oluyordu.

Evlenme sürecini asıl tamamlayan düğün merasimidir. Nikahla düğün ara-
sında, özellikle de küçük yaşta velisi tarafından gerçekleştirilen evlenmelerde uzun
yıllar geçebiliyordu. Mahalli örf ve adetlere göre yapılan düğün evlilik hayatını fiilen

²⁷ "...tezvîç için 5.000 akçe mihr-i muaccel ve..." BŞS 693/165-3 (Evasit.Ş.1012).

²⁸ "...zevcim...zimmetindeki mihr-i muaccel tesmiye olunan emtia-yı mütenevviayı..." BŞS
701/36b-2 (Evasit.Ca.1062).

²⁹ Aynî ile Mehmed’in nikah akdi kaydındaki mihr-i muaccel; bir çift altın bilezik, bir telli kaf-
tan, bir kumaş zibun, üç beledî döşek, iki yorgan ve üç yastıktır. BŞS 701/57a-3
(2.N.1062).

³⁰ IMBER; 2000, s.95.

³¹ "...Mehmed "...eğer Balıkesir’den çıkıp terk-i diyar edersen menkûham Dellak İlyas’ın
hemşiresi Ayşe benden talak-ı selâse ile mutallaka olsun...". 698/57a-4 (Evasit.L.1031).
Ali zevcesi muvâcehesinde "...koyup gidersem benden talak-ı bâyin ile mutallaka olup di-
lediği kimesneye varsın.." dediği. BŞS 694/66a-9 (1024).

başlatıyor ve gelin, babasının evinden veya dul ise kendi evinden çıkıp kocasının evine geliyordu. Gelin koca evine gelirken beraberinde genç kız iken babasının evinde hazırlanan ve ailenin maddi durumuna göre çeşitli ev eşyalarından oluşan cehiz getirme adetinin Balıkesir’de de geçerli olduğunu belgelerden öğreniyoruz.³²

Koca evindeki ilk gece olan gerdek gecesinde bazı kocalar kurnazlık yapıp, vaat ettikleri müeccel mihiri kendilerine hibe etmelerini eşlerinden istiyorlardı. Belgelerden açıkça anlaşılmasa da, muhtemelen ilk defa evlenen ve henüz tecrübesiz olan bazı kadınlar bu mihrin tamamını hibe ederken, bazıları cevap vermeyip susarak geçiştiriyordu.³³ Bazısı ise bir kısmını bağışlıyordu.³⁴ Çoğunlukla da kadınlar bu hibenin yerine bir karşılık (ıvaz) istiyorlardı. Bu karşılık çoğu zaman kıymetli bir giyim eşyası olduğu gibi³⁵, kadının kocasına kendisini boşamaması şartı da olabilirdi.³⁶ İvaz verilmeyen hibe teklifleri olumsuz sonuçlanabiliyordu veya söz verildiği halde ıvaz ödenmediğinde kadın hibeden vazgeçiyordu.³⁷

Osmanlı toplumunda ilk evlilikte aranan bir şart da genç kızın bakire olmasıdır. Bakirelik, toplumun kadın üzerindeki tek taraflı bir baskısı ve şartı olup erkekler için söz konusu dahi olmazdı. Evlendiğinde bakire çıkmamak, kadın ve onun ailesi için utanılacak bir durumdu. Haklı bir sağlık mazereti olan kadınlar bu durumda kendilerini temize çıkarabiliyorlardı ama yine ispat etme görevi onlara düşüyordu:

Hasan mahkemeye gelip “zevcem mezbûreyi hala bâkire bulamadım” demiş, karısı Fatma ise “...nâbâliğa iken dut ağacına çıkıp ağaçtan düştüm...” diye cevap verince, iki Kabile kadın kendisi muayene edip bu durumu doğrulamış ve Kasaplar mahallesi ahalisi de aynı doğrultuda şahitlik etmişlerdir.³⁸

Damadın zıfaf gecesi cinsel ilişkide başarısız olması ise bu defa erkek tarafı için bir utanç vesilesidir. Böyle durumlarda ne gibi tıbbi veya folklorik çözüm yolları denendiği hakkında belgelerde bir bilgi bulunamamaktadır. Fakat hukuken kadın en azından bir yıl bu durumdan şikayet dahi edememektedir. Ancak yine de kendisini

³² Seyyid Ahmed, yetim torunu Hadice'ye cihaz etmek üzere evini satmıştır. BŞS 706/83b-3 (20.Z.1102).

³³ İbrahim: “...zıfaf gecesinde nikahını bağışla dedim, cehd ü gayret ettim...cevap alamadım...” BŞS 694/26b-3 (1023).

³⁴ Ayşebacı köyünden İsmihan 24.000 akçe mihrinin 20.000 akçesini zıfaf gecesi hibe etmiş, geri kalan 4.000 akçeyi mirastan talep edip almıştır. BŞS 702/89a-2 (Evail.Ra.1078).

³⁵ Derviş: “...zıfaf gecesi halvet-i sahîha olduğumuzda Ayşe bana hibe etti ben de bir kemha kaftan ıvaz ediverecek oldum...” BŞS 701/53a-1 (1062).

³⁶ BİLMEN; a.g.e., c.2, s.241.

³⁷ Ayşe: “...Ben 10.000 akçe mihrimi kocama sağlığında hibe ettim lakin bana ıvaz vermedi ben de rücu' ettim...” BŞS 701/22b-1 (Evail.S.1062).

³⁸ BŞS 698/85b-9 (Evasit.M.1033).

toplumsal baskı altında hisseden bazı aileler, doğal olmayan yollara başvurarak kendilerince bu “ayıp”tan kurtuluyorlardı.

Halime'nin bekaretini parmağıyla izale ettiği için kendisinden davacı olunan Rukiye: “...mezbureyi oğlum Mustafa'ya tezvîç için alıverdiğimde oğlum mezbur Mustafa bekaretin alamadım dedi ben dahi mezburenin fercine parmağım sokup bekaretini izale ettim..” diyerek kendisini savunmuştur.³⁹

5.2. EVLİLİK HAYATI VE KADIN

Evlenip koca evine yerleşen kadın için artık boşanma veya ölüme kadar sürececek olan bir evlilik hayatı başlamış oluyordu. Böylece kadın; bir taraftan nafaka, barınma, giyecek ve mihr gibi haklara sahip oluyor; diğer taraftan da; hukuki olarak kocaya karılık etme, namusu koruma; örfi olarak da ev işleri, çocuk bakımı ve hatta tarla-bahçe işlerinde çalışarak aile bütçesine katkıda bulunma gibi sorumluluklar da yüklenmiş bulunuyordu. Evli kadının hayatının büyük çoğunluğu yaşadığı ev içerisinde sürerken, daha az bir kısmı da hane dışında ve sosyal hayatın içerisinde cereyan ediyordu.

5.2.1. “Hane” ve Kadın

Ailenin ikamet ettiği ev; sokağa cephe arama, arsanın konumu, kible yönüne uygun olması, komşuluk ilişkileri, güvenlik, namus ve örtünme gibi faktörlerin etkisiyle şehirdeki yerini almıştır. Bunlardan, evin konumunda en fazla kaygı duyulan husus kible konusu olmuştur. Çünkü müslüman Türk ailesi için hayatıyla ilgili pek çok davranışta kibleyi hesaba katmak bir iman ve ahlak meselesi sayılmıştır.⁴⁰

Balıkesir Şer'iye Sicillerine alım-satım sözleşmeleri sebebiyle giren ev için “menzil”, “dâr”, “beyt”, “hane” ve “oda” tabirleri kullanılmaktadır. Ancak “menzil” kelimesi genellikle bunların hepsini kapsayıcı olup; avlu, bu avlu içerisindeki bir veya birkaç evle diğer yapı ve müştemilatın tamamını birden ifade eder.⁴¹

Balıkesir evinin, dışarıdan bakıldığında göze çarpan ilk unsuru yüksek ve penceresiz duvarlarla çevrili olmasıdır. Bu duvarlardan iki büyük kanatlı kapı ile avluya ya da bahçeye geçilerek eve girilmiş olur.

³⁹ BŞS 698/7a-3 (Evahir.Ş.1031).

⁴⁰ Ö. DEMİREL-M. TUŞ-A. GÜRBÜZ; “Osmanlı-Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam”, **SDSTA**, c.2, s.704.

⁴¹ “...iki bab tahtani ve bir kilanı ve bir bab fevkani odayı ve bir ahuru ve iki havluyu ve bir anbarı ve eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi müştemil... menzili...” BŞS 693/77-1 (Evasit.Ca.1012).

Avlunun bir yerinde bulunan ev tek katlı (*tahtânî*) veya çift katlı (*fevkânî*) olmak üzere iki çeşittir. Avluda sadece bir ev bulunabileceği gibi aynı anda birden fazla ev de olabilirdi.

Sicillerdeki belgelerde, hemen bütün evlerde varlığı ifade edilen, ancak büyüklüğü belli olmayan avlu ve özellikle de köy evlerindeki bahçe⁴², Osmanlı ailesinin yoğun olarak kullandığı bir mekandır. Kaynaklarda bahsedilen meyveli ve meyvesiz ağaçlar (*eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire*), kuyu (*bi'r-i mâî*), çeşme (*mâ-i cârî*), ahır, dam, yazlık ev, hayat ve helâ (*kenîf*) avlunun elemanlarıdır. Bunların yanında fırın ya da ocak, dibek taşı ise avluyu tamamlayan diğer unsurlardır. Ailenin günlük hayatı yoğun olarak bu mekanda cereyan etmektedir. Bu sebeple ailenin ev işleri esnasında rahat çalışmasını sağlamak, mahremiyetini korumak ve diğer ev müşterimatının emniyetini sağlamak için avlu çevresi kalın ve sağır duvarlarla çevrilidir.

Her evde ve odaların hemen hepsinde bir ocak bulunur. Odaların en önemli ve ortak özelliği yatak ve yorganların muhafaza edildiği bir "yükük" bulunmasıdır. Yüküğün sağ veya sol başında ise oldukça küçük bir banyo bulunur.

Evin tabanında mefruşat olarak, ailenin ekonomik durumuna göre halı, kilim, çul ve keçe bulunur. Toplumun her kesiminde en yaygın sergi olarak kullanılan kilimin ise alaca ve kırmızı (*ahmer*) çeşitleri vardır. Köylerde daha ziyade yün kilim kullanılır. Bazı kadın terekelerindeki az sayıda da olsa seccadelerin sergi olarak da kullanıldığı görülmektedir. Daha çok köy evlerinde rastlanan çul ve keçe (kebe) mefruşatın en ucuz olanlarıdır. Mobilyanın bulunmadığı odaların vazgeçilmez eşyaları minderler ve yaslanmak için kullanılan yastıklardır. Az yer kaplayan ve evde iç mekan genişliği sağlayan minderler ayrıca bir yüzle kaplanırken, yastıklar ailenin durumuna göre "beledî" veya ipekli oluyordu. Yemeni perde şehirde bile çok az evde vardır. Her evde bol miktarda bulunan döşekler beledî, dimî, kadife; yorganlar ise Yemenî, dimî, ve beledîdir. Odanın bir köşesinde genelde bir yük sandığı, giyecekleri koymak için esbab sandığı veya ayaklı sandık bulunur. Bu ev eşyalarının tümünde konar-göçer bir kültürün pratikliğini görmek mümkündür.

Ocakta veya avluda sacayak üzerinde muhtelif büyüklükteki tencerelerde, tavalarda pişirilen yemekler, ayaklı sahanlarda veya kapaklı-kapaksız taslara konularak yere serilen sofra bezi üstüne konan çeşitli büyüklükteki tepsi ve siniler üzerinde

⁴² "...dahili iki bab tahtânî beyti ve iki anbarı ve fırını ve ma-i bi'r ve bir miktar soğanlık bahçesini ve harici iki bab ahır müştemil mülk menzilini..." BŞS 697/98b-4 (Za.1051).

yenir. Mutfakta, değişik yemekler yapmakta kullanılan farklı kaplardan başka; su için bakraç, güğüm, testi, maşrapa; kahve için el değirmeni; tatlı için helva tavası ve ekmek yapmak için de tekne bulunur.

Bir Osmanlı evinin mimari yapısı ve ihtiva ettiği eşyaların tamamı, kadının o evdeki görev ve işlerinin neler olduğu hakkında fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır.

Menzil, kadın için bir ev olmanın da ötesinde bir mahremiyet mekanıdır. Kocasını, çocukları ve evlenmesinin yasak olduğu diğer mahrem kimselerin dışında izinsiz olarak hiç kimsenin giremeyeceği bir sığınaktır. Kötü maksatla eve girmek cezayı gerektiren bir dava konusudur.⁴³ Kadın da kocasının namusunu muhafaza için eve namahrem bir kişiyi alamazdı, aksi takdirde bu boşanma sebebi olabilirdi. Eve bir yabancıyı alan kadın ayrıca güvenlik görevlisi tarafından da takibe alınır ve soruşturmaya tabi tutulabilirdi.⁴⁴

Kadın için bu mahremiyetin nereden itibaren başladığı tartışma konusudur. Gerçi "menzil" kompleksinin sınırı çift kanatlı sokak kapısından başlıyordu ve avlunun mahremiyeti vardı. Mesela bir kimse komşusunun avlu içini görecektir şekilde yüksek ev yapamaz, yaparsa yıkılabilirdi.⁴⁵ Fakat kadınlar için mahremiyet her zaman sokak kapısından başlamayabiliyordu. Bazı menzillerin avlusu içerisinde bir kaç kardeş aile birlikte oturuyordu.⁴⁶ Böyle durumlarda bazen gayr-ı meşru ilişkiler dahi meydana gelebiliyordu. Nitekim aynı belgenin devamında, kardeşin diğer kardeşin karısına tecavüz ettiği belirtilmektedir. Bazen de avludaki ikinci ev yabancı kimselere oturmak üzere kiraya verilebilmektedir.⁴⁷

Bu durumların yanında, dışarıdan eve gelen yabancıların ev sahibine seslenmek üzere avluya girebileceklerini düşünerek mahremiyetin sınırına avluyu da

⁴³ Çobanoğlu Mehmed nam şakiyi mahkemeye getirten Mehmed bin Mehmed: "...Mehmed bundan akdem makarr-ı nisvân olan menzilime girip ehl ü iyâlîme taarruz etmekle mucibince olunmak için..." BŞS 711/B86-1 (4.L.1110).

⁴⁴ Eve bir yabancı erkek alan kadın Subaşı tarafından soruşturulmuş ve o kişinin, kadının kocası tarafından eve yoğurt ve bostan getirmek üzere köyden gönderildiği anlaşılmıştır. BŞS 693/50-2 (18.R.1012).

⁴⁵ Fikret YILMAZ; "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", **Toplum ve Bilim** 83 (1999-2000), s.105.

⁴⁶ "...liebveyn kardeşim Memi ile bir menzilde sâkin olmağın..." BŞS 697/25b-3 (Evahir.Za.1069).

⁴⁷ Bazı müslümanların avlularında iskan ettirdikleri Zimmilerin erkeklerinin ihtiyaç üzerine evlerine gelip "zevcâtı üzerlerine dahil olup muttali olmaları"nın caiz olup-olmadığı hakkında fetva. BŞS 693/1-1 (1012).

dahil etmek gerekebilir. Ya da en azından avluyu, ev ile sokak arasında, ev içi gibi de ama sokak gibi de olmayan “ara mekan” olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

XVII. yüzyılda Anadolu’da bir evde çoğu zaman tek ailenin yaşadığı⁴⁸ ve baba, ana, çocuklardan oluşan çekirdek aile tipinde olduğu belgelerden de rahatça anlaşılmaktadır. Zaten evlerin büyüklükleri de iki veya üç kuşak neslin bir arada oturmasına pek müsait değildir. Bazı terekelerde anne, baba veya kız-erkek kardeşlerden bahsediliyorsa da bunlar, aynı evde oturdukları için değil; kanunen mirasta hak sahibi olduklarından dolayı kayıtlara geçmişlerdir. Hanenin reisi tabii ki erkektir. Vergilerle ilgili olarak devlet de erkeği muhatap kabul etmektedir. Ancak Osmanlı hanesi, erkek hane reisinden başka, birbirleriyle cinsel ilişki taşımayan ve akraba olan kadınları da içerirdi. Varlıklı bir hanenin haremde erkek hane reisinin karısı veya karıları ve belki de bir veya daha fazla cariye olurdu. Erkek ve kız evlatlar, bazen de kocanın dul annesi ve evlenmemiş, boşanmış ya da dul kalmış kız kardeşleri de haremde yaşıyorlardı.⁴⁹

Mülk edinme ve bunları dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahip olan kadınlar evlendikten sonra bu haklarını kullanabiliyorlar mıydı? Mülk edinme hakkı kadınlara aile içinde bir güç ya da yetki, en azından bir iktisadî özerklik sağlıyor muydu? Sahibi oldukları mülkleri fiilen kendi denetimleri altında mı tutuyorlardı, yoksa denetim ve yetki tamamen erkeğe mi geçiyordu? Bu sorulara cevap olabilecek bazı ipuçlarını belgelerde bulmak mümkündür. Her şeyden önce kadının hukuken sahip olduğu mülkiyet hakkını elinde tuttuğuna dair çok sayıda örnek belge vardır:

Ayşe, kocasını kendine ait olan ziynet eşyalarını sattığını ve ayrıca babasından miras kalan 12.000 akçeyi kendine harcadığından dolayı şikayet etmiş, kocası da oturduğu evi ona vermiştir.⁵⁰

Dinkçiler mahallesinden Ayşe ise, kendisi köyde iken buradaki evini izinsiz olarak İvaz’a satan kocasından davacı olmuş ve kazanmıştır.⁵¹

Turbula ise müteveffa kocası Hüseyin’in, kendisine babasından kalan erzak hissesini yiyip yuttuğunu (ekl ü bel’), bunun karşılığında da kendisine bir doru yund verdiğini mirasçılara karşı ispat etmiş ve hayvanı almıştır.⁵²

⁴⁸ Süreyya FAROQHI; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-**, İst. 1997, s.116.

⁴⁹ Leslie PEIRCE; **Harem-i Hümayun**, Çev. Ayşe Berktaş, İst. 1993, s. 3.

⁵⁰ BŞS 699/52a-2 (Evail.Ra.1042).

⁵¹ BŞS 702/97a-1 (17.Ra.1080).

⁵² BŞS 694/111b-1 (1024).

Bu örneklerden, kadının bu hususta hakkına sahip çıktığı açıkça anlaşılmaktadır. Yine daha önceki bölümlerde kadınların kendi mülklerini diledikleri gibi sattıklarını belirtmiştik. Bu konuda kocaların baskısı olduğunu açıkça gösteren örnekler pek yoktur. Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki sorularla ilgili olarak, hem hukuki açıdan hem de uygulamalar bakımından genel bir olumlu görüş hakim olmaktadır. Ancak; bilhassa Türk örf ve geleneklerine göre evlilik müessesesi kadın ve erkeğin birlikte hayatı paylaşma anlaşması olarak kabul edilmektedir. Birbirleriyle iyi geçinmeyi amaçlayan eşlerin birbirlerine mülkler hibe ettiklerini de görmüştük. Dolayısıyla maddi girdiler her zaman bir ticari hesap gibi net ve belirgin olmayabilir. Bu anlayış çerçevesinde zaman zaman kadınlara ait gelirler evin müştereken ihtiyaçlarına harcanmış da olabilir. Zaten yukarıdaki örneklerdeki davalar da erkeğin kadına ait malı satıp evin ortak giderlerine değil; şahsi harcamalarında kullanıldığından dolayı açılmış oldukları anlaşılmaktadır. Diğer bazı örneklerden de kadının kendi rızasıyla bazı gelir ve mülkünü evin ihtiyaçları için harcadığı görülmektedir:

Üç kız kardeş, merhum ablalarına ait olan 6.000 akçeyi kocasından istemişler, eniştereleri ise "zevc ile zevce aralarında yenilen-içilen (beynlerinde ekl olunan) akçe şer' dava olmaz" "yani dava konusu olamaz" fetvasını mahkemeye sunarak haklı çıkmıştır.⁵³

Ömer karısına ait esbapların satımından gelen paranın yine eve harcandığını ikrar etmiştir.⁵⁴

5.2.2. Evlilik ve "Dayak"

Evlilik hayatında zaman zaman karı koca arasında kavgalar da oluyordu. Kavgayı kimin başlattığı tam olarak belli olmasa da sonunda kadın zararlı çıkıyordu.⁵⁵ Dövülen kadının gidebileceği yer ise yine babasının evidir ve kızının hakkını aramak yine babasına düşmektedir.⁵⁶ Balıkesir sicillerine karısını dövmeyle ilgili altı şikayet yansımış, bunlardan sadece bir tanesi (koca, bir daha dövmeyeceğine talak üzerine yemin edip de sözünü tutmadığından dolayı) boşanmayla sonuçlanmıştır. Köylere ait hiç kayıt olmaması ise, onların böyle bir meseleden dolayı mahkemeye gelmediklerini akla getiriyor.

Hanefi mezhebince koca şiddetinin boşanma sebebi sayılmaması, bu tür şikayetlerin fazla yapılmamasına neden olmuş olmalı. Kadınların babasının evinden

⁵³ BŞS 696/11b-7 (Evail.B.1030).

⁵⁴ BŞS 696/33a-3 (1030).

⁵⁵ Hasan, karısı Fatma'nın şikayeti üzerine "...sözüm tutmadı çarptım..." BŞS 698/58a-5 (Evail.Za.1031).

şikayetçi olması, muhtemelen itaatsiz (*nâşize*) durumuna düşmemek içindir. Çünkü kocasının izni olmaksızın evi terk eden kadın bu süre içerisinde itaatsiz sayılır ve nafaka hakkı kaybolur.⁵⁷

Kadın kocasının evinden izinsiz olarak ayrılamaz fakat kocası da onu kendi izni ve rızası olmadan başka şehirde yaşamaya zorlayamaz. Eğer nikah esnasında aksine bir şart konulmadıysa kadın kocası tarafından başka bir şehre götürülemez.⁵⁸

5.2.3. Hane Dışında Kadın

Batılı yazarlarda Osmanlı kadınlarının dini ve toplumsal baskı altında oldukları, sosyal hayatın içinde olmadıkları ve hatta eve hapsedildikleri kanaati hakimdir.⁵⁹ Ancak son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar bunun doğru olmadığını ortaya koymuştur. Balıkesir sicillerinde de, kadınların rahatça çıkıp çarşı-pazar dolaştıklarını;⁶⁰ komşu, akraba, arkadaş, ziyaretlerinde bulduklarını ve –erkekler kadar olmasa da- bazı aktiviteleriyle sosyal hayatın içinde olduklarını gösteren örnekler bulunmaktadır. Diğer taraftan kadınların ev dışı faaliyetleri sırasında güvenliklerinin sağlanması ve rahatsız edilmemeleri konusu zaten Kanunnâmelerde de yer almış, aksi davranışta bulunanların görevliler tarafından men edilmeleri emredilmiştir.⁶¹

Kadınların dini açıdan da dışarıya çıkmalarına mani bir hüküm yoktur. Ancak bunun tek şartı vardır; iffetini korumayı sağlayacak şekilde örtülü olmak (*muhaddere*). Bu şarta uyan kadın, şehir içerisinde hamama, düğüne, diğer mahallelere ve hatta köylere dahi gidebilir.⁶² Bu giysilerle örtülü olarak gezen kadınlar böylece kaç-göç meselesini de halletmiş oluyorlardı. Örtünmenin, hane dışında erkeklerle

⁵⁶ BŞŞ 693/241-2,3 (1012) ve 699/42b-5 (1041).

⁵⁷ AYDIN; a.g.e., s.34.

⁵⁸ Sahn-ı Hisar mahallesinden Fatma'nın, kocasının kendisini rızası olmadan başka şehre götürmek istediğinden şikayet etmesi üzerine kocasının vazgeçtiğine dair ikrar. BŞŞ 699/49a-2 (1042).

⁵⁹ GERBER; a.g.m., s. 327.

⁶⁰ Balıkesir eşrâf ve âyânının "siyaset için mevzu' olan çengel kenar-ı şehirde vaz' olunurken hâlâ Karesi Mütesellimi zikrolunan çengeli Tahtelkale'de etmekle mahall-i mezburdan murûr ve ubûr eden nisvân taifesi çengeli müşâhede ettiklerinde havf edip nice ümmet-i Muhammed hatunları vaz'-ı haml ettiklerine binaen ...ref olunması" talebi ve "çengel mahall-i merkurdan ref olunması mühimmattan olmağla" kaldırılmasına karar verilmesi. BŞŞ 699/43b-4 (Evasıt.L.1041).

⁶¹ "Ve dahî avrat ve diğer oğlan varup su aldığı veya don yuğduğu yerlere Levend taifesi varmaya men' ideler, memnu olmayanı ta'zîr idüp iki ağaca bir akçe cürm alına.

Ve hamam önünde ve hamam yolunda cemiyet idüp oturmayalar..." HEYD; a.g.e., s. 88.

⁶² DÜZDAĞ; a.g.e., s.55.

olan temastan kadınları izole etmeye yardımcı olan pratik bir etkisi de vardır.⁶³ Ayrıca, kadınların terekelerindeki giyecekler içerisinde dış kıyafetlerinin miktar olarak diğer kıyafetlere oranla oldukça fazla ve çeşitli olması, onların ev dışı hayatları hakkında fikir vermektedir.

Balıkesir’de kadınların mahalli dış kıyafetlerinin en dışında kaftan veya ferace bulunur. Genelde astarsız olup; kemha, Bağdâdî, atlas, Şâmî gibi kumaşlardan dikilir ve alaca, kırmızı, yeşil, siyah ve mavi renklerde olabilirdi. Zengin kadınlar simlisini veya altınlısını giyerdi. Kaftanın astarlı olanına ise “kapama” veya “kapama kaftan” denirdi. Daha basit ve ucuz çuka kumaştan dikilen ve hemen her kadında bulunan “ferace” veya “kıvrak ferace”, daha ziyade, gündelik olarak giyilen bir giyecektir. Bunların içerisine de, dıştan bakıldığında görülmeyen gömlek veya zıibun giyilirdi. Yine dış giyeceklerin içine alt giyim malzemesi olarak giyilen şalvar; ağı ve bacakları gayet bol olup, daralarak ayak bileklerine kadar inerdi. Kadınların dış giyiminde en fazla çeşitlilik ve süs, başı örtmekte kullanılan malzemelerde olurdu. Saçlar; beyaz, ipekli veya işlemeli şallarla⁶⁴, çok çeşitleri bulunan dülbentlerle⁶⁵, yaşımlarla veya yemenilerle örtülürdü. Bu baş örtülerinin altına, her ikisi de süslü ve altınlı olan külah şeklindeki arakiye takılırdı. Çember ve saçbağı⁶⁶ da yine saçlar için kullanılan bir aksesuardır. Ayaklara giyilen edik⁶⁷, iç ve dış olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Zenne pabuc ise daha pahalı bir ayakkabı çeşididir. Çarşaf ve peçenin kullanılmadığı Balıkesir’de kadınlar bu şekilde el ve yüzleri açıkta kalacak şekilde örtünüyorlardı.

Kendi şahsi işlerini görebileceklerine dair fetva bulunan⁶⁸ köylü kadınlar ise, tek başlarına şehre gelip, pazarda getirdiklerini satıyor, daha sonra yine pazardan evin ihtiyacı olan malzemeleri alıp geri dönüyorlardı.⁶⁹

Kadınların ev dışı aktivitelerinin başında akraba ve komşu ziyaretleri gelmektedir. Bu komşu ziyaretleri, komşuya kadar giden annenin evde ocak başında bırak-

⁶³ DENGLER; a.g.m., s.29.

⁶⁴ En güzelleri İran ve Hindistan’da dokunan; esvaplık, omuz ve boyun için atkılık, kuşaklık kıymetli bir yünlü kumaşın adıdır. Desenindeki çubuklar arasına resmedilmiş çiçek motifleri ile süslüdür.

⁶⁵ Çok ince beyaz bez. Bundan kadınlar için baş yemenisi ve namaz bezleri yapılır.

⁶⁶ İki parmak kalınlıkta, bürümcük veya kadifeden yapılmış bez şerit olup üzeri ipek veya sırma ile süslüdür.

⁶⁷ Kadın ve erkekler tarafından iş esnasında giyilen bir çeşit şalvar.

⁶⁸ DÜZDAĞ; a.g.e. s.55.

⁶⁹ BŞS 709/90b-2 (20.Ca.1106).

tığı çocuğunun ateş sıçraması sonucu yanarak ölmesi nedeniyle kayıtlara geçmiştir.⁷⁰

Komşu ve akraba ziyaretlerinden başka kadınların sık ve periyodik olarak gittikleri bir yer de hamamlardır. Belgelerden, bu yüzyılda Balıkesir’de en az 5-6 tane hamam bulunduğu anlaşılmaktadır. Birincisi Zağnos Paşa’nın yaptırdığı ve külliyenin bir bölümünü oluşturan hamam, diğeri Şerefeddin Paşa vakfına ait hamamdır. Üçüncü olarak ise Taşpazarı denilen yerdeki hamamdır. Belgelerde ismi geçmemekle birlikte, I. Bayezid tarafından XIV. yüzyılda Balıkesir’de yaptırılan Yıldırım Külliyesinin de bugün hala mevcut olan bir hamamı olduğu bilinmektedir. Ayrıca, halk arasında “Sağlık Hamamı” olarak bilinen ve XVIII. yüzyıl başlarına ait belgelerde “Küçük hamam” olarak ismi geçen yapının da bu yüzyılda yapılmış olması muhtemeldir.⁷¹ Bu hamamlara genelde Cuma günleri, tek başına veya kız çocuklarıyla birlikte gidilirdi.⁷² Şehirli kadınların çoğunun terekesinde hamamla ilgili çeşitli giysi ve malzemeler bulunmaktadır. Hamamlar, kötü niyetli kadınlar için ise, yıkanmaktan çok, boşta duran elbiseleri çalmak için uygun bir mekandır.⁷³

Aile içinde veya kadın kadına olan akraba, komşu ve hamam ziyaretleri dışında kadınlar, erkeklerle yüz yüze gelmeyi ve muhatap olmayı gerektirecek nedenlerden dolayı da hane dışına çıkıyorlardı. Mahkemeye çoğu zaman bizzat gidiyor, görevlilerle ve davalılarla muhatap oluyor veya muarızlarına karşı kendini savunuyordu. Hakkını sadece kişilerden değil Beytülmal Emmini gibi devlet görevlilerinden ve kurumlarından da arıyordu. Onların toplum hayatı içerisinde en yoğun olarak bulunduğu alan da budur.

Kadınlar açısından Osmanlı devletinin hukuki yapısı, kadınların topluma katılmasını belli kurallar dahilinde mümkün hale getirmiştir. Bu konuda araştırma yapan araştırmacıların Kayseri, Ankara ve Bursa gibi şehirlerin mahkeme kayıtlarındaki bulguları, kadınların mahkemeyi güvenerek kullandıklarını ve buraya şahsen başvurup davalarını özgürce savunduklarını gösteriyor.⁷⁴

⁷⁰ BŞS 697/100a-3 (1051).

⁷¹ Abdulmecit MUTAF; **Tarihi Eserleriyle Balıkesir**, Balıkesir,1997, s.76.

⁷² BŞS 701/9b-1 (27.C.1061).

⁷³ Ayşebacı köyünden üç kadın, Zağnos Paşa hamamında bir kıza ait olan “Çuka ferace-Alaca dülbent kuşak- İnce telli makrama- Yaşmak- Tartancık- Mavi kutni zıbın- Bez gömlek- Bir çift Edik”ten oluşan eşyalarını çalmıştır. BŞS 696/30a-1 (1030).

⁷⁴ GÖÇEK-BAER; a.g.m., s. 59.

Kadınların aile sınırlarını aşan nüfuzlarının diğer bir göstergesi mülk sahibi olmalarıdır. Tanıdığı veya tanımadığı kimselerden başka, şehrin ileri gelenleriyle de bu vesile ile yüz yüze geliyordu. Kadı, Müftü hatta Vezir ile mülk alış verişinde bulunmaları,⁷⁵ onların toplum hayatının dışında olmadıklarını göstermektedir. Örneğin Selime adlı kadın, mirasçılar arasında taksimi kabil olmadığı için satışa çıkarılan dükkanı, bu tür malların satışının yapıldığı ve Zağnos paşa camiinin kuzeyinde olması muhtemel olan çarşıda (*Sûk-ı Sultânî*) defalarca yapılan açık artırmaya bizzat katılarak 10.300 akçeye satın almış ve diğer mirasçıların paylarını vermiştir.⁷⁶

Kadınların erkeklere ait mesleklere fiilen girmesi de neredeyse imkansızdı. Askeri ve idari mevkilerde hiçbir kadın olmadığı gibi, hiçbir kadın sancak yöneticisi, ya da yardımcısı olarak atanmıyor, en alt mevkide bile olsa herhangi türde bir idari göreve getirilmiyordu. Bu alan, kadınların hiç olmadıkları bir alandır. Şuhûdu'l-hal olmadıkça kadınlar hiç bir devlet kademesinde yönetici veya görevli bulunamazlar.⁷⁷ Balıkesir'deki herhangi bir medresede müderris olarak buldukları da vaki değildir. Yönetici veya görevli olabildikleri tek alan vakıflardır. Mütevelliyeye kadınlar, vakıf yönetimiyle ilgili olarak erkek mütevellilerin uğraştığı tüm meselelerle bazen bizzat, bazen de vekilleri aracılığıyla uğraşılıyor, hatta gerekirse meselelerini Divan-ı Hümayûn'a da taşıyorlardı.

Az sayıdaki örnekte onların şehirdeki ekonomik, idari ve siyasi hareketliliğin dışında olmadıkları da görülmektedir:

Zağnos Paşa sülalesinden olup da bu vakfın mütevelliyesi olan Hadice bint-i İlyas Paşa, sahip olduğu maddi imkan ve siyasi nüfuzu arkasına alarak yöneticisi olduğu vakıfla ilgili olarak şehrin idarecilerini ve vakıf görevlilerini bir hayli uğraştırmıştır. Vakfiyenin şartlarına uymadığı yolundaki şikayetlerin İstanbul'a kadar ulaşmış olmasına ve görevlilerce talep edilmesine rağmen vakfiyeyi dahi çıkarıp göstermemiştir.⁷⁸

Aynı belgeden Hadice hatunun günlük siyasi gelişmeleri de takip ettiği ve bunları kendi menfaati doğrultusunda kullandığı anlaşılmaktadır: Vakfiye gereği medresedeki öğrencilere yemek vermesi gerektiği halde vermemiş ve şikayetçilere "Hatt-ı Hümayun gereği suhteye bir şey vermeyiz" demiştir.

⁷⁵ Fatma hatun Vezir İlyas Paşa'ya arsa, Tarhala Kadı'sı Osman'a da ev satmıştır. BŞS 699/21b-3 ve 22a-1 (Evasit.R.1040). Havva hatun Müftü'ye, Oruçgazi mahallesinde ev satmıştır. 706/70a-2 (9.M.1103).

⁷⁶ BŞS 697/30a-1 (14.R.1078).

⁷⁷ JENNINGS; 1975/a, s. 64.

⁷⁸ BŞS 705/47b-1 (10.N.1099).

Aynı vakfın daha önceki yöneticisi olan Zahide hatun ise, hamam fiyatlarını halkın fazla bulduğunun Kaymakam tarafından kendisine haber verilmesi üzerine kirada indirim yapmıştır.⁷⁹

Bu örneklerin de desteğiyle kadınların, şehir toplum hayatından kopuk olmadıklarını ve toplumsal mekan kullanımında büyük ölçüde özgür olduklarını söylemek mümkün hale gelmektedir. Ancak bu hayatın ne kadar içerisinde oldukları hakkında bir oran vermek gerekirse; sicillerde kadınlara ait kayıt sayısının genele göre oranı olan % 20 rakamının en makul ve somut bir rakam olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

5.3. AİLE NÜFUSU VE ÇOCUKLAR

Balıkesir'de anne, baba ve çocukların oluşturduğu bir ailenin, ortalama kaç kişiden oluştuğu hakkında, yine tereke kayıtları yaklaşık olarak bir fikir vermektedir. Ancak bu rakamların, nüfus sayımı rakamları kadar kesin ve istatistiksel olmayacağı unutulmamalıdır.

Balıkesir merkez ve köylerindeki ailelerin, sahip oldukları çocuk sayısına göre tasnifi şöyledir:

	Aile Sayısı	Çocuk suz	1 çocuk	2 çocuk	3 çocuk	4 çocuk	5 çocuk	6 çocuk	7 ve... çocuk	<u>T O P</u> Erkek ç.	<u>L A M</u> Kız ç.
Şehir	180	21	45	50	29	20	11	2	1	185	201
Köy	190	11	47	50	36	24	10	6	5	252	221

Tabloya göre hiç çocuğu olmayan aileler şehirde yaklaşık % 11, köylerde ise % 6 dir. Ailelerin çoğu iki çocuğa sahiptir. Yoğunluk 1, 2 ve 3 çocuklu ailelerde olup, bunların oranı şehirde % 68, köyde ise % 70 dir. Bundan sonra çocuk sayısı arttıkça oran düşmektedir. Bu rakamlara göre Balıkesir'de ailelerin sahip oldukları ortalama çocuk sayısı şehirde 2.1, köylerde 2.5 tur.

Şehirdeki kız çocuk sayısı erkek çocuklardan fazla iken köyde durum bunun tersinedir. Fakat şehir-köy birlikte değerlendirildiğinde Balıkesir'deki erkek çocuk oranı toplamın % 51'idir. Ancak ilerleyen yıllarda yukarıda sayılan savaş vb sebeplerle, muhtemelen kadınlar genel nüfus çoğunluğunu oluşturuyordu.

⁷⁹ BŞS 698/87a-2 (Gurre.R.1033).

Balıkesir’de bir ailenin yaklaşık olarak kaç kişiden oluştuğunu bulmak içinse, çocuk sayısına anne-baba sayısını da eklediğimizde; şehirde 4.1, köylerde ise 4.4 çıkmaktadır. Bu rakam Ö. Lütfü Barkan tarafından XVI. yüzyıl için ortaya konmuş bulunan ve tarihçilerin çoğunun kabul ettiği “Osmanlı ailesi beş kişiden oluşur”⁸⁰ görüşüne oldukça yakın bir rakamdır. Aradaki fark ise, XVII. Yüzyılda meydana gelen isyan ve savaşlar gibi nedenlerden kaynaklanıyor olabilir.

Balıkesir’de erkek çocukları kız çocuklarına tercih etme ve kız çocuk hakkında olumsuz düşünceye sahip olma şeklinde bir anlayışın olmadığını görüyoruz. Burada kızlar, mirastan hariç tutulmayıp paylarına düşeni alabilmişler, mahrum edilmemişlerdir. Ayrıca babalar mülk hibe etmede kızlara biraz daha iltimas geçmişlerdir. Yine bazı bölgelerde kız çocuklarından miras kaçırmak amacıyla, kurulan aile vakıflarına sadece erkek çocukların yönetici olmaları şartnameye konulurken; Balıkesir’de böyle olumsuz bir duruma da rastlanmamıştır. Sicillerde yer alan miras ve vakıf görevleriyle ilgili davalar, daha ziyade kardeşler veya akrabalar arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır.

Yine, Türk toplumunda sürekli veya çoğunlukla kız çocuğu doğan aileler, bunun erkek çocuk lehine değişmesini temenni etmek üzere kızlarına “Yeter”, “İmdat”, “Yetiş”, “Döndü”, “Songül” gibi isimler koydukları bilinmekte ve bu da onların kız çocukları hakkındaki düşüncelerini ve erkek çocuk özlemlerini somut bir şekilde yansıtmaktadır. Bu gibi durumlara da Balıkesir’de pek az rastlanmakta olup sadece iki örnek vardır: Balıkesirli olma ihtimali oldukça zayıf olan Kürt Cebrail kızına “Döndü” ismini koymuştur.⁸¹ Erkek çocuk özlemi çektiği anlaşılan Oyuklar köyünden Hıdır’ın terekesinde ise çocukları büyükten küçüğe doğru şöyle sıralanmıştır: Sâbire, Râziye, Kızsonu, Emine ve Abdi.⁸²

5.4. AİLE İÇİ GAYR-I MEŞRU İLİŞKİLER

Balıkesir Sicillerinde, genellikle kadınların zorla karıştıkları bazı aile içi çarpık cinsel ilişkilerin yaşandığına dair davalara da rastlanmıştır ve bunların sayıları aşağıda özet olarak verilen belgeler kadardır. İlk iki dava kardeşinin karısıyla olan gayr-ı meşru cinsel ilişkiye aittir:

⁸⁰ Ö. Lütfü BARKAN; **XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonomi-nin Hukukî ve Malî Esasları**, I, (Kanunlar), İst. 1943, s. 152.

⁸¹ BŞS 694/27b-3 (Za.1023).

⁸² BŞS 693/281-1 (Evail.R.1012).

Kasaplar mahallesinden Mehmed İstanbul'a giderken, büyük olması sebebiyle babası yerine koyduğu ana-baba bir ağabeyi Memi'ye karısı Fatma'yı emanet etmiş; ancak ağabeyi karısıyla zorla zina ettiği için davacı olmuştur. Memi inkar ettiyse de şahitler "bize itiraf etti" diye ifade vermişlerdir.⁸³

Zâbit tarafından mahkemeye getirilen ve kardeşinin karısını kendi karısı yokken evine getirmekle suçlanan İbrahim, "Abaza kaçkununda kendi hatunum evde değil iken bir kaç gece avratla benim evimde bile olduk" diyerek itiraf etmiştir.⁸⁴

Diğer iki belgenin birinde üvey kızıyla ilişkide bulunan bir üvey baba, öbüründe ise aynı evde kardeş gibi büyüyen iki kişinin gayr-ı meşru ilişkileri söz konusudur. Son belgede her ikisini de verilen cezalar da zikredilmiştir:

İzmirler mahallesinde Kalender, üvey kızı Raziye ile zina ettiğini itiraf edip; "...annesi hasta idi ben dahi annesini kıyas eyledim...sekiz aydır tasarruf eyledim.." demiş ve Raziye de ayrıca itiraf etmiştir.⁸⁵

Mendehorya köyünde amcası tarafından büyütülen Aşir, evli olduğu halde amcasının beslemesi olan Ayşe ile "...evde, samanlıkta, boş olan yerde..." zina etmişler ve her ikisinin de itiraf etmeleriyle had cezasına karar verilmiştir.⁸⁶

Bunların dışında iki ayrı belgede kayınvalidesiyle zina iddiasında bulunan iki kişi hakkında yapılan soruşturma sonucunda ahali kendilerinin lehinde şahadet etmişlerdir.⁸⁷

5.5. ÇOK EŞLİLİK

Osmanlı toplumunda, İslam hukukunun verdiği bir ruhsattan yararlanarak erkeklerin aynı anda iki, üç, dört kadınla evlenebilmeleri uygulamasına Balıkesir'de de rastlanmaktadır. Erkeklerle ait tereke kayıtlarındaki şehir ve köydeki (dul olarak ölenler hariç) tek eşli, iki eşli ve üç eşli olanların sayılarıyla oranları şöyledir:

	Tereke Sayısı	1 Eşli	%	2 Eşli	%	3 Eşli	%	4 Eşli	%
Şehir	164	149	91	14	9	1	-	-	-
Köy	177	168	95	9	5	-	-	-	-

⁸³ BŞS 697/25b-3 (Evahir.Za.1069).

⁸⁴ BŞS 699/94a-2 (1034).

⁸⁵ BŞS 699/30a-2 (Evahir.C.1040).

⁸⁶ BŞS 701/16b-1 (23.L.1061).

⁸⁷ BŞS 700/2a(27)-1,2 (29.L.1053) ve 700/3b-2 (20.L.1053).

Bunlar içerisinde ikiden fazla eşi bulunan tek kişi, asi Vezir İlyas Paşa'dır. Ancak onun eş sayısı da kesin olmadığından⁸⁸ değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Balıkesir'deki durumun daha iyi kıyaslanabilmesi açısından, aynı yüzyıldaki diğer bazı şehirler ve Anadolu'daki oranlar ise şöyledir:⁸⁹

Şehirler	1 Eşli %	2 Eşli %	3 Eşli %	4Eşli %
İstanbul	92,35	6,76	0,56	0,32
Edirne	92,81	6,79	0,39	-
Bursa	95,32	4,48	0,18	-
Ankara	88,05	0,34	1,35	-
Anadolu –Muhtelif	89,35	9,51	1,13	-

Çok eşliliğin en başta gelen sebeplerinden biri çocuk sahibi olabilmektir. Balıkesir'de de bu ailelerin bazılarının hiç çocuğu yokken bazılarının ise sadece bir tane olduğu görülmektedir. Diğer çocukların da ikinci eşten olmuş olması muhtemeldir. Çocuk sayılarına göre ise çok eşli ailelerin durumları şöyledir:

	Aile Sayısı	0 Çocuk	1 Çocuk	2 Çocuk	3 Çocuk	4 Çocuk	5 ve 6 Çocuk
Şehir	14	2	3	3	-	4	2
Köy	9	1	2	1	3	-	2

Poligaminin diğer bir sebebi de; belgelerden de açıkça görüleceği gibi, XVII. yüzyılda meydana gelen çok sayıda olan ve uzun süren savaşlar, isyanlar veya ekonomik sebepler nedeniyle başka şehirlere gidildiğinde oralarda meydana gelen ölümler sebebiyle erkek nüfusunun azalması; bunun karşılığında da kadın nüfusunun artması olabilir. Toplum, boşanmış veya kocası ölmüş dul kadınları evlenmeye zorlayıcı bir yapıya sahipti. En fazla tecavüz ve sarkıntılık olayları da dul kadınların ba-

⁸⁸ İlyas Paşa'nın mirasından hak talep eden muhtelif belgelerde üç eşinin adı geçmekte iken, Paşa'nın tereke kaydında iki eşinin ismi bulunmaktadır. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI ise dört eşi bulunduğunu belirtmektedir. İ. Hakkı; a.g.e.,s. 108.

⁸⁹ ÖZTÜRK; a.g.e.,s. 111.

şına geliyordu. Ayrıca kadınların geçim kaynakları da oldukça kısıtlıydı. Bu gibi sebepler bazılarını ikinci eş olarak da olsa evlenmeye mecbur etmiş görünmektedir.

Diğer taraftan, kadın toplumu tarafından çok eşliliğin pek fazla yadırganmadığı ve kabullenildiği de anlaşılmaktadır. Aynı erkekle evli kadınların kavga veya geçimsizliklerine dair herhangi bir dava mahkemelere yansımadağı gibi, eşlerden birinin kocasının kendisine kötü davrandığı veya nafaka ve diğer ihtiyaçlarını karşılamadığına dair bir şikayet de olmamıştır. Bir örnekte ise, ölen kocanın malları eşleri arasında problemsizce paylaşılmış ve hatta eşlerden biri hissesini ve mihrini, miras malların mirasçılar tarafından teslim edilinceye kadar mahkeme tarafından emanetçi olarak (*vâziu'l-yed*) tayin edilen diğer ortağının elinden alarak onu ibra etmiştir.⁹⁰

Eşlerin ayrı ayrı evlerde, hatta avluları bile ayrı olarak oturmayı istemeye hakları bulunduğu halde⁹¹, onların genelde aynı evde oturdukları anlaşılmaktadır. Çünkü tereke kayıtlarına göre çift eşli olup da iki eve sahip olan sadece bir erkek vardır. İki hanımlı Mustafa adlı kişi ise ikinci eşine, diğer eşine daha önce hibe ettiği evin bitişiğinde bir ev hibe etmiştir.⁹² Bu ailelerin çoğunun, aynı hanede değilse de aynı avlu içerisindeki evlerde oturdukları da düşünülebilir.

Çok eşlilik, erkeğe bazı maddi külfetler yükleyebileceğinden, maddi durumunun iyi olması gerekmektedir. Çift eşli erkeklerin terekelerine bakıldığında; serveti 10.000 akçenin altında olan şehirli erkek sayısı üç, köylülerin ise ikidir. Her iki yerleşim biriminde de bu tür erkeklerin servet yoğunluğunun 30.000 akçe civarında olması, Balıkesir'de fakirlerden ziyade orta halli veya zengin olanların birden fazla kadınla evlenebildiğini gösteriyor. Terekelerde kişilerin meslek, unvan ve görevleri belirtilmediği için bu erkeklerin toplumsal statüleri hakkında bir fikir edinemiyoruz.

5.6. EVLİLİĞİN SONA ERMESİ VE DUL KADINLAR

Osmanlı toplumunda boşanmanın azlığı yabancı araştırmacıların da dikkatini çekmiştir.⁹³ Ancak boşanmaların pek çoğu sicillere kaydedilmediği için, sayısı ve oranı hakkında kesin bir bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Fakat yine bu kayıtların satır aralarında Balıkesir'deki boşanmaların sebepleri hakkında az da olsa bilgi bulmak mümkündür.

⁹⁰ BŞS 704A/37a-1 (20.Ş.1096).

⁹¹ DÜZDAĞ; a.g.e., s. 57.

⁹² BŞS 703/5b-2 (23.Z.1085).

⁹³ JENNINGS; 1975, s. 95-96.

Mahkeme kararıyla (*kazai*) boşanmaların dışında en fazla kaydı bulunan boşanma türü olan muhalaaların tek sebebi vardır; “adem-i zindegânelik” veya “hüsn-i zindegâne olmaması”; yani geçimsizlik. Kocasının şiddetine maruz kalmak boşanmaya sebep sayılmadığı için – daha önce Birinci Bölümde bahsi geçtiği gibi - kocanın bir daha dövmeyeceği konusunda ettiği talak yeminine sadık kalmaması sebebiyle sadece bir kadın boşanmayı başarabilmiştir.

Balıkesir’deki bir diğer boşanma sebebi de ahlaki nedenlerdir. Kadının adının karıştığı zina ve fuhuş olaylarının dedikodusu bile kocası tarafından boşanmaya yetmiştir.⁹⁴ Mahmud ise karısı Cennet’i komşusunun evinden para çaldığı için boşanmıştır.⁹⁵ Kocanın ettiği talak yemini de diğer bir sebeptir. Talak yemininin muhatabı bazen kadının kendisi iken,⁹⁶ başkalarına karşı edilen talak yeminlerinde ise kadınlar, hiç ilgileri olamadığı bir konudan dolayı boş oluyorlardı.⁹⁷ Üstelik bu yeminler çoğu kez “talak-ı selâse” üzerine olduğu için, kadının artık başka bir koca adayından teklif beklemesi gerekiyordu. İhtida edip müslüman olan bir kadın da kocasının din değiştirmemesi sebebiyle dul kalıyordu.⁹⁸

Bir sebeple dul kalan kadınların ellerindeki mihr ve mirasın, hayatlarının sonlarına kadar geçimlerine yetmesi her zaman mümkün olmayacağından, genellikle tekrar evlenirlerdi. Ama dul kalan kadınlar her zaman bir erkek akrabalarının evine taşınmaz, kendi evinde yaşamaya devam ederdi. Balıkesir’de dul olarak vefat ettiği anlaşılan bazı kadınların terekelerinden, pek fazla olmayan servetlerinden başka bazen bir ev bıraktıkları da ortaya çıkmaktadır; yani bu kadınlar bir hane reisi olarak kabul edilmişlerdir. Kırsal kesimde dul kalan kadının işe yarar oğlu yoksa, dışarıdan ırgat bularak toprağı işletmeye devam ettiği takdirde “bîve” sıfatıyla tahrir defterine kaydedilirdi ve bu şartlarla toprağın işletmesi kendine bırakılırdı. Ama genellikle sipahi bu toprağı dul kadından alıp başka birine devretmek temayülündedir.

Balıkesir’de dul olarak vefat eden şehirli kadınların oranı % 20 (68 kadından 14 ü) iken, köylerdekilerin oranı % 16 (28 kadından 4 ü) dir. Dul olarak ölen erkeklerin oranı ise şehirde % 9 (180 erkekten 16 sı), köyde % 7 (190 erkekten 13 ü) dir. Bu

⁹⁴ BŞS 693/208-2 (1012) ve 698/5a-3 (1030).

⁹⁵ BŞS 697/5a-3 (Evasıt.C.1068).

⁹⁶ Ayşebacı köyünden Kulu, karısı Elife “İmanın evine varırsan talak-ı selase ile boş ol” dedi ve karısının oraya gitmesiyle boşanma vuku buldu. BŞS 694/4a-1 (Evasıt.Ra.1023).

⁹⁷ Eftelye köyünden Hasan’ın borcunu ödemek üzere talak yemini etmesi ve ödememesi sonucu karısının boş olduğu kayda geçirilmiştir. BŞS 696/8a-2 (1029).

⁹⁸ BŞS 703/22a-4 (2.Ra.1087).

oranlar erkeklerin eşlerinden daha önce öldüklerini göstermesinin yanında, dul kadınların tekrar evlenmekte fazla ısrarcı olmadıklarına da delalet eder. Ancak savaşların erkek ölümlerindeki etkisini de hesaba katmak gerekir.

ALTINCI BÖLÜM

DİNİ HAYAT – GAYR-I MÜSLİMLER – CÂRİYELER

Balıkesir Şer'îye Sicillerinde, Osmanlı toplum hayatının önemli bir ögesi olan Dinî hayat ile bu toplumdaki “diğer” kadın gurupları olan Gayr-ı müslimler ve Cârîyeler hakkında az da olsa bilgi bulmak mümkündür.

6.1. DİNİ HAYAT

Şer'îye Sicilleri doğrudan dinî hayat hakkında bilgi veren bir kaynak değildir. Ancak, Osmanlı toplumunda medeni hukuk alanında ve mahkemelerde çoğunlukla İslâm hukukunun hükümlerinin geçerli olması sebebiyle, dolaylı da olsa onlarda Osmanlı toplumundaki dini hayat hakkında bazı bilgileri bulmak mümkündür. Bu bilgileri de ibadetler ve yasaklar ile hayırlar ve sevaplar başlıkları altında toplamak mümkündür.

6.1.1. İbâdetler ve Yasaklar

Bilindiği gibi; İslâm dinine mensup olan kişilerin dinen yerine getirmek zorunda oldukları namaz, oruç, hac ve zekat gibi, bazısı şahsî olan, bazısının ise toplumsal yönleri de bulunan ibadetleri vardır. Bunlardan namaz, ibadetlerin içerisinde en şahsî olanı olmasına rağmen, yerine getirilmesi ile ilgili bazı hükümler örfî kanunnâmelerde bile yer almış ve müslüman olanların namaz kılıp kılmadıklarının –özellikle de Cuma namazını-mahalle mahalle, köy köy teftiş edilip¹, kasden terk edenlerin cezaya (*ta'zîr*) çarptırılmaları hükme bağlanmıştır. Ancak bir başka nüshadaki aynı maddeye ait; “arza muhtaçdır, emrolunmayınca etmeyeler” hâşiyesi,² uygulamaya esneklik getirdiğinden dolayı, sicillerde böyle bir suçta veya bu suçtan cezalandırılmaya ait bir belgeye rastlanmamıştır.

¹ HEYD; a.g.e., s. 84.

² AKGÜNDÜZ; a.g.e., s.93.

XVII. yüzyılda Balıkesir’de Zağnos Paşa ve Yıldırım Beyazıt Külliyelerine ait olmak üzere iki cami³ ve her mahallede en az bir tane olmak üzere de asgarî yirmi iki mescit bulunmaktadır. Ancak bu cami ve mescitlere kadınlar muhtemelen sadece Ramazan ayında teravih namazı için gidiyorlardı. Bazı kadınların tereke kayıtlarında bulunan seccadeler, onların namaz kıldıklarına işaret etseler de bu ibadetin ne oranda yerine getirildiğini anlamak mümkün değildir. Yine bazı terekelerde kişilerin “*İskât-ı salat*” için para ayırmış olmaları⁴; bu dönemde Balıkesir’de, sağlığında kılamadıkları veya kıldıkları halde kabul edilip-edilmediğinden emin olmadıkları namazlar için fakirlere para dağıtılarak (veya dağıtılıyormuş gibi) yapılan “devir” uygulamasının var olduğunu gösteriyor.

Kanunnamelerde oruç ibadeti ile de ilgili hükümler yer almış ve yapılan teftişlerde kasten oruç yiyenlerin de aynı şekilde cezalandırılması (*ta’zir ve cürm*) hükme bağlanmıştır.⁵

Herhangi bir vesile ile sicillerde kayda geçmiş bulunan kişilerin isimlerinin önündeki “el-hâc” veya “hacı” sıfatları vesilesiyle, belgelere en çok yansıyan farz ibadet türü ise hac’dır. Erkekler için “el-hâc”, kadınlar için ise “hacı” sıfatı kullanılmakta olup⁶ erkeklerin hacca gitme oranının kadınlara göre çok yüksek olduğunu yine bu unvanlar göstermektedir. Kadınlarda hacca gitme oranının az olmasının sebebinin maddi imkanlardan başka; o dönemde yolculuğun zorluğu, salgın hastalıklar ve emniyet şartları açısından da uygun olmamasıdır. Çünkü pek çok erkeğin bile hacca giderken veya gelirken hac yolunda vefât ettikleri anlaşılmaktadır.⁷

Sağlığında hacca gidemeyen veya bir daha gitmek isteyip de gitme imkanı bulamayan bazı erkekler hac için vasiyette bulunurken,⁸ bu duruma kadınlarda pek rastlanmaz. “Hacı” unvanlı kadınların isimlerinin; dükkan kiralama, köle-cariye azat etme, ev hibe etme, mudarabe ile para alma-verme gibi konulara ait belgelerde geçmesi, ancak maddi durumları çok iyi olanlarının hacca gidebildiklerini gösteriyor. Bir belgeden ise, Balıkesirli Ayşe hatunun Hz. Peygamber’in kabrine komşu (*mücâ-*

³ MUTAF; a.g.e., s.13.

⁴ “...1500 akçesi İskât-ı salât için sarfoluna...” BŞS 693/41a-1 (Evail.R.1012).

⁵ HEYD; a.g.e., s. 84.

⁶ “...El-hac Balı evkâfının mütevelliyesi olan Hacı Rukiye’nin...” BŞS 693/2-2 (Evail.Ra.1012).

⁷ Karye-i Esirciler’den tarîk-i hac’da vefât eden el-hâc Yusuf’un muhalledâtı. BŞS 693/280-1 (Evail.R.1012) ve diğerleri.

⁸ “...Merhûm Hayreddin’in hac vasiyetini yerine getirmek üzere...” BŞS 693/144-1 (Evahir.C.1012).

vire) olmak amacıyla Medine'ye gidip oraya yerleştiği ve orada da vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁹

Kur'an okumak da dinen tavsiye edilmiş bir ibadettir. Küçük yaşta gidilen mahalledeki Muallimhâne'de çocuklara Kur'ân okuması öğretiliyorsa da, kadınların ilerleyen yaşlarında bu ibadeti pek sürdüremedikleri anlaşılıyor. Çünkü sadece iki kadının terekesinde "Kelâm-ı Kadîm" çıkmıştır. Bir kadında "En'âm-ı Şerîf", bir diğesinde de "Kitâb-ı Muhammedî" adlı kitap çıkmıştır ve bu kadınların hepsi de şehirli kadınlardır.

Yasaklarla ilgili hususlara gelince; zina, fuhuş, hırsızlık gibi hukuken suç sayılan hareketler, dinen de günah sayıldığı için bunlar hakkında zaten kanunî takibat yapılmaktaydı. Bu gibi suçların oranlarının düşük olması kadınların dini yasaklara uymaya ne kadar riayet ettiklerini göstermektedir. Diğer taraftan hem kadınlar hem de erkekler tarafından uyulmasına dikkat edilen bir yasak da, birbirleriyle evlenmeleri yasak olmayan kişilerin nikahsız oldukları halde görüşüp konuşmaları (*nâmahremlik*) konusudur ve bununla ilgili fetva ve hükümler genel toplum ahlâkını ve asayişini ilgilendirmesi açısından sicillere de yansımıştır.¹⁰ Toplumun bu konudaki baskısının yanında, dinin kesin kurallarının ve ehl-i örf tâifesinin de oldukça sıkı sayılabilecek önleyici, caydırıcı tedbirleri, takibatları; şehir ve köylerdeki zina ve fuhuş olaylarının az olmasının önemli bir sebebidir.

6.1.2. Hayırlar ve Sevaplar

Kadınlar, farz ibadetlerin dışında sevap kazanmak amacıyla, maddî imkanlarının elverdiği ölçüde hayır ve sadaka gibi bağışlarda da bulunmuşlardır¹¹. Bunların başında vakıf kurma veya bir vakfa bağışta bulunma faaliyetleri gelmektedir.

Vakıf müessesesinin Osmanlı devletinin genel yapısı içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Orta ve Yakındoğu Türk ve İslam devlet anlayışında sosyal, kültürel ve dinî hizmetlere yer verilmezdi. Bu modelde devletin görevi, teb'ası arasında adâleti ve güvenliği sağlamaktır. Toplumun ihtiyaç duyduğu bütün sosyal, kültürel ve

⁹ BŞS 704/34a-2 (Gurre.N.1095).

¹⁰ Bazı müslümanların evlerinin avlularında iskân ettirdikleri zimmîlerin erkeklerinin ihtiyaç üzerine evlerine gelip "zevcâtı üzerlerine dâhil olup muttali" olmaları" üzerine bu durumun câiziyeti hakkındaki fetvâ sicilde kayıtlıdır. BŞS 693/1-1 (1012).

¹¹ "...Vaktâ ki dünya dâr-ı fenâ ve firâr olup bekâ ve karar oldıysa umûr-ı ahvâlimde teemmül idüp bazı emvâlîm vücûh-ı hasenât ve sunûf-ı hayrâta sarfetmek dileyüp cemi' malımın sü-lüsünü ..." BŞS 693/41a-1 (Evail.R.1012).

dinî hizmetler, varlıklı kimselerce kurulan vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren tesis edilen ve vakfiyeleri mevcut olan 26.000 vakfın 2.309'u kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Kadın vakıf kurucularının çoğu Osmanlı yönetici ve elit tabakanın eşi, kızı veya annesinden oluşmakta olup, reaya sınıfından olanların oranının % 5' i geçtiğini söylemek zordur.¹²

İstanbul'da XVI. Yüzyılda kurulan vakıfların 1/3'ü (%36) kadınlar tarafından kurulmuştur.¹³ İstanbul dışındaki şehirlerde de kadınlar muhtelif vakıflar kurmuşlardır. Örneğin Trabzon'da vakıf kuranlar içerisinde en büyük gurubu kadınlar oluşturmaktadır ve onları kurduğu bu vakıflar şehrin sosyal ve ekonomik yapısına büyük katkıda bulunmuştur. Yine bu şehirdeki en büyük vakfı da bir kadın, Sultan I. Selim'in annesi kurmuştur.¹⁴

Balıkesir'de şehrin ileri gelen ailelerine veya hanedâna mensup kadınların kurmuş oldukları ve sicillerde adı geçen vakıfların başlıcaları; (kimliği tespit edilemeyen) Kamer hatun vakfı¹⁵, Sultan II. Mehmed (Fatih)'in halası olan Fatma hatun vakfı¹⁶ ve onun kızı Sitti hatun¹⁷ vakıfları olup hepsi de XVII. yüzyıldan öncesine aittirler. Bu yüzyılda yine oldukça zengin olan kadınlar olmasına rağmen, Manisa'da da olduğu gibi¹⁸ onlar tarafından kurulmuş büyük ve müstakil bir hayır vakfının kaydına rastlayamadık. Bunda, Balıkesir'de hanedândan veya üst düzey yetkililerden herhangi bir kimsenin bulunmaması ve ülkenin bozulmaya başlayan ekonomisinin de etkili olduğu düşünülebilir.

Balıkesir'de kadınlar, daha ziyade, önceden yapılmış dinî ve sosyal hayır müesseselerine yardım ve bağışlarda bulunmuşlardır.¹⁹ Yapılan bağış miktarlarından, bu kadınların genellikle orta tabakadan oldukları anlaşılmaktadır. Kadınların para ve ev bağışlamada en çok, mahallenin ihtiyaçlarının karşılanması ve fakirlerin gözetilmesi için yine mahalleli tarafından kurulmuş olan vakıfları (*avarız vakıfları*)

¹² YÜKSEL; a.g.m., s. 52.

¹³ BAER; a.g.m., s. 10.

¹⁴ Ronald C. JENNINGS; "Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640", *JESHO* 33 (1990), s.274.

¹⁵ BŞS 693/113-5 (Ca.1012).

¹⁶ BŞS 694/14a-2 (1023).

¹⁷ BŞS 694/123b-4 (1024).

¹⁸ GÜNAY; a.g.t., s.74.

¹⁹ "...Karye-i Çakır'daki mescid ve pınarın tamiri için.. " vakfedilen ev. BŞS 694/12b-3 (1023). Ayşe adlı kadın, Karaoğlan mahallesi mescidine çerağ için kazan vakfetmiştir. BŞS 698/6b-1 (Evasıt.Ş.1031).

tercih ettikleri görülmektedir. Böylece vakfettikleri para çok sayıda fakire ulaşabilecekti:

“Ayşe nam hatun... hâl-i hayatında ve kemâl-i sıhhatinde... menzil-i mezbûr izn-i şer’le bey’ olunup semeni mahalle-i mezbûre fukarâsı avârızı için vakf olan akçeye zamm olunsun deyu vakf ve şart ve tayin eylediği...” ni kaydetmiştir.²⁰

Az sayıda kadın da kendilerine Kuran okunması şartıyla para veya ev vakfetmişlerdir:

Şehrî adlı kadın sağlığında, Karaoğlan mahallesi mescidine, imam tarafından ruhuna “Yâsin” sûresinin okunması şartıyla 2.000 akçe vakfetmiştir.²¹

Ümmühan adlı kadın ise, Sahn-ı Hisar mahallesindeki evini, Medine’ye vakfederken, soyları kesilinceye kadar yakınlarına ve onların evlatlarının kullanmalarını şart koşarak, onlara da iyilikte bulunmaya çalışmıştır:

“Ümmühan hatun..mülk menzilini vakf-ı sahîh-i şer’î ve habs sarîh-i mer’î ile vakf ve habs idüp...ba’dehû ..Kâmile bint Abdullah nam hatuna ve mezbûre Kâmile’nin evlâdına ve evlâdı evlâdına batnen cedd-i batnin ve karnen ba’de karnin mutasarrıf olalar ve ba’de’l-inkırâz Medîne-i Münevvereye vakfola...”²²

Bu tür hayır ve bağışlarda bulunabilmek için belli bir seviyede zengin olmak gerekli olsa da bazı kadınların sevap kazanabilmek için, düşük miktarlarda parayı hayra sarf edilmek üzere vasiyet ettikleri, şehirli-köylü kadınlara ait on üç tereke kaydında görülmektedir. Bunların çoğu 300-500 akçe civarında olup; 5.000 ve 3.500 akçelik iki vasiyetin ise çeşme ve mescit tamiri için olduğu açıkça belirtilmiştir.

Balıkesir’de kadınların yine sevap kazanmak için yaptıkları bir diğer faaliyet de köle-cariye azat etmektir:

Fatma ve gelini birlikte “...hasbeten lillâhî’l-azîm ve talebeten li merzâtihî Rabbihî’l-Kerîm malından itak ve mülkünden itlâk idüp...” Cafer adlı köleyi azat etmişlerdir²³

Bazısı bununla da yetinmeyip, serbest kaldıktan sonra geçimlerini sağlayabilmeleri için onlara verilmek üzere para da vasiyet ediyorlardı:

Rus asıllı cariye Şahbaz “..Hacı Kadın vefatından kırk gün önce beni azad eyledi ve bana 1000 akçe vasiyet eyledi...” deyip mirasçılara karşı şahitlerle de

²⁰ BŞS 696/8a-3 (Evail.Z.1029).

²¹ BŞS 693/198-1 (22.L.1012).

²² BŞS 699/58a-1 (Evahir.B.1042).

²³ BŞS 693/36a-2 (Evail.R.1012).

ispat ettikten sonra aynı işlem Mülayim, Müşârefe ve Nâzenin adlı cariyeler için de tekrarlanıp kayda geçirilmiştir.²⁴

Kadınların aile üyelerine yaptıkları hibelerin bazıları sadece bağış veya mal aktarımı amacını taşıırken, bazılarında ait akitlerde yer alan "Allah rızası için" ibaresi, onların hibe yoluyla hem akrabalarını sevindirmeyi hem de sevap kazanmayı amaçladıkları anlaşılıyor:

Üçpınar köyünden Fatma , kendine miras kalan malları kardeşi Mehmed'e "...rızâ-i lillâh hîbe-i sahîha ile hîbe ettim deyu bi't-tav' ve'r-rızâ ikrâr ve i'tirâf..." ederek kaydedilmesini sağlamıştır.²⁵

Yine sevap kazanmayı amaçlayan bir başka faaliyet de çocuk evlatlık edinecek (*tebennî*) onu besleyip büyötmektir:

Mustafa Fakîh mahallesinden Muslu, "...Hasan sağîr halinden ilâ hâzihî'l-ân zevcem Rahîme nam hatunun hacr ve terbiyesinde olup hasbeten lillâhi Teâlâ mezbûru tebennî etmişti. Elhâletü hâzihî mezbûr Hasan'ı ben dahî kezâlik ibn ittihâz ettim, ba'de vefâtî...emvâlîmi vasiyet ederim..." dediğini sicile kaydetmiştir.²⁶

Aslında evlat edinme, İslam hukukunun yasakladığı ve kaldırdığı bir Câhiliye devri adettir. Bu açıdan bakıldığında tebennînin hem bir hukuki işlem olarak kayda geçirilmesi, hem de "Allah rızası için" yapıyor olması tenakuz teşkil ediyor görünmektedir. Ancak burada asıl yasaklanan, hukûken öz evlat muâmelesi yapılması ve mirastan pay almasıdır. Bundan dolayı, belgede bahsi geçen ve başka çocukları da olmadığı anlaşılan aile de nesep alakası kurmadan mallarını miras değil vasiyet yoluyla evlatlıklarına intikalini sağlamışlardır. Böylece hukûka uygun hareket edilmiş oluyordu. Zaten, Türkçe'deki "evlatlık" kelimesi veya bazı kayıtlarda geçen "âhîret oğlu" tabiri de evlat edinilen çocuğun, öz evlat gibi tutulmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarının rüşî çağına kadar bir aile içinde giderilmesi İslâm'da büyük bir fazilet telakki edilmektedir.²⁷ Ancak bu şekilde her ne kadar konunun hukukî yönü halledilmiş oluyorsa da, dinî yönü yine eksik kalmış oluyordu. Çünkü, evlatlık alınan erkek çocuk bülûğa erdikten sonra analığı için; kız çocuk ise, babalığı için nâmahrem sayılmaktadır. Sicillerdeki bu örnek, bir hukuk kaydı olduğu için evlat edinme konusunun dinî yönüne temas edilmediğinden, konunun bu yönüne ait bir açıklık bulunmamaktadır. Evlatlık alınan çocu-

²⁴ BŞS 700/15a-1,2,3 v3 15b-1 (Gurre.Ş.1054).

²⁵ BŞS 696/46b-5 (8.L.1030).

²⁶ BŞS 697/105b-4 (Evasit.M.1052).

²⁷ Abdurrahman KURT; **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Bursa,1998. s. 72.

ğün nâmahremlik probleminin tek çözümü, çocuğun yakın bir akrabadan alınmasıdır (yani babalığın kardeşinin kızı veya analığın kardeşinin oğlu gibi). Fakat bu belgeden böyle bir akrabalık olup-olmadığı anlaşılmamaktadır.

Dinî açıdan emir ve yasaklar, elbette ki hayır ve sevaplarına göre daha önceliklidirler. Çünkü birinciler muhakkak yapılması gereken farzlardır, yapılmadığında günah kazanılır; diğerleri ise “nâfile” diye ifade edilen ve yapıldığında sevap kazanılan, yapılmadığında bir günahı bulunmayan hareketlerdir. Emir ve yasakların, toplum hayatı için de ayrıca büyük bir önemi vardır. İnsanların zina, fuhuş, hırsızlık, haksız yere adam öldürme gibi suçları işlemelerinde dindeki “yasak-günah” inancı, caydırıcı bir rol oynar ve bu tür suçların daha işlenmeden önüne geçmeye çalışır. Bu da toplumun asayiş ve güvenliği açısından oldukça önemli bir husustur. Yine borcuna sadık olmak, alış-verişlerde karşı tarafı aldatmamak gibi asayiş açısından olmasa da maddî konularda da insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ve güvenin sağlanmasında etkili olur.

Buna bağlı olarak da Osmanlı toplumunda, dinin emir ve yasaklarına uyan insanların suç işlemeyecekleri veya daha az işleyecekleri şeklinde bir anlayışın hakim olduğunu görüyoruz. Güvenlik kuvvetlerince kişiler hakkında yapılan soruşturmalarda ahali, eğer suçu kesin ve sabit değilse zanlının dindar (müstakîm) olmasını, onun lehinde bir referans olarak kullanmışlardır:

Karye-i Mendehora’da hakkında soruşturma yapılan bir kadına ahalinin “dindar ve müstakime anıfe hatundur” dediği ve iyi hal şهادeti.²⁸

Veli b Ali’nin kapısına katran sürülmesi üzerine, ahalinin karı-koca için “dindar, müstakimdirler” diye şahitlik etmiştir.²⁹

Daha önce fuhuş suçu işlemiş olan Fatma hakkındaki soruşturmada ahali; “iki sene önce fahişelikten cerime ödedi, ama sonra tevbe etti ve şimdi müstakime bir hatun olduğu” ifadesini vermiştir.³⁰

Küçük oğlu Hasan’ın “emval-i mevrusesi üzerine bir nazır nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağın yine sağır-i mezburun validesi Ümmühani müstakime olup her vechle nezaret-i mezbureye ehil olmağın...nazır nasb ve tayini” hakkındaki kayıt.³¹

²⁸ BŞS 694/27a-1 (Evail.Za.1023).

²⁹ BŞS 696/9b-4 (1030).

³⁰ BŞS 700/20-2 (27) (29.L.1053).

³¹ BŞS 697/50-2 (Evasıt.C.1068).

6.2. GAYR-I MÜSLİMLER

XVI. yüzyılda şehirdeki tek gayr-i müslim cemaat olan Yahudilerin³² ileriki yıllarda Balıkesir'den ayrıldıklarını, haklarındaki belge sayısının azlığı da gösteriyor. Aynı yıllarda komşu kaza olan Manisa'da da bulunan Yahudilerin buraya ne zaman geldikleri bilinmemektedir. Ancak, Bizanslılar zamanından beri Anadolu şehirlerinde yaşadıkları, öte yandan, XV. asır sonlarında İspanya'daki Engizisyon zulmünden kaçıp Osmanlı ülkelerine gelen Yahudi guruplarının cüz'i bir kısmının da yine Anadolu şehirlerine yerleştikleri bilinmektedir. 1531 yılında üç hanenin Manisa'dan Tire'ye, oradan da Balıkesir'e geldikleri tespit edilmiştir.³³

İlk defa 1603 tarihli belgede bahsi geçen zimmîlerin Ermeni asıllı olması kuvvetle muhtemel olup henüz şehre yeni gelmeye başladıkları anlaşılıyor.³⁴ XVI. Yüzyıl Tahrir defterlerinde kaydı bulunmayan Ermeniler şehre yeni geliyor olmalarından dolayı olsa gerek, ibadet edecek bir kiliseleri dahi mevcut olmadığından dolayı, içlerinden birinin evinde kadın-erkek gizli olarak ayin yaparken yakalanmışlardır.³⁵ Karasi Sancağının merkezinde yaşayan çok sayıda Ermeni'den başka, civarda Haremeyn reayası Ermenileri de bulunmaktadır.

Şehir merkezinde Ermeni dışında başka gayr-i müslim cemaat olup-olmadığı açıkça –en azından ilk yıllar için- anlaşılmamaktadır. Ancak millet ismi zikredilmeden sadece “zimmi” veya “nasrânî” (hristiyan dinine mensup) olarak kaydedilen gayr-i müslim kişilerin bazılarının Hristo, Yorgi, Nikola vb. adları Rum isimlerini çağrıştırmaktadır. Nitekim 1615 tarihli cizye ile ilgili bir fermanla geçen “...perakende Ermeni, Rum ve Arnavud keferesi...” ibaresi Rumların ve Arnavutların da mevcudiyetini göstermektedir.³⁶ Ayrıca 1670 yılında karısı ve iki kızıyla birlikte müslüman olan Sadistos ibn-i Kostantin'in “Taife-i Urum”³⁷ dan olduklarının açıkça belirtilmiş olması da dikkat çekicidir. Merkezî idare, gayr-i müslimlerin kendilerine ait bir mahallede oturmalarına, muhtemelen siyâsî bir yapılanma olmaması için izin vermediğinden³⁸ bu cemaatler her ne kadar müslümanlarla karışık oturuyorlarsa da, Ali Fakih mahal-

³² SEVİM; a.g.t., s.207.

³³ Feridun M. EMECEN; **Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri**, İstanbul, 1997, s.33.

³⁴ Müslüman bir ailenin avlusunda iskan ettirilen zimmiler hakkında fetva. BŞS 693/1-1 (1012).

³⁵ Evine Papas getirip ayin yaparken yakalanan Ermeni “kilisemiz olmamağla” evde ayin yaptıklarını söyleyerek kendisini savunmuştur. BŞS 698/71b-2 (Evahir.Ra.1032).

³⁶ BŞS 695/15-1 (26.C.1024).

³⁷ BŞS 697/98a-9 (10.R.1081).

lesinde yoğunlaştıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Şehirde ayrıca Rus, Abaza, Eflak, Hırvat ve Macar milletlerinden köle ve câriyeler veya azatlılar bulunuyordu

Balıkesir’de bir arada yaşayan müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında komşuluk ve dostluk ilişkilerinin zamanla daha da arttığı anlaşılmaktadır. Hatta az sayıdaki belgede gayr-ı müslimlerle evlenmelerin de olduğu görülüyor.³⁹ Sicillerde, iki toplum arasında herhangi önemli bir problem yaşandığına dair bir kayda rastlanmadığı gibi, günlük hayatı birlikte paylaştıkları ve böylece bir arada yaşamayı sürdürdükleri anlaşılıyor:

Karaoğlan mahallesinde devamlı surette karısını döven zimmiyi mahalleli şikayet etmiştir. Savunmasında "Yemek pişirmediği için" karısını dövdüğünü söyleyen zimmiyi bu defa ahali mahalleden de ihraç ettirmiştir. Kocasını kovulduğu için ortada kalan zimmi kadın ise, mahkeme tarafından İmam Mustafa Halife evine emanet olarak konmuştur.⁴⁰

Zimmilere mal-mülk edinmede bir sınırlama getirilmemiştir. Balakis, kolayca ve güvenilir şekilde emlak alıp satmalarına izin verilmiştir. Müslümanlarla gayr-ı müslimlerin kadınları arasında dahi alım-satımlar olmuş⁴¹ ve birbirlerine borç para dahi vermişlerdir.⁴² Bunun yanında, toplum hayatında her zaman meydana gelebilecek olan bazı ahlak dışı sayılabilecek vak’alar burada da cereyan ediyordu.⁴³

Osmanlılar tarafından özerk cemaatler (*millet*) olarak tanınmış olan Hıristiyan ve Yahudilerin, kendi hukuk sistemlerini sürdürme hakları vardı ve gayr-ı müslim mahkemelerine, ceza davaları dışındaki kişisel tüm sorunlar için yetki verilmişti. Fakat onlar, çoğu durumda davalarını şer’i mahkemede yürütmeyi tercih ediyorlardı. Bunun nedeni, kimi zaman Kadı’nın daha büyük bir otoriteye sahip olması ve hüküm giyenleri cezalandırabilmesi, para ödetebilmesi, kimi zaman da dava sonucunun davacının daha çok işine gelmesiydi.⁴⁴

³⁸ M. Akif ERDOĞRU; XVI.-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmileri", 1. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12.Nisan.1996), Kayseri,1997, s.73.

³⁹ Mehmed’in hanımı olan Ermeni Sultan adlı kadının müslüman olduğuna dair kayıt. BŞS 694/83b-1 (1024).

⁴⁰ BŞS 699/44b-2,3,4,5 ve 6 (1041).

⁴¹ Mustafa Çelebi, Sultan bt Yani’ye ev satmıştır. BŞS 711/B4b-2 (23.C.1110).

⁴² Köseler köyünden İsa’nın Ermeni Sultan hatun ve kocasına olan borç ikrar senedi BŞS 694/115a-2 (1024).

⁴³ Murad isimli Ermeni genci, Yusuf’un karısıyla evde yakalanınca, "...Yusuf’un hatunu Gülüsum beni kendi halime komaz, gece evime gel dedi ben dahi vardım..." diye ifade vermiştir. BŞS 698/54b-10 (1031).

⁴⁴ ZEEVI; a.g.e., s. 203.

Ali Fakih mahallesinde zimmiye Nazlı, bir zimmî aleyhine açmış olduğu alacak davasını kaybetmiştir.⁴⁵

Okçukara mahallesinden Zâfire adlı zimmiye, vekili ve kocası Vasil aracılığıyla, ölen önceki kocasından olan miras alacağı davasında hissesini almış ve diğer mirasçıları ibra etmiştir.⁴⁶

Gayr-ı müslimlerin davalarının görülmesi esnasında delil olmaması durumunda, onlar da kendi inançlarına göre yemin edebilmektedirler. Bursa sicillerindeki şu kayıt, böyle bir yemin için yerinde bir örnektir: "...alâ vef'ul mes'ûl yemin billahi ellezî enzele el İncil alâ İsa Aleyhisselem..."⁴⁷

Zimmiyeler de şer'î mahkemede Osmanlı Kanunlarına göre akd-i nikah yapabilirlerdi. Yani müslüman şahitler huzurunda bir zimmî ve bir zimmiye kendi rızalarıyla mahkemede nikahlanabilirlerdi. Bu durumda zimmiye kadından vekil istenmezdi. Ancak küçük yaştaki zimmî kızların evlenmelerine müsaade edilmezdi.⁴⁸

Hiç bir davada Kadı'lar, müslümanlarla zimmîler arasındaki davalarda tarafgîr davranarak zimmîlerin hakkını kesinlikle yememişlerdir. Ayrıca gayr-ı müslimler, mahallî şer'î meclisin yanında, hiç bir baskı altında kalmadan hak aramak üzere Divan-ı Hümayûn'a da müracaat edebilmekteydiler:

Zimmî Murad, Kızı Morgondo'dan kendisine intikal eden miras hissesini vermeyen annesi hakkında Südde-i Saadete'e arz sunarak şikayetçi olmuştur.⁴⁹

Şer'î mahkemelerde bu tür hak aramanın yanında, işledikleri suçlarla ilgili olarak gayr-ı müslimler aynı makamlarca takibâta da uğruyor ve diğer kimselere uygulanan cezalara onlar da çarptırılıyorlardı:

Kapısına katran sürülen Vasil adlı hıristiyanın karısı Zefire hakkında yapılan soruşturma sonucunda ahali müspet olarak şahitlik etmiş ve "...katran sürülmesi garezdir..." demiştir.⁵⁰

Subaşı tarafından meclis-i şer'a getirilen bâliğa Ermeni Sava, "Eniştem ile kendi rızam ile birlikte olduk, bkrimi izâle etti ve hâmile kaldım. Doğuma biraz kala ilaç içip cenin kız çocuğunu düşürdüm ve anne-babamla gömdük." demiş, Eniştesi Sosto da itiraf edip dört mecliste dört şahit huzurunda ikrar etmiştir.⁵¹

⁴⁵ BŞS 702/89a-1 (17.Ra.1078).

⁴⁶ BŞS 699/28a-2 (16.C.1040).

⁴⁷ ABACI; a.g.e., s. 116.

⁴⁸ ERDOĞRU; 2000, s. 171.

⁴⁹ BŞS 706/61b-2 (Evail.Za.1102).

⁵⁰ BŞS 701/10b-5 (10.B.1061).

⁵¹ BŞS 702//124a-3 (27.Ra.1081).

Diğer taraftan gayr-ı müslimlerle ilgili Kanunnâme maddelerinde onların, ceza konusunda müslümanlardan avantajlı durumda oldukları görülüyor: Örneğin zina, fuhuş, kız kaçırma gibi suçları işleyen gayr-ı müslimler, müslümanların vermesi gereken cezanın yarısını ödeyeceklerdi. Yine dövme, sövme, yaralama ve öldürme suçlarında da durum aynıdır.⁵²

Gayr-ı müslimler, bu temel hak ve hürriyetlere sahip olmalarının yanında iki sebepten dolayı gündelik hayatta bazı kısıtlamalara tabi tutulmuşlardır: Her şeyden önce müslüman nüfus ülkenin hakim unsurudur, gayr-ı müslimler ise müslümanların hakimiyeti altında yaşayan diğer topluluklardır. Diğer taraftan İslâm dini, diğer sema-vi dinlerin en sonuncusu ve en mükemmeli kabul edildiği için bu dinlere mensup olanlar da aynı statüye tabi olmalıydılar. Yani hem hakim unsur olmaları, hem de mükemmel dine mensup olmaları nedeniyle, müslümanlarla diğerleri birbirinden farklı olmalıydılar.⁵³ Bu farkın en gözle görünen şekli kıyafetlerdir ve gayr-ı müslimlerin erkek ve kadınlarının kıyafetlerine bazı sınırlandırmalar getirilerek Payıtahttan gönderilen fermanlarla halka duyurulmuştur. Buna göre:

“...mezbûre kefere avretleri dahi yeşil geymeyip ve altınlı araka geymeyip ve yakalı kaftan geymeyip bunun emsâli ehl-i İslâm geydiği esvabları bilcümle kendileri ve avratları geymiyeler deyû...” emredilmiştir⁵⁴

Diğer taraftan evlenmelerde de bir takım şartlar konulmuştur. Buna göre de, müslüman bir erkek gayr-ı müslim ve ehl-i kitap bir kadınla evlenebilirken; müslüman bir kadın müslüman olmayan bir erkekle evlenemezdi. Bu aynı zamanda dini bir yaptırımdır ve kadın kendinden aşağı statüdeki erkekle evlenemezken, erkek evlenebilir. Müslüman erkekler gayr-ı müslim kadınlarla evlenebilirken, müslüman kadınların gayr-ı müslim erkeklerle evlenmelerini önleyen kural budur⁵⁵

Bunlardan başka zimmîlere; köle-cariye kullanmaları, yüksek ev yapmaları, ata binmeleri, camiye yakın oturmaları gibi hususlarda da kısıtlama getirilmiştir.⁵⁶

Zimmîlerin kayıtlara geçmelerinin bir sebebi de ihtida edip müslüman olmalarıdır. Anadolu'nun fethinden sonra burada kalan Bizans köylülerinin çoğu zamanla İslâmiyet'i benimsemiştir. Selçuklu sultanları, ardından da Osmanlı padişahları Hıris-

⁵² HEYD; a.g.e., s. 63 ve 70.

⁵³ M. Kamil SU; “Balıkesir Hıristiyan Kıyafetlerine Dair Vesikalar”, **Kaynak**, 45 (Ekim.1936), s.286.

⁵⁴ BŞS 696/82a-1 (Evasıt.M.1030).

⁵⁵ İMBER; 2000, s. 82.

⁵⁶ DÜZDAĞ; a.g.e., s.94.

tiyan ve Yahudi nüfusu müslümanlaştırmak için planlı çabalara girişmemişlerdi. Yine de reaya açısından müslüman olmanın, cizyeden muaf olmak gibi cazip tarafları vardı. Balıkesir’de de zimmîlere bu yolda her hangi bir baskı olmamış, hatta din değiştirmek isteyenler, kendi cemaatleri ve aileleri tarafından baskıya maruz kalmışlardır.⁵⁷ Din değiştirmeler kendi ihtiyarlarıyla mahkemede (*meclis-i şer'*) şahitler huzurunda gerçekleşmiştir. Müslüman olmak isteyenlerin meclise gelerek ya da güvenilir kişilerin huzurunda İslamı seçtiklerini beyan etmeleri yeterliydi. Onlar, Allah'ın birliğine inandıklarını, Hz. Muhammed'in Allahın Resulü olduğunu ve hak dinlerin kitaplarını tasdik ettiklerini açıkça belirtmekteydiler.. Bu işlemler bittikten sonra “müslime” olarak resmen kaydedilerek müslüman adı verilirdi.⁵⁸ Din değiştirmek özellikle de kadınlar için ilave fedakarlıkları gerektirdiği halde, İslam'ı seçen gayr-ı müslim kadınların sayısı, erkeklerden fazla görünüyor. Müslüman olan kadın, önce kocasına da ihtida etmesini teklif ediyordu. Eğer o da müslüman olursa evlilikleri devam ediyor, ihtida etmediği takdirde kocasından boşanmış oluyordu.⁵⁹ Evsiz ve nafakasız kalmak pahasına da olsa bu hareket onların gönüllü olarak din değiştirdiklerini göstermektedir.⁶⁰

Sadece kendileri müslüman olan zimmî kadınlar⁶¹ olduğu gibi, çocuğuyla birlikte⁶² veya tüm aile olarak⁶³ ihtida edenler de oluyordu. İslâm'a giren kimselere sadece Hz. Peygamberin hanımları veya kızları gibi yakınlarının ve müslümanlarca hürmete layık görülen sahabe hanımların isimlerinin verilmesi de onları ayrıca şereflendirmek için olsa gerektir.

⁵⁷ Ermeni Mardros'un oğlu olan Oruç, müslüman olmaması için kendisine baskı yapan babasından kaçıp meclis-i şer'de İslam'a girmiştir. BŞS 693/179-2 (1012).

⁵⁸ M.Akif ERDOĞRU; "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida Meselesi 1580-1640", **İsmail Aka Armağanı**, İzmir, 1999, s. 171.

⁵⁹ JENNINGS; 1993, s. 166.

⁶⁰ Ali Fakih mahallesinde müslüman olan Fatma, bu sebepten dolayı kocasından ayrılmış ve ondan olan hamli de düştüğünden dolayı ve bu durumun Kabile'nin de muayenesi sonucu anlaşıldığından dolayı iddet beklemeden yeniden evlenebilmesi için kendisine izinnâme verilmiştir. BŞS 703/22a-4 (2.Ra.1087).

⁶¹ Müslüman olup Fatma adını alan kadın. BŞS 702/68a-1 (19.M.1068).

⁶² Çocuğu Vasil ile birlikte ihtida eden kadın, Ayşe; oğlu ise Mehmed adını almışlardır. BŞS 697/50b-2 (Gurre.S.1080).

6.3. CÂRİYELER

Balıkesir’de mevcudiyetleri kaynaklara en az yansıyan kadın gurubu cârîyelerdir. XVII. yüzyılda Anadolu’da kuzey kökenli olarak Rus ve Abaza; batı kökenli olarak da Eflak, Hırvat ve Macar asıllı köleler bulunuyordu. Bunlardan sayıca daha fazla olan Rus asıllı cariyeler, Osmanlı’ya bağlı olan Kırım Tatarları tarafından sınır bölgelerinde tutsak edilmişlerdi.⁶⁴

Hali vakti yerinde olan aileler, ev işlerine yardımcı olmaları için cariye satın alırlardı. Zamanla bu hayata alışan cariyelerle efendileri arasında ileri derecede bir yakınlık oluştuğu, çok sayıdaki cariyenin efendileri tarafından azat edilmelerinden anlaşılmaktadır. Dinen sevap sayılması veya bazı dinî konulardaki kusurların keffareti olarak köle azat edilmesinin İslâm dinince şart koşulması nedeniyle oluşan teşvik sayesinde cariyelerin çoğu hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Ayrıca azat edilen köle-cariye sayısının çokluğu da, insanların onları, adeta çalıştırmaktan çok azat etmek için satın aldıkları intibasını vermektedir. Bazı köle-cârîye sahipleri ise azat ettikten başka, onlara verilmek üzere para da vasiyet ediyorlardı.⁶⁵ Bir efendinin cârîyesini azat edip onunla evlenmesine rastlanmaktaysa da, onların kendileri gibi azatlı kölelerle evlendikleri daha kuvvetle muhtemeldir.⁶⁶ Onların mihr miktarları, tabii ki şehirdeki en düşük orandaydı.

Cârîyelerin hemen hemen hepsinin babalarının isimlerinin “Abdullah” olması, pek çoğunun sonradan müslüman olduklarını gösteriyor. Onlara, kendi isimlerinin yerine Gülistan, Yasemin, Mercan, Kamer, Mülayim gibi şahıs isimleri konuluyordu; dinî isim taşıyanı ise azdır. Balıkesir’de şehir merkezinden başka köylerde de cariyeler bulunmaktadır ve bunların çoğu erkeklere aittir.

Bu yüzyılda Balıkesir’de bir cariyenin fiyatının 6.000 - 7.000 akçe civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa erkekler tarafından satın alınan bir cariyenin, örne-

⁶³ Ali Fakih mahallesinde Tâife-i Urumdan Sadistos ailecek müslüman olup kendisi Hüseyin, kızları Ayşe ve Fatma, karısı ise Hadice adını almıştır. BŞS 697/ 98a-9 (1081).

⁶⁴ FAROQHI; 1997, s. 71.

⁶⁵ Hacı Kadın, azat ettiği Şahbaz ve diğer cârîyelerine verilmek üzere 1000 er akçe vasiyet etmiştir. BŞS 700/15a-1 (Gurre.Ş.1054).

⁶⁶ Kamer bt Abdullah, kendisini boşayan Pervane bin Abdullah’ın kendisine mihr-i müeccel ve iddet nafakasını vermediğinden şikayetçi olmuş ve 200 akçe mihr ve 120 akçe nafaka kendisine verilmiştir. BŞS 693/27-2 (22.Ra.1012).

ğın hamile çıkması, “ayıplı” sayılmasına sebep oluyor ve geri iade edilebiliyordu.⁶⁷ Ayıplı çıkan câriyenin eski sahibine iadesi mümkün olmadığında veya yargı süresince sahipsiz kaldığında, Kadılıkça geçici olarak güvenilir birinin yanına emanete konuluyordu.

Cariyeler Osmanlı hukukunun getirdiği bazı kısıtlamalardan dolayı şer’î mahkemeleri yeterince kullanamamışlardır. Onların davaları nadiren mahkemelere intikal etmiştir. Cariyelerin kayıtlara geçmelerine sebep olan olaylardan bir tanesi, buldukları yerden veya sahibinin elinden kaçmalarıdır. Kaçak kölelerin (yave) yakalanmaları için Anadolu’da özel görevliler bulunuyordu ve çoğu firar olayı yakalanmayla sonuçlanıyordu. Yakalanan cariye ya hemen sahibine teslim ediliyor veya sahibi bulunana kadar yine bir yere emanet konuluyordu.⁶⁸ Azat edilen kölelerin eline ise, böyle bir durumla karşılaşmamaları için azat edildiklerini ve hür olduklarını gösteren bir belge (*ıtıknâme*) verilir. Az sayıda da olsa onların da adı bazen hırsızlık⁶⁹ veya adam öldürme⁷⁰ suçlarına isimleri karışıyordu. Fakat bu tür suçlarda köle ve cariye-
lere verilecek ceza, Osmanlı Kanunnâmeleri gereği hür olanlar verilecek cezanın yarısı oluyordu.⁷¹

Kadınlar tarafından ev işlerinde bir yardımcı ve arkadaş olan câriyeler, erkekler içinse genellikle cinsel bir obje olarak da görülmekteydi. Bağdan gelirken Halime adlı kadına laf attığı için şikayet edilen Mehmed’in; “ben onu câriye sandım” şeklindeki savunması⁷², bu anlayışı en iyi şekilde yansıtan bir örnektir.

⁶⁷ Hüseyin’in, İbrahim’den aldığı cariye Kâmile’nin hamile çıkması üzerine İbrahim mahkeme-
mede, “iştirâ eyledikten sonra hayz olup, hayzından berî olduktan sonra tasarruf eyledim.
Eğer benden hamli zuhûr ederse makbûlümdür” demiştir. BŞS 693/155-2 (Evail.B.1012).

⁶⁸ Emanet Hırvat asıllı cariye Kamile’nin sahibine teslim senedi. BŞS 693/209-2 (3.Za.1012)..

⁶⁹ Ramazan’ın mu’takası olan Şehriban’ın, Hayreddin Efendi’nin evinden çaldığı mor kürklü
ferace ve diğer eşyaların teslim edildiği. BŞS 693/13-2 (1012).

⁷⁰ Sezad adlı Ermeni kadın, kocasını taşla vurup öldüren cariye Gülistan ve mevlâsı aleyhin-
deki dem-i diyet davasından feragat etmiştir. BŞS 709/89a-2 (Selh.Ca.1106).

⁷¹ HEYD; a.g.e., s. 58.

⁷² BŞS 694/69a-3 (1024).

SONUÇ

Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadınların yeri ve konumu hakkında yeterli araştırma bulunmaması, özellikle de Batı'da onlara karşı olan ön yargının sürmesine sebep oluyordu. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar, kadınlar hakkında bilinmeyen pek çok bilginin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Haklarında daha az bilgi bulunan taşralı kadınların, 17. yüzyılda da, önceden sahip oldukları temel hak ve hürriyetlerini rahatlıkla kullanabildikleri görülmektedir. Bunların başında da hukuki hak ve hürriyetleri gelmektedir. İslâm-Osmanlı hukukunun tanıdığı tüm hakları için kadınlar, bizzat veya vekilleri aracılığıyla mahkemelere erkekler gibi müracaat edebilmişlerdir. Kendileriyle alakalı hemen her konuda olabilen bu sözlü veya yazılı müracaatların hiç biri mahkemece geri çevrilmemiş ve burada "davacı" taraf olarak bulunmuşlar, haklı görüldüklerinde de karşı taraftakileri mahkûm ettirebilmişlerdir. Hak arama hususunda, en yakın akrabaları olan baba-anne, koca, evlat ve kardeşlerini dava etmekten çekinmedikleri gibi; bunlardan başka devletin kendisi veya mahallî idarecileriyle de karşı karşıya gelmekten kaçınmamışlardır. Mahallî mahkemelerde haksızlığa uğradıklarına inanmaları, en üst mahkeme olan Divan-ı Hümayûn'a müracaat etmelerinde en önemli etken olmuştur.

Kadınların mahkemeye en çok malî davalarla ilgili olarak gitmeleri, ekonomik durumlarının çok iyi olmaması sebebiyle sahip oldukları imkanları kaybetmemek veya hakları olan birtakım gelirleri elde etmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca onların, hukûken en dezavantajlı oldukları boşanma davalarında bile oldukça iyi sayılabilecek bir şekilde mücadele vererek çoğu kez durumu lehlerine çevirebilmişlerdir. Mahkemeleri, bazı hukûkî durumlarının tespit edilmesinde ve sahip oldukları hakların tescil edilmesinde erkeklerden daha fazla kullanabilmişlerdir. Bu onlarda hukuk bilinci ve bilgisinin var olduğunu göstermesinin yanında, hukuka olan güvenlerinin de açık bir göstergesidir. Çünkü güvendikleri ve sığındıkları hukuk onlara karşı olumsuz tavır takınmamıştır. Fakat aynı hukuk sistemi, karşılarına bu defa "davalı" olarak gelen kadınlara karşı da işlemiş ve toplum düzenini sağlanması, adaletin de temin edilebilmesi için hak ettikleri cezalara çarptırılmışlardır.

Ekonomik alanda kadınlardan bahsederken, onların durumlarını ifade edebilmek için sık sık "az sayıda", "çok az", "kısıtlı" veya "pek yok" gibi sıfatlar kullanmak

gerekti. Hukuken mülkiyet edinebilme hak ve özgürlükleri olduğu halde, uygulamada bu hususta erkeklerin oldukça gerisinde kalmışlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında, kadınların her türlü ihtiyaçlarının karşılanması ve geçimlerinin kocalar veya babalar gibi erkekler tarafından karşılanmasının hukûkî bir zorunluluk olmasının çok büyük bir etkisi vardır. Kadınlarla erkekler arasındaki mal-mülk transferinde karşılıklı olarak ilginç bir akış söz konusudur: Kadınların çoğu kere menkul veya gayr-ı menkul bir mal-mülk edinebilmeleri erkeklere bağlıdır; onların ölmeleriyle miras alırlar, muaccel mihrle giyim-ziynet-ev eşyası edinirler, müeccel mihr ve nafaka ile nakit paraya sahip olurlar ve hibeleriyle de eve-bağa kavuşurlar.

Ailede erkek ve kadının mal varlığı ayrılığı prensibi çoğunlukla geçerli bir ilke olmuştur. Diğer taraftan, sahip oldukları mal varlıkları içerisinde ön sırayı alan gayr-ı menkullerinin çoğunu yine erkeklere satmalarıyla kadınlar bu alanda adeta bir aracı görevi görmektedirler.

Kadınların çalışmalarını ve ticaret yapmalarını kısıtlayan hukûkî bir hüküm olmamasına rağmen onlar iş hayatında hemen hemen yok gibidirler. Ancak böyle olmasında cinsiyete dayalı bir erkek ve toplum baskısından ziyade, insanî bir neden ortaya çıkıyor: Kadınlara, fizikî ve psikolojik yapılarına uygun olan ev işleri, çocuk bakımı gibi işler bırakılmış olup aileye gelir sağlayacak sahalarda çalışmaları onlar için bir zorunluluk olmamakla birlikte onlar; kocaya yardımcı olma, dokuma, sebze meyve yetiştiriciliği, pazarcılık ve eğiticilik gibi bazı sosyal roller de üstlenebilmişlerdir. Kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığı olmasına rağmen genel olarak kadınlar ekonomik olarak kötü durumda sayılmazlardı; zengin kadın sayısı az olmakla birlikte çoğunun "orta tabaka" sayılabileceğine dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmaktadır. Dul kadınlar içinse hayatın nispeten zor olduğunu da belirtmek gerekir.

Devletin omurgasını oluşturan Askeriye, İlimiye ve Kalemîye sınıfları, kadınların hiç bulunmadıkları alanlardır. Onlar kamusal alanda sadece vakıflarla ilgili görevlerde bulunabilmişlerdir. Bu görevler onların az da olsa toplumsal alanda yer almalarına da vesile olmuştur.

Toplumun kadınlara bakış açısı ile fertlerin veya ailelerin bakış açısı bazı konularda oldukça farklılık göstermektedir. Örneğin ahlakî suçlar gibi bazı hassas konularda kadınlar üzerinde belirgin bir toplum baskısı söz konusudur: Bekâret ve gayr-ı meşrû ilişkilerde kadına bakış açısı bunun en belirgin örneğidir. Ekonomik konularda ise fertler veya aileler, kadınları kayırmış görünmektedirler. Onlara mal

hibe etmiş, sahte satışlarla maddi takviyelerde bulunulmuş ve aile vakıflarından istifade etmeleri önlenmemiştir. Kadınlar kocalarından boşanmak istediklerinde kocaları tarafından genelde kendilerine zorluk çıkarılmamıştır.

Aile içinde kadınların konumunda daha ziyade örf, adet ve gelenekler belirleyici olmuştur. Ailedeki çocuk sayısı, aile nüfusu, gibi hususlar ise, diğer Osmanlı kentlerinden pek fazla bir farklılık göstermezler. Birden fazla kadınla evlilik çok yaygın bir evlilik şekli değildir ve poligaminin de gerçekleşmesinde erkeğin sosyo-ekonomik statüsünün yanı sıra diğer bazı faktörler daha ön plandadır. Ailenin sahip olduğu çocuk sayısı da fazla yüksek değildir; kırsal kesimde yaşayan ailelerin çocuk sayısı ortalaması ise şehirli ailelerininkinden biraz fazladır.

XVII. yüzyılda Balıkesir toplum hayatında kadınların konumunun, aynı toplumsal tabakalardaki erkeklerden oldukça aşağıda olduğu şüphesiz doğrudur. Ancak bu farklılık tamamen asimetric değildir; yani, erkekler bir tarafta işlerini sürdürürken kadınlar toplumsal ayrıma ve marjinal bir hayat tarzına mahkum edilmiş değillerdi. Her iki taraf da cinsiyetlerin ayrımı temeli üzerine kurulu bir sistemin parçalarıydı. Bu sistem aradaki mesafeyi korumaları şartıyla kadınlara özgürce davranabilecekleri belli bir hareket alanı sağlıyordu.

Bu dönemde kadınların genel toplum hayatı içerisinde yer almalarında ve erkeklerle daha iç içe olma hususlarında, erken Osmanlı dönemlerine oranla bir gerileme ve kısıtlama söz konusudur. Bu durumun sağlanmasında da dinî inançlar ve onların yorumları en önemli faktör olmuştur. Hatta toplum ahlakının korunması ve asayişinin sağlanması amacıyla bu dini inançların gereği olan emir ve yasakların devlet tarafından –iyi niyetle- kullanıldığı dahi söylenebilir. Toplum hayatı içerisinde din, ayrıca bir takım faydalı ve hayırlı işlerin yapılmasında da etkili olmuştur.

Balıkesir'deki halkın diğer bir kesimini oluşturan gayr-ı müslimlerin temel hak ve hürriyetleri zaten devletin genel politikası gereği hukukî kayıt altına alınmış olduğundan burada da farklı bir durum söz konusu değildir. Toplumsal açıdan bakıldığında ise, şehre yeni geldikleri anlaşılan Ermeni kesimle yerli halkın kolayca kaynaştıklarını söylemek yanlış olmaz. Hem devletin hem de halkın bu kesime müspet yaklaşımları ihtida olaylarının meydana gelmesinde etkili olmuşsa da bu din değiştirmeler toplu değil ferdidirler.

Hür insanlarla eşit hak ve imkanlara sahip olmayan cariyelerin pek çoğunun da azat edilmek suretiyle hürlerle eşitlenmesi, onların biraz da azat edilmek üzere satın alındıkları intibasını uyandırmaktadır.

Genellikle sicillerdeki belgelerin incelenmesi sonucu ortaya çıkan buradaki bilgilerin bir kısmı, daha önce yapılmış benzer çalışmalarla ortaya konmuş – mahkemeye müracaat etme, mülk edinme, vasi tayini vb gibi - bilgilerle aynıdır. Bu çalışmayla ise, önceki bilgilerin doğruluğu biraz daha desteklenmiş olmaktadır. Bunun yanında bazı bilgiler ise, önceki bilgilere farklı örnekler ilave edilmesini ve dolayısıyla konuların daha zenginleşmesini sağlamıştır. Diğer bir takım belgelerle ise, kadınlar konusunda bilinmeyen bazı hususlara açıklık getirmeye çalışmanın yanında, Balıkesir'deki toplum hayatı hakkında da yeni bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

A- Arşiv Belgeleri

1- Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Balıkesir Şer'îye Sicilleri Mikrofilmleri Arşivi

a- Balıkesir Şer'îye Sicilleri

<u>Defter No</u>	<u>Hicri / Miladi Tarih</u>
693	1012 / 1612
694	1023 - 1024 / 1614 – 1615
695	1024 – 1026 / 1615 – 1617
696	1029 – 1031 / 1619 – 1621
697	1051 – 1052 / 1641 – 1642
	1068 – 1069 / 1657 - 1658
	1078 - 1084 / 1667 – 1673
698	1030 – 1034 / 1620 – 1624
699	1039 – 1043 / 1629 – 1633
700	1052 – 1054 / 1642 – 1644
701	1061 – 1069 / 1650 – 1658
702	1073 – 1081 / 1662 – 1670
703	1083 – 1087 / 1672 – 1676
704	1093 – 1095 / 1682 – 1684
704 – A	1095 – 1097 / 1684 – 1685
705	1097 – 1100 / 1685 – 1688
706	1100 – 1103 / 1688 – 1691
707	1103 – 1105 / 1691 - 1693
708	1105 – 1106 / 1693 – 1694
709	1106 – 1107 / 1694 – 1695
710	1109 – 1110 / 1697 – 1698
711	1110 – 1113 / 1698 – 1701

2- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)

a- Atık Şikâyet Defterleri – Divan-ı Hümayûn defterleri Kataloğu

1	1059 – 1060 / 1649 – 1650
2	1062 – 1064 / 1652 – 1653
3	1064 – 1065 / 1653 – 1655
4	1075 – 1081 / 1665 – 1670
5	1076 – 1078 / 1666 – 1668
6	1077 – 1078 / 1666 – 1668
7	1081 – 1083 / 1671 – 1672
8	1083 – 1084 / 1672 – 1673
9	1091 – 1092 / 1680 – 1681
10	1097 – 1098 / 1685 – 1687
11	1099 – 1100 / 1687 – 1688

12	1100 / 1689
13	1100 / 1689
14	1101 – 1102 / 1690 – 1691
15	1102 / 1691
16	1103 / 1692
17	1105 – 1106 / 1694
18	1105 – 1106 / 1694
19	1106 – 1107 / 1694 – 1696
20	1106 / 1695
21	1107 / 1696
22	1107 – 1109 / 1695 – 1697
23	1107 – 1108 / 1696 – 1697
24	1107 – 1108 / 1696
25	1108 – 1109 / 1697
26	1108 – 1109 / 1697
27	1109 – 1111 / 1697 – 1699
28	1109 / 1697
29	1109 – 1110 / 1698
30	1110 / 1698
31	1110 / 1699
32	1111 – 1112 / 1700

B- Araştırmalar

ABACI Nurcan; **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Ankara, 2001.

Abdurrahman Vefik; **Tekâlif Kavâidi**, İstanbul, 1328.

AKGÜNDÜZ Ahmet; **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, c.3, İstanbul, 1991.

.....; **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1995.

AKTAN Hamza; "İslâm Aile Hukuku", **SDSTA**, c.2, Ankara, 396-433.

AYDIN M. Akif; **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, 1985.

.....; "Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma-Tefrîk", **Osmanlı Araştırmaları V**, İstanbul, 1986, 1-12.

- ARMAĞAN Servet; **İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, Ankara, 1987.
- BAER Gabriel; "Women and Waqf; An Analysis of the Istanbul Tahrîr of 1546", **AAS** 17 (1983), 9-27.
- BARKAN Ö. Lütfü; **XV ve XVI Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Eknominin Hukukî ve Malî Esasları I (Kanunlar)**, İstanbul, 1943.
- BİLMEN Ö. Nasuhi; **Hukûk-ı İslâmiye ve Istılahât-ı Fıkhiye Kamusu**, c. 1-8, İstanbul, 1976.
- CİN Halil; **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya, 1988.
-; **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya, 1988.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul; **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul, 1983.
- DENGLER Ian; "Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age", **WMW**, s. 228-244.
- DEMİREL Ö.-TUŞ M.-GÜRBÜZ A.; "Osmanlı-Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam", **SDSTA**, c.2, Ankara, 1992, 703-755.
- ERGENÇ Özer; "Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları IV**, İstanbul, 1984, 69 -78.
- ERDOĞRU M. Akif; "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmîleri", **I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12.Nisan.1996)**, Kayseri, 1997, 71-78.
-; "Osmanlı Kıbrısı'nda İhtidâ Meselesi 1580-1640," **İsmail AKA Armağanı**, İzmir, 1999, 163-171.
-; "Osmanlı Kıbrısı'nda Kadınlar (1580-1640)", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri (25-26 Mayıs 1998) Bildiriler**, İstanbul, 2000, 155-200.
- EMECEN M. Feridun; **Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri**, İstanbul, 1997.

FAROQHI Suraya; "Şehir Evinin Fizikî Şekli", (Çev. İbrahim KALIN), **SDSTA**, c. 3, Ankara, 1992, 1551-1578.

.....; **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, İstanbul, 1993.

.....; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul, 1997.

.....; " 18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet ", **MEOK**, İstanbul, 2000, 27-46.

FAY Mary Ann; "Kadınlar ve Vakıflar; 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nufuz Alanı", **MEOK**, İstanbul, 2000, 27-46.

GERBER Haim; "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600 – 1700), (Çev. Hayri ERTEN); **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 8, Konya, 1998, 327 - 343.

GÖCEK Fatma Müge – BAER Marc David; " 18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları ", **MEOK**, İstanbul, 2000, 47-62.

GÜNAY Mehmet; **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

GÜNAY Umur; **Tarihî Türk Kadın Kıyafetleri**, İstanbul, 1986.

HALAÇOĞLU Yusuf; **XIV – XVII. Yüzyılda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, 1998.

HEYD Uriel; **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford, 1973.

İLGÜREL Mücteba; "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, c.2, Ankara, 1981, 1275-1281.

.....; "Balıkesir", **DİB İA**, c.5, İstanbul, 1992.

IMBER Colin; "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehir'li Abdullah'ın Behcetü'l-Fetavâ'sında Mehr", **MEOK**, İstanbul, 2000, 77-100.

.....; "Involuntary" Annulment of Marriage and Its Solitions in Ottoman Law", **TURCICA** 25 (1993), 39-73.

İNALCIK Halil; "Adaletnâmeler", **Belgeler II**, Ankara, 1967, 49-52.

.....; "Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", **Osmanlı Araştırmaları VII-VIII İstanbul**, 1988, 33-54.

İsmail Hakkı (UZUNÇARŞILI); **Karesi Meşâhiri**, İstanbul, 1341.

JENNINGS Ronald C. ; "Women in Early 17th-Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri"; **JESHO** 18 (1975), 53-114.

.....; "The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Kayseri", **SI** 42 (1975), 147-168.

.....; "Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon 1565-1640", **JESHO** 33 (1990), 271-336.

.....; "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", **SI** 78 (1993), 155-167.

KARADENİZ Feriha; "XVI ve XVII. Yüzyılda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", **Osmanlı**, c. 5, Ankara, 1999, 450-457.

KARAMAN Hayreddin; **Mukayeseli İslam Hukuku**, C.I-II, İstanbul, 1982.

KOÇU R. Ekrem; **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, 1967.

KURT Abdurrahman; **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**; Bursa, 1998.

.....; "Osmanlıda Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", **Osmanlı**, c. 5, Ankara, 1999, 434-449.

KÜTÜKOĞLU Mübahat; **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul, 1983.

MERIWETHER Margaret L.; "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840" **MEOK**, İstanbul, 2000, 122-143.

MUTAF Abdülmecit; **Tarihi Eserleriyle Balıkesir**, Balıkesir, 1997.

ORMAN Sabri; "İlm-i Tedbîr-i Menzil", **SDSTA**, c.1, Ankara, 1992, 265-300.

ORTAYLI İlber; **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, 2001.

.....; "Anadolu'da XVI. Yy da Evlilik İlişkileri Gözlemleri", **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul, 1980, 33-40.

ÖZDEMİR Rifat; "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)"; **Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1987)**, Ankara, 1987, 81-144.

ÖZTÜRK Said; **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)**; İstanbul, 1995.

ÖZER Kemal; "Balıkesir Evkâfı", **Kaynak**, 160-161, Balıkesir, 1946, 4-5.

PAKALIN M. Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1983.

PEIRCE Leslie P.; **Harem-i Hümayun**, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, 1993.

.....; "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı", **MEOK**, İstanbul, 2000, 161-187.

SAVAŞ Saim; "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı", **SDSTA**, c. 2, Ankara, 1992, 504-547.

SERTOĞLU Mithat; **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul, 1986.

SEVİM Sezai; **XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

SU Kamil; **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı**, İstanbul, 1937.

.....; "Balıkesir Hıristiyan Kıyafetlerine Dair Vesikalar", **Kaynak**, 4-5, Balıkesir, 1936, 285-287.

Şer'îye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c. 1, İstanbul, 1988.

TABAKOĞLU Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1994.

TUCKER Judith E. ; "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslam Hukukuna Göre Annelik", **MEOK**, İstanbul, 2000, 222-240.

TUŞ Muhittin; "Konya Şer'iye Sicil Belgelerine Göre Osmanlılarda Temsil Müessesesi: Vekâlet", **Tarih İncelemeleri Dergisi** XIV, İzmir, 1999, 135-156.

.....; **Sosyal ve Ekonomik Açından Konya**, Konya, 2001.

ÜNLÜYOL Aynur; "XVIII. Yüzyılda Balıkesir'de Kullanılan Giyim Malzemeleri", **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Balıkesir, 1999, 356-366.

YILMAZ Fikret; "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", **Toplum ve Bilim** 83, İstanbul, 2000, 92-109.

YÜKSEL Hasan; "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI. – XVII. Yüzyıllar)", **Osmanlı**, c. 5, Ankara, 1999, 49-55.

ZARIENBAF-SHAHR Fariba; "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", **MEOK**, İstanbul, 2000, 241-250.

ZEEVI Dror; **Kudüs**, (Çev. Serpil ÇAĞLAYAN), İstanbul, 2000.